

'חנוך בחרתה מבני אדם': חנוך סופר הצדק והספרייה של הכהנים בני צדוק

מסורת הכהונה, ספריית המגילות והמאבק על הדעת, העדות, הכתיבה והזיכרון

רחל אליאור

'ויאמר ה' אל משה עלה אלי ההרה והיה שם אתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם' (שמות כד, יב)
'ויכתוב משה את כל דברי ה'" (שמות כד, ד)
'ויאמר אלי חנוך התבונן בלוחות השמים וקראת **הכתוב** עליהם... ואתבונן בלוחות השמים ואקרא את כל **הכתוב** ואבין הכל ואקרא **ספר** כל מעשי האדם... וכתבת להם והעידות בכל בניך' (חנוך א פא, א-ג, ו)
'שמעו למאמר לוי אביכם וציתו לפקודי ידיד אל... וכען בני **ספר** ומוסר וחכמה אלפו לבניכם' (צוואת לוי הארמי 1)
'ומן נעוריי ילמדהו **בספר ההגי** וכפי יומיו ישכילהו בחוקי הברית ולקחת מוסרו במשפטיהמה' (סרך העדה 8-7:1)
'הכל אני יודע ואת הכל **כתבתי בספרים'** (חנוך ב יג, יב)

א.

במאות האחרונות לפני הספירה התנהל פולמוס נוקב על מקור התוקף של הכהונה ועל עקרון הנחלתה. עובדה זו עולה בבירור מהמספר הרב של החיבורים המצויים בספרות הבתר מקראית שנכתבה במאה השנייה והראשונה לפני הספירה, העוסקים בראשית הכהונה, בידע המסור בידיה, במקורו, בשימורו ובעקרון הנחלתו. דומה שפולמוס זה התנהל על רקע חילופי המשמרות בין כוהני בית צדוק לכוהני בית חשמונאי שהתרחש במחצית המאה השנייה לפני הספירה בעקבות עליית השלטון הסלווקי והמרד החשמונאי. כוהני בית חשמונאי, שמונו בידי השליטים הסלווקיים בתמורה לסיוע הצבאי שהגישו לנאבקים על כתר אנטיוכוס הרביעי, כעולה במפורש מספר מקבים א (י, יח-כא; יא, נז; יד, לח-לט), כיהנו בכהונה הגדולה בין השנים 37-152 לפני הספירה, ללא כל מקור תוקף דתי כתוב וללא אחיזה במסורת המקראית. בחומש שמורה מישרה זו רק לבניו ולצאצאיו הישירים של אהרון בן עמרם, שנבחרו על פי ההיסטוריוגרפיה המקראית, בבחירה אלוהית, בתקופת הנדודים במדבר.² במקרא מכונים צאצאים ישירים אלה בשם בני צדוק מתקופת

M. Kister, '5Q13 and the *Avodah*: A Historical Survey and its Significance', *Dead Sea Discoveries* 8, 2 (2001) p. 137
לבריותיו הנראות ושאינו נראות' (חנוך ב טז, ו).
² שמות כז, כא; כח, א, כט; א-ט, כח, מד; לב, לט; ויקרא כא; במדבר ג, א-י; כה, יג דברים י, ו-ח; כא, ה

השוו בן סירא מה, ט-לא, מא-מה. להשקפות מחקריות שונות וחולקות בדבר מעמדה ההיסטורי של הכהונה ראו י' וולווין, הכהנים והלוויים, אקדמות לדברי ימי ישראל, (תרגם מגרמנית י' ברכיהו) תל אביב תרצ"ח, עמ' 96 ואילך;

מלוכת בית דוד ואילך.³ כוהני בית צדוק מתוארים באסופה המקראית כמשפחת הכהונה הגדולה המעבירה את מורשתה מאב לבן מימי אהרון בן עמרם, בנו אלעזר (דברים י, 1), נכדו פינחס (שמות ו טז-כה) ונינו אבישוע (עזרא ז, ה, דברי הימים א ה, ל) עבור בצאצאיהם המכהנים בבית ראשון, הקשורים לצדוק בן אחיטוב (שמואל ב ח, יז; דבה"א ה, לד) בשושלת פאטריליניארית רצופה, המסתיימת בשרייה כוהן הראש הנלקח לבל בעת החורבן (מלכים ב כה, יח) וכלה בכוהנים הגדולים בימי בית שני, נכדי שריה כוהן הראש הגולה, יהושוע בן יהוצדק ואלישיב הכוהן הגדול המתוארים בספרי עזרא (ז, א-1), נחמיה (ג, א; יא, יא; יג, ד) דברי הימים א (ה, כז-מא; ו, לד-לח; ט, י-יא; כב, יג; כד, ו; כט, כב) ודברי הימים ב (לא, י). הפפירוסים של יב מן המאה החמישית לפני הספירה, מספרים על חיילים יהודיים בצבא הפרסי במצרים השולחים מכתבים ליוהנן הכוהן הגדול נכדו של אלישיב הכוהן הגדול (נחמיה יב, י-יא, כב) וההיסטוריון ההלניסטי הקאטיוס מאבדרה שכתב במאה השלישית לפני הספירה וראה בכהונה ובמקדש את הסמל המובהק לאופי הייחודי של עמי המזרח וביטוי לערכי התרבות, השפה, המנהגים והמסורת המייחדים כל עם ועם ומבדילים בין עם למשנהו, מדבר על ירושלים כעל עיר מקדש נודעת ששליטה הוא הכוהן הגדול המשרת בקודש.⁴ לכהונה הגדולה מבית צדוק שנקראה בתקופה התלמית גם בית חוניו, הוענק במסורת המקראית מונופול מקודש על ההנהגה הרוחנית והפולחנית שהיתה כרוכה במקדש ובעבודתו, ובני משפחה זו שזכו בסמכות המושתתת על בחירה מקודשת, היו מופקדים על שימור מסורת המחשבה הדתית שעבודת הקודש במקדש היתה מיוסדת עליה (ויקרא ט, ה-יא). במסורת כוהנית שירית מראשית המאה השנייה לפני הספירה, שנכתבה בשעה שבני צדוק כיהנו בקודש, מתוארים הבחירה והייעוד המצויים ביסוד עבודת הקודש מזווית הראייה הכוהנית השושלתית, שקדושתה מונחלת מדור לדור:

'אירם קדוש את אהרון למטה לוי וישימהו לחוק עולם...
ותהי לו ברית עולם ולזרעו כימי שמים:
לשרת ולכהן לו ולברך את עמו בשמו:
ויבחר בו מכל חי להגיש עולה וחלבים:
ולהקטיר ריח ניחוח ואזכרה ולכפר על בני ישראל:
ויתן לו מצוותיו וימשילהו בחוק ומשפט:
וילמד את עמו חוק ומשפט את בני ישראל:
... וגם פינחס בן אלעזר בגבורה נחל שלישי...
לכן גם לו הקים חוק ברית שלום לכלכל מקדש:
אשר תהיה לו ולזרעו כהונה גדולה עד עולם'.⁵

¹ קויפמאן, תולדות האמונה הישראלית א-ד, ירושלים-תל אביב תש"ד, א, עמ' 176-184; מ' הרן, כהונה, כוהנים, אנציקלופדיה מקראית ד, תשכ"ג עמ' 14-45; הנ"ל, תקופות ומוסדות במקרא, תל-אביב תשל"ג; ב' שורץ, תורת הקדושה, עיונים בחוקה הכהנית שבתורה, ירושלים תשנ"ט.

² שמואל ב ח, יז; טו, כד-כה; מלכים א א: לב, לד, לח-לט, מד-מה; ב, לה; ד, יחזקאל מ, מג, יט; מד, טו-לא; מה, יא; ברית דמשק V:5. D. W. Rooke, Zadok's Heirs: The Role and Development of the High Priesthood in Ancient Israel, Oxford 2000.

³ אנגלי בספר G. Nickelsburg and M. E. Stone, Faith and Piety in Early Judaism: Texts and Documents, Philadelphia 1983, p. 44-46. על ההקשר ההיסטורי ראו D. Mendels, Hecataeus of Abdera and a Jewish "patrios politeia" of the Persian Period" in הבית השני, (עורך ד' שורץ, ירושלים תשנ"ו, עמ' 146-160.

⁴ בן סירא מה, ט, כו-לא, מא-מה. השו' דברי הקאטיוס 'They call this men the high priest and belive' that he acts as a messenger to them of God's commandments (הערה 4 לעיל) עמ'

בשל בחירה מקודשת זו והייעוד הגלום בה, הוטלו על הכהנים בני אהרון, המתוארים באיגרת מקצת מעשי התורה בביטוי 'ובני אהרון קדושי קדושים'⁶, חובות ייחודיות. אלה קשורות בעבודת הקודש, בשמירת מחזורי הזמן המקודש, בתחומי כפרה וטהרה השומרים על המקום המקודש, בפולחן, בלימוד ובהקראה הקשורים למקראי קודש, ובהוראת החוק והמשפט המנחילים עקרונות מקודשים לכלל העדה.⁷ כמו כן הוענקו להם זכויות ייחודיות הפוטרות אותם מעול הבעלות על נחלות ומשעבוד לעבודת האדמה ולצרכי החולין (במדבר כו, סב) ומזכות אותם בבקרונות ובמעשרות, בתוקף היותם משרתים בקודש המתווכים ומקרבים בין העם לאלהיו. הכהנים מחוייבים בברכה ובכפרה ובשמירת הסדר הפולחני המקרב בין שמים וארץ, מופקדים על שמירת העדות, הזיכרון והברית, המצויים ביסוד ההוראה, הקריאה, הכתיבה, המצווה, החוק והמשפט.

בתקופת השלטון הסלווקי בארץ ישראל, בזמן מלכותו של אנטיוכוס הרביעי (164–175 לפני הספירה), הסתיים הסדר המיוצג בעולם המקראי והשתבשה השושלת הפאטרליניארית הרצופה של המשרתים בקודש, כאשר הכהונה הגדולה נרכשה בכסף בימי יאזון (172–175 לפני הספירה), בשעה שהשלטון במקדש עבר לידי כהנים שלא היו ממשפחת בני צדוק, בתקופתם של מנלאוס ואלקימוס משנת 172 לפני הספירה, ועבר לידי בית חשמונאי משנת 152 לפני הספירה ואילך, יצרו חוגים המשתייכים לבית צדוק וחוגים המקורבים אליהם המכונים 'אנשי בריתם', שתמכו בהגמוניה הכהנית השושלתית הרצופה והמקודשת על פי הסדר המקראי ובשורשיה המיתיים והמיסטיים, ספרות כהנית ייחודית הקושרת בין עולם הכהנים לעולם המלאכים. ספרות זו נאבקה על הזהות ההיסטורית ועל העדות המקודשת, המצויות ביסוד טענת התוקף והסמכות המיוסדות על הקריאה, הכתיבה והזיכרון. ספרות זו מתעדת מנקודת מבטה של הגמוניה מודחת, שניטל כוחה הארצי אולם לא בטלה זהותה המושגת על בחירה מקודשת ועל ספרי קודש, את ראשית הכהונה. ראשית זו מעוגנת במיתוס מכונן הקשור בבחירה אלוהית, בדעת שמימית, בעולם המלאכים, ובז' כויות מולדות הקשורות לשושלת משפחתית מקודשת עתיקת ימים העוברת מאב לבן. הזיקה הפטרליניארית הכהנית מוגדרת כזרע קודש ומיוסדת על הפסוק 'ויבדל אהרון להקדישו קודש קדושים הוא ובניו עד עולם להקטיר לפני ה' לשרתו ולברך בשמו עד עולם' (דברי הימים א כג, יג ונוסחים דומים רבים בדבר בחירת אהרון וזרעו בחומש). צוואת לוי הארמי, חיבור כהני מלפני הספירה שנמצא בקומראן ובגניזה, שבה ומדגישה את הביטוי 'כי זרע קדוש אתה וקדוש זרעך כקדש כי כהן קדוש אתה נקרא לכל זרע אברהם' (תרגום קטע גניזה, אוקספורד עמ' ב, הספרים החיצוניים, א, מהדיר א' ש הרטום, עמ' 137). הכהונה אשר הגדירה עצמה במגילות מדבר יהודה כ"סוד קודש קדושים לאהרון עדי אמת למשפט ובחירי רצון לכפר בעד הארץ ולהשב לרשעים גמולם" (סרך היחז 8, 5–7 מהדורת י' ליכט, מגילת הסרכים), כ"בני צדוק הכהנים שומרי הברית" (שם, 5, 2), כ"משפט בני צדוק הכהנים" (שם, סרך העדה 1, 1), ו"כהנהגו והלויים ובני צדוק... ובני צדוק הם בחירי ישראל קריאי השם" (ברית דמשק, מהדורת מ' ברושי וא' קימ" רון, עמ' 16–17), נאבקה על עיצוב הזיכרון ההיסטורי ועל מקורות תוקף מקודשים. לשם כך קשרה עצמה בכל ממדיה, בעבר, בהווה ובעתיד, בזיקה הדוקה לעולם המלאכים. המלאכים מכונים בכתיבה משרתי פנים בדברי כבודו, מלאכי קודש, רוחי קודש קדושים אלהים חיים, ידעי עולמים, מלאכי צדק, אלי טוהר, מלאכי דעת, נועדי צדק, רוחות אלוהים חיים, עדת קדושים, רוחות פלא, כוהני קורב, עדת בני שמים, עדי הברית, גיבורי שכל, רוחי אמת, רוחות דעת, רוחות צדק, רוחות

⁶ מקצת מעשי התורה, איגרת שנכתבה בידי הכהנים לבית צדוק במחצית המאה השנייה לפני הספירה ונמצאה בקומראן (eds. J. Qimron and J. Strugnell) Oxford 1994, and ראו הערה 11 להלן.

⁷ שמות כה-כט; מ, יב-ט; ויקרא ו; ה, ט, ח-יא; במדבר כו, סב; דברים לג, ח-יא; מלאכי ב, ד-ז.

קודש, אלי עולמים, מלאכי כבוד, מלאכי מאורות, שר אורים, רוחות מאירים, צבא קדושים, רוחי עולמים, גורל קדושים, רוחי בינה, ורוחי דעת אמת וצדק. המלאכים, המבטאים ערכים מופשטים שאין להם שיעור, שמקורם אלוהי וחיוניותם נחוצה והכרחית לכלל בני האדם, מגלמים בכתבי הכהונה את החיים, הדעת, האמת והצדק, הקודש והפלא, את הזיכרון, הברכה והשלום, הבינה והברית – הערכים הנצחיים והמקודשים החורגים מגבולות הטבע המבטיחים את רציפות החיים, אותם הכהונים נוהלים משמים, יוצרים ברוחם וכותבים על ספר, שומרים בשיתוף עם המלאכים ומנחילים בארץ. עוד משקפת ספרות כוהנית זו, של נטולי כוח הנאבקים על זהות מקודשת הקשורה בעבר קדמון ובעולם החורג מגבולות הזמן והמקום, עניין מכריע בזמן מקודש הקשור במחזורי האור, במקום מקודש הקשור בגבולות טוהרה וקדושה וביזכרון מקודש הכתוב בספרים ממקור שמימי.

הזמן המקודש המייצג מחזוריות אלוהית נצחית הנמנית בשמים ובארץ ונשמרת כפי 'אנשי השם קוראי מועד הנועדים לעצת היחיד בישראל לפני בני צדוק הכהנים' (סרך העדה, דף 2: 3–2), קשור ללוח המבוסס על סינכרוניזציה בין חלוקות זמן **שביעוניות משביתות מקודשות** הנשמרות בידי שומרי משמרת הקודש – שבתות, שבעה מועדים בשבעת חודשי השנה הראשונים, שמיטות ויובלים, כתשתית לתפישת 'דעת אמת וצדק' 'מועדי דרו' וחירות, ובין חלוקות זמן **רבעוניות פוריות** המשקפות את נצחיות מחזורי הטבע שאינם שובתים לעולם, או מחזורי האור האלוהיים, הכרוכים בברכה, בפירון, בהבטחת המשכיות, באות ובברית.

המקום המקודש ביצירה הכהנית הוא מקום הפתוח אל המרחב הנצחי החורג מגבולות הזמן והמקום, מקום שהמוות אינו שולט בו, שהאלוהי נוכח בו והחיים מפכים בו לעדי עד. מקום זה קשור למסורת **המרכבה, לכרובים, לגן העדן, לפרס, למקדש ולקודש הקדושים, למבנית קודש למטעת עולם** (סרך היחיד, דף 8 ש' 5; דף 11, 8; שירות עולת השבת, 4Q405 19–20; 4Q405 מגילת המקדש, טור VII), התחומים בגבולות של טהרה ונצחיות, וקשורים לעולם היות הקודש, הכרובים והמלאכים בני האלמוות, או למקום החורג מגבולות הזמן והמקום, המבטיח את סוד קדושת החיים ואת המשכיותם לעדי עד.

ספרות כוהנית זו מעגנת את יסודותיה המקודשים באופקים החורגים מעולם החושים ובערכים מופשטים ונצחיים, המוסיפים דעת, מילים, אותיות, מספרים, ותבניות מושגיות מחזוריות, לטבע נטול השפה. ספרות זו, המעניקה ספר, סיפור ומספר למושגים שיש להם ייצוג מטונימי בפולחן וייצוג שירי וחיוני בלשון הסיפור והשיר, הלוח והספר, קשורה בהיבטים רבים למסורת המקראית הידועה, אולם היא מבטאת זווית ראייה חלופית של מסורת זו, המתמקדת בהיסטוריה של הכהונה, ובהיסטוריה של הדעת האמת והצדק הקשורים בקודש הקדשים. היא דנה בזיכרון המקודש, בזמן המקודש ובמקום המקודש הנשמרים בעבודתם של שומרי משמרת הקודש. ספרות זו משקפת את תפישתם העצמית של הכהונים כמנחילים בלעדיים של מורשת כתובה מקודשת העוברת מאב לבן מאז הדור השביעי לבריאה, ומייצגת אידיאלים מורכבים הקושרים בין הנעלם לנגלה ובין הנשמע לנראה. ספרות זו המאחדת מיתוס והיסטוריה, מסורות עתיקות ומסורות מחודשות הקשורות לעולם המקראי, מהווה חרך הצצה לעולם כוהני מיתי ומיסטי, ריטואלי וטקסטואלי עשיר ומגוון מן המאות שלפני הספירה. כהונה זו יצרה עולם ערכים מקודש שמקורו בעולם הלא נראה וקשרה בין החוק ממקור נעלם לפולחן הנגלה, וחיברה בין דעת שמימית נשמעת, שמקורה בעולם המרכבה, הוא עולם המלאכים הנצחי הנתפש כמקור החיים, לבין לוחות וספרים ודעת כתובה. מסורות אלה נשמרות בידי הכהונים בעולם הנראה, ומבטאות מחויבות עמוקה לאמת, דעת, משפט וצדק, חירות ודרור, המתנים את המשכיות החיים.

עולם כוהני מיסטי זה, שהחזיק במסורת חלופית, שהשתלשלת הדעת הכתובה המופקדת בידי הכהונה במרכזה, נדחק במהלך ההיסטוריה לשוליים משעה ששושלת בית צדוק הודחה, שושלת

כונהית אוזורפטורית הידועה בשם בית חשמונאי תפשה את מקומה ממחצית המאה השנייה לפני הספירה, וכמה שונים שלא השתייכו לבית צדוק, לא הזדהו בזיקה שושלתית המתיחסת להוראת חוק ומשפט, ולשמירת ברית ודעת, צדק ואמת, תפשו את מקומם בתקופה ההרודיאנית. לאחר שהמקדש חרב, בשנת 70 לספירה, עבודת הקודש בטלה, הסדר הכהוני המקראי על גלגוליו השונים נדחק לשוליים, ואת מקום ההגמוניה הכהנית המפוצלת תפשה הגמוניה של חכמים שהציעה סדר חלופי המבוסס על תפישת עולם שונה שביסודה ריבונות אנושית ולא השראה מלאכית. המסורות שהיו כרוכות בכהונה בתקופות שונות צונזרו, תועדו רק באופן חלקי או נזכרו רק באופן פולמוסי, שכן אלה שתעדו את המסורות הכהניות וכתבו אודותיהן בלשון עבר נמנו עם חוגי החכמים שבקשו להחליף את ההגמוניה הכהנית, שהיתה מיוסדת על בחירה מקודשת, על זיקה לעולם המלאכים ועל תורשה שושלתית המעוגנת בזכויות מלידה, שבידיה מופקדות באופן בלעדי מסורות כתובות מקודשות. אמנם קולו של המצונזר מתועד לעתים מבעד לכתיבתו של המצנזר, שכן אלה שתעדו את המסורות הכהניות וכתבו אודותיהן אחרי הספירה, נמנו עם חוגי החכמים שבקשו לשמור את המסורת הכתובה המקודשת, אך בקשו לחתום ולחתום אותה לתחום שנראה הולם בעיני התוחמים והחותרים, כדי להחליף את ההגמוניה הכהנית ואת הסדר הכהני-מלאכי-שושלתי המיוסד על בחירה מקודשת ובלעדיות סמכות הדעת, שמקורן בסדר המקראי, בסדר חברתי חדש. סדר חדש זה, שאינו מבוסס על תורשה ושושלות משפחתית נבחרת, ואינו מיוסד על דעת מלאכים ועל מסורות כתובות מקודשות, או על השראה שמיית המופקדת בידי קבוצה מקודשת אחת, המתירה לה להמשיך וליצור תורה משמים הידועה בשם התורה שבכתב, נודע בכיטוי תורה שבעל פה. הפצם של חכמים עלה בידם במאות הראשונות אחרי חורבן בית שני, משעה שחתמו את התורה הכתובה ואסרו על המשך היווצרותה, הכריזו על הפסקת מקורות השראה – הנבואה, השירה, ההתגלות האלוהית ורוח הקודש, לוחות השמים ודברי מלאכים, דחקו לשוליים את עולם המלאכים הכהני שהיה מקור תוקף, דעת והשראה, וביטלו את הזיקה השבטית-משפחתית התורשתית כציר ייחוס מכריע בהנהגה רוחנית. חכמים פטרו עצמם מכפיפות להגמוניה כהנית למרות שהכירו בייחוד הכהונה, ופטרו עצמם מכפיפות לספרייה הכהנית-מלאכית ולבלעדיות הפולחן השמור בידי הכהונה, בשעה שהעמידו את הריבונות האנושית שאינה תלויה בבחירה וייחוס מלידה במוקד היצירה, הרחיבו את השותפות בעבודת הקודש ופתחו את החירות הפרשנית, את תוקפה של מסורת האבות ואת לימוד התורה, והחליפו את הפולחן הכהני שבטל עם החורבן בסדרים חלופיים שנקשרו לבית המדרש ולתפילה. יתר על כן, הם הפכו את ספרי הכהנים – שהיו קשורים לתולדות הזמן המקודש, המקום המקודש, הזיכרון המקודש, הזרע המקודש והפולחן המקודש: לעולם המלאכים, לראשית הכהונה, למסורת חנוך, לדעת משמים וללוח השמש, למסורת המרכבה, לבריתות, שבועות ולחג השבועות ולמסורות הקשורות לשבט לוי – ל'ספרים חיצוניים' שהקריאה בהם נאסרה.

חכמים יצרו את התורה שבעל פה, ההלכה, המדרש והאגדה, המיוסדים כולם על ריבונות אנושית וחירות פרשנית ביחס לטקסט מקודש, בשעה שחתמו את התורה שבכתב וגנזו את הספרות הכהנית שהתבססה על השראה אלוהית ודעת מלאכים, על עדות משמים והיסטוריה כתובה, ובשעה שהפקיעו את הזיקה האחדותית בין זמן מקודש, למקום מקודש, ובינם לבין זיכרון מקודש, חוק מקודש ופולחן מקודש שמקורם שמימי.

אולם הכהנים מבית צדוק ואנשי בריתם, והנביאים הכהנים משבט לוי, שהיו מופקדים על זיקה לעולם המלאכים ועל יצירת כתבי הקודש, על הפולחן ועל שירת הקודש, על ההוראה והמשפט והיו אמונים על הנחלתם ושמירתם לאורך האלף הראשון לפני הספירה ובמאות האחרונות של האלף שקדם לו, לא ויתרו בנקל על ההגמוניה הרוחנית ועל היצירה המקודשת שהיתה מסורה בידיהם למעלה מאלף שנים, אלא המשיכו ויצרו חיבורים מגוונים המבטאים את עולמם ואת זווית ראייתם

באשר למקורות התוקף של עולם רוחני זה. החכמים, שחתמו את הקאנון במאות הראשונות לספירה אחרי חורבן המקדש וחוללו מהפכה בעולם הערכים היהודי משעה שחתמו את התורה שבכתב ואת מקורות השראתה, ופתחו את התורה שבעל פה על עולם ערכיה החדש, שהתבסס באופן דיאלקטי על העבר הנסתר הגלום בביטוי 'הלכה למשה מסיני', לא כללו ספרות כוהנית זו בין כתבי הקודש. הספרות הכוהנית שנכתבה בזיקה מובהקת לעולם המלאכים ולמסורת המרכבה, לבית צדוק וללוח המישים ושתים השבתות הידוע כלוח השמש, למסורת הבריתות והשבועות, השבתות והג השבועות, ולגנאלוגיה שראשיתה במסורת חנוך בן ירד מייסד הכהונה ומביא הלוח משמים, המשכה במסורת לוי בן יעקב, אבות אבותיו וצאצאיו כממשיכי הכהונה, ביחזקאל הנביא הכוהן בעל מסורת המרכבה והכהונים בני צדוק, ואחריתה במסורת בית חנוני ומסורת מורה הצדק מבית צדוק – הפכה בידי חכמים לספרות היצונית או לספרות גנוזה או לספרות הנזכרת אגב פולמוס, שיבוש וגינוי. אולם אל לנו לשכוח שלגבי דידם של יוצריה ושומריה של ספרות עשירה זו במאות שלפני חורבן בית שני, היתה זו ספרות מקודשת המשקפת את אמינות הדברים מזווית ראייה מורכבת הקושרת בין הנעלם לנגלה ובין השמימי לארצי במסורת של בריתות ושבועות המעוגנות בעולם המלאכים ובמסורת המרכבה. מסורת זו כורכת בין חוקי האל לחוקי הטבע, וקוראת את ההיסטוריה כהשתלשלות של תבנית אלוהית המעצבת את ההווה הארצית בזיקה לאידיאלים מקודשים של חוק ומשפט, צדק ואמת, חיים ושלום, ברכה שביחה ומועדי דרוור ממקור שמימי.

ב.

ספריית המגילות, שנמצאה במערות קומראן במדבר יהודה בין השנים 1947–1956 המונה שרידים של תשע מאות וחמישים חיבורים, שכולם ללא יוצא מן הכלל כתבי קודש⁸, וכוללת עותקים רבים של חיבורים מקודשים – חיבורים רבים מן האוסף שנמצא במגילות מיוצגים ביותר מעותק אחד ויש שמספר עותקיהם נמנה בעשרות: שלושים וששה עותקי תהילים, עשרים ושישה

⁸ על תשע מאות וחמישים שרידי מגילות מדבר יהודה ועל עותקים של כמה מהן שנמצאו בגניזה קהיר מצויה ספרות ענפה הרשומה בחלקה הגדול באתר של מרכז אוריון לחקר מגילות מדבר יהודה. <http://orion.mscc.huji.ac.il>. מספר המגילות העצום משקף רק חלק מהמכלול המקורי שכן חלקו אבד, התפזר ונכחד בתמורות העתים אולם המכלול הנתור הוא בעל זהות ייחודית: אין בין המגילות חיבורים חשמונאיים או פרושיים אלא רק חיבורים הקשורים למקרא ולכתבי הכהונה לסוגיהם השונים. על שלבי גילוי המגילות ראו א"ל סוקניק, 'מגילות גנוזות מתוך גניזה קדומה שנמצאה במדבר יהודה: סקירה ראשונה, ירושלים תש"ח'; מ' ברושי, 'גילוי המגילות הגנוזות וכתבי יד אחרים במדבר יהודה', עידן 14, (1990), עמ' 198–204. לסיכומים עדכניים על החיבורים הכלולים בספריית המגילות ראו ע' טוב, 'מגילות קומראן לאור המחקר החדש', מדעי היהדות 34 (תשנ"ד), עמ' 37–67; הנ"ל, 'המגילות המקראיות ממדבר יהודה', בתוך: (ל' מזור, עורכת), על מגילת ספר, מאמרים על מגילות מדבר יהודה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 40–65. הנ"ל 'The Texts from the Judean Desert: Indices and an Introduction to the Discoveries in the Judean Desert Series, DJD XXXIX, Oxford 2002. לתיאור מצב המחקר עד סוף שנות השמונים ראו א' שיפמן, 'מלחמת המגילות: התפתחויות בחקר המגילות הגנוזות', קתדרה 62 (תשנ"ב). לסיווג המגילות ראו D. Dimant, 'The Qumran Manuscripts: Contents and Significance' in D. Dimant and J. H. Schiffman, (eds.) *Time to Prepare the Way in the Wilderness: Papers on Qumran Scrolls*, N. Golb, *Who Wrote the Dead Sea Scrolls* וזהו כתבי המגילות ראו *Leiden 1995*, pp. 23–58; *Scrolls*, New York 1995; J. C. Vanderkam, *The Dead Sea Scrolls Today*, Grand Rapids 1994; idem and P. W. Flint, *The Dead Sea Scrolls after Fifty Years: A Comprehensive Assessment*, L. H. Schiffman and J. C. Vanderkam, (eds.) *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls*, I–II, Oxford 2000; M. Abegg, J. E. Bowley, E. M. Cook and E. Tov, *The Dead Sea Scrolls Concordance*, Leiden & Boston 2003.

עותקים של ספר דברים, עשרים ואחד עותקים של ישעיהו, חמישה עשר עותקים של ספר היובלים, שמונה עותקים של ספר דניאל לצד עשרה עותקים של שירת עולת השבת, שנים עשר עותקים של סרך היחד והיבורים רבים העוסקים בכהונה ומקדש כגון מגילת המשמרות, מגילת המקדש, איגרת מקצת מעשי התורה ומגילת הברכות, לצד ספרות העוסקת בהשתלשלות הכהונה בחיבורים כגון צוואות לוי, קהת ועמרם - משקפת את עולמם של כוהני בית צדוק ואנשי בריתם, את תודעתם ההיסטורית ועמדתם הנאבקה, ואת יסודות התוקף, הסמכות והלגיטימציה שעליהם נשענו.

בדברים הבאים אני מבקשת לתאר כמה מממדיה של תודעה כוהנית זו, בזיקה למיתוסים בדבר דעת מקודשת ממקור שמימי הגלומה בספרייה כתובה, המצויה ביסוד תפיסתם העצמית של גיבור-ריה, ולעמוד על זיקת הגומלין בין ספריית המגילות ממדבר יהודה, שהיא ממשות היסטורית רחבת היקף שמציאותה המוחשית אינה שנויה במחלוקת - לעומת פירושיה והקשריה השנויים במחלוקת חוקרים - לבין מיתוס הספרייה עתיקת היומין הקשורה בעולם המלאכים, המתואר בכתבים שנמצאו בה ובמקבילותיהם בספרי חנוך, היובלים, צוואות לוי ובחיבורים כוהניים נוספים. המושג ספרייה או משמורת ספרים מקודשים הכתובים על מגילות קלף, משמש כאן בהוראה של אוסף כתבים בעל מכנה משותף הקשור בזיכרון, ביעוד, בבחירה ובדעת ייחודית, שנאסף, נשמר ונוצר מגילות מגילות בידי קבוצה בעלת זהות מובחנת, הרואה בספרים מקור קדושה, אהדות, סמכות וידע, עדות וזיכרון בעלי תוקף נצחי. התודעה הנשקפת בכתבים אלה יכולה להיות מוגדרת בעת ובעונה אחת הן כתפישת עולם מיסטית הפורצת את גבולות הזמן והמקום, שכן היא מעגנת את תשתיתה בעולם המלאכים ובתפישת זמן מקודש ומקום מקודש הקשורים בעולמות מופשטים סמויים מן העין, הנודעים בספרים, והן כדת של ספר וספרייה, שכן ביסודה מצויים ספרים מקודש-שים המשקפים דעת משמים, הנשמרים בידי שומרי משמרת הקודש המספרים על השתלשלות הספרים והלוחות המנחים את דרכם. הספרים הכרוכים בעולם המלאכים הנצחי, בערכים וחוקים מקודשים ובשושלת כוהנית שמקורותיה שמימיים, יכולים להחשב כהיסטוריה מקודשת, שכן אין הם דנים בקורות אנשים שחיו בעבר אלא בחיי אנשים שקורותיהם כרוכים בספרים וחוקים שתוקפם נצחי ודבריהם מתיחסים להווה מתמשך ולעתיד צודק המתקיימים לנוכח עולם אלוהי נצחי וספרייה מקודשת. גילוייה המוחשי של דעת שמימית זו המשתקפת בספריית המגילות שנתגלתה במדבר יהודה, מעניק נקודת מבט מרתקת על תכניה ועל תודעתם של נושאייה.

הדיון יוקדש להשתלשלותה ולהנחלתה של דעת כתובה זו בשבעה שלבים מימי חנוך בן ירד השביעי באבות העולם ועד לימי לוי בן יעקב וצאצאיו משה ואהרון, ולמסורת המרכבה הקשורה בעולם המלאכים ובחלוקות שביעוניות ורבעוניות, המצויה בתשתיתה של הספרייה הכהנית. עיגון הסדר הכוהני המקודש ומקורותיו הכתובים בראשית הדברים, מתיר להתבונן בעולם הערכים העומד בתשתיתו ובסדר העדיפויות המיוצג בו מבעד לסיפור ההיסטורי והמיתי הרטרופספטיבי, שנוצר בידי קבוצה אחת המייצגת הגמוניה כוהנית עתיקה. קבוצה זו מתארת את מהות הקודש מזווית ייחודית הכורכת מלאכים, כוהנים נבחרים מלידה, עדות ודעת שמימית, לוחות וספרים, זמן מקודש, מקום מקודש ופולחן מקודש, מסורת מרכבה ותורה כתובה. מסורת זו מונחלת ונוצרת בזיקה לכהונה המגלמת שושלת נצחית של זרע קודש בעולם הנגלה, ולמלאכים המחוננים בחיי נצח בעולם הנעלם. סיפור היסטורי-מיתי זה על שלל מרכיביו נדחה, כאמור לעיל, בידי קבוצה הגמונית חדשה שבקשה להחליף את סיפורה של ההגמוניה הכהנית המודחת ולדחות את ריבונותה המעוגנת בזיקה לעולם המלאכים, לשושלות מקודשות, לספרייה של כתבי קודש ולוחות שמימיים, לתורה שבכתב וללוח קבוע, שמקורם אלוהי.

הקבוצה החדשה כוננה סדר חדש המבטל את עולם המלאכים, חותם את יצירת כתבי הקודש, מבטל את הלוח הכוהני ומבטל את לוחות השמים, מסייג ודוחק את מסורת המרכבה ואת מסורת

הספרייה, דוחה את העדיפות השושלתית הכוהנית של זרע קודש נבחר המתחיל בלוי בן יעקב, בבנו קהת, בנכדו עמרם ובנינו אהרון ואת בחירתם המקודשת של כוהנים הקשורים בידע מלאכי. במקומם היא מעלה ריבונות אנושית וחירות פרשנית חדשה, לימוד תורה נטול זיקה ריטואלית ומכלול תרבותי הקרוי תורה שבעל פה. בדורות אלה, התורה שבעל פה, שכשמה כן היא מדוברת ונוצרת בפי בני אדם, מגלמת את היפוכה של התורה שבכתב, שהופקדה משמים בידי בני לוי, ונצטרה ונשמרה בנוסחה הכתוב בידי כוהנים ולויים, שהיו ממונים על הוראתה והנחלתה לבני ישראל (דברים לג, ח-יא). בני לוי 'זרע קודש' ובני צדוק 'כוהני קורבן קדושים' ראו עצמם קשורים בברית נצחית וליטורגית פולחנית, למקור החוק השמימי האלוהי, ולמוריהם, המלאכים שהיוו מקור השראה ודגם חיקוי (מלאכי ב, ד-ז; שירות עולת השבת 19, 4Q400).

לאור התודעה הקושרת את החוק הכתוב בעולם האלוהי ובהוראת מלאכים, הכוהנים בני צדוק ובעלי המסורות המקודשות על שבת לוי, התנגדו ל'מסורת אבות' הלא כתובה שהנחילו הפרושים, מסורת שהתכחשה לחלוקה השבטית המקראית ולבחירה המקודשת הגלומה בה, והתבססה על דעת אנושית וניסיון ארצי של חוגים רחבים שלא על פי מפתח שבטי ומסורת מקודשת. שלא במפתיע סירבו הכוהנים והלויים לראות במסורת אבות נטולת האסמכתא הכתובה המקודשת, מסורת מחייבת ומקור תוקף. כך עולה מדברי יוסף בן מתתיהו המתאר את המחלוקת בין בני צדוק לפרושים: 'עכשיו רוצה אני להגיד שהפרושים מסרו לעם כמה הלכות ממסורת אבות **שלא נכתבו** בתורת משה, ומשום כך דוחה אותם כת הצדוקים, האומרת שיש לחשוב לחוקים רק את **הכתובים**, ואילו אלה שממסורת אבות אין לשמור. ועל דברים אלה היו ביניהם דיונים וחילוקי דעות גדולים' (קדמוניות יג, י' ו 297–298). חכמים בתגובה יצרו את התורה שבעל פה הנשענת על 'הלכה למשה מסיני' וכתבו מאוחר יותר היסטוריוגרפיה חלופית ממקור פרושי-חכמי בנוסח 'פרקי אבות', הפוסחת על הכוהנים בשלשלת מסירת התורה⁹. היסטוריה זו החליפה את ההיסטוריוגרפיה הכוהנית השמורה במקרא – המכונה בספרות הכוהנית 'ספר מושה, ספרי הנביאים, [שירי] דויד, ומעשי דור ודור', כעולה מאיגרת מקצת מעשי התורה ונמסרת בספר חנוך, בספר היובלים, בספר בן סירא, בצוואות השבטים, ובמגילות מדבר יהודה – המייחסות את הנחלת הדעת הכתובה והספרייה המקודשת לשושלת הכוהנית שמוצאה משבט לוי. עובדה מאלפת היא שחלק ניכר מהספרות המקודשת של הקבוצה הכוהנית העתיקה, הפך לספרות חיצונית בידי הקבוצה החכמית החדשה שלא כתבה, וערכים מקודשים לנושאי המסורת הכוהנית, הנודעים משמים בלוחות וספרים ומייצגים דעת נשמעת ובלתי נראית, וגיבורים הנזכרים לשבח בספרותה בזיקה לכתובה, ספרים ולוחות המייצגים דעת אלהים וידע מלאכי, נדחים ונמחקים או נהפכים לגיבורים נזכרים לגנאי בסיפורים חלופיים המסופרים בידי האליטה החדשה. כך גיבורי המיתוס הכוהני כגון חנוך בן ירד, מייסד הכהונה הקשור למלאכים לספרים וללוח השמש, מלכיצדק, כוהן לאל עליון, הנזכר בהקשרים שונים במגילות בזיקה לידע שמימי ולצדק, נוה בן למך הקשור לסיפור הלוח הכוהני באמצעות סיפור המבול ולירושת ספרי חנוך סב סבו, או לוי בן יעקב יורש המסורת הכוהנית הכתובה שנוה דעה משמים ונמסרה בידי מלאכים – שקורותיהם מסופרות בפרוט בזיקה לבחירה משמים ודמותם נזכרת לשבח בספרות הקשורה לבית צדוק בזיקה לספרים, כתיבה, קריאה, חישוב ולוח – נשכחים, מודחים, נדחקים לשוליים או נזכרים לגנאי במיתוס החכמי המתנגד לו, כפי שנראה להלן.

כידוע המקרא לא היה מגובש וחתום בנוסח יחיד לפני הספירה כפי שעולה בבירור מתרגום השבעים, מהנוסח השומרוני ומוסחי המקרא שנמצאו במגילות, ואפשר להשוות בין נוסחי מסורות

⁹ ראו מ"ד ה', הרצף שבשלשלת מסירת התורה; לבירור ההיסטוריוגרפיה המקראית בהגותם של חז"ל, ציון מד, (תשל"ט), עמ' 43–56. ראוי לתת את הדעת על כך שאין בנמצא טקסט כתוב עברית ממקור פרושי מכל סוג שהוא במאות האחרונות לפני הספירה ובמאות הראשונות אחרי הספירה ודומה שמצב זה הוא פרי הכרעה עקרונית ולא יד המקרה.

שנויות במחלוקת, במסורות שנכתבו לפני הספירה בידי כוהנים נביאים ולויים, או נערכו אחריה, בידי חכמים. כך למשל בסיפור המבול, שהוא סיפור חישוב הלוח במסורת הכהנית (היובלים ו; חנוך א עב-פב), מספר ימי השנה הקבוע, שלוש מאות ששים וארבע, שהיה נתון מכריע בלוח השבתות הכהני, נמחק בנוסח המסורה שנערך בידי חכמים או נוסף בנוסח הכהני העתיק מלפני הספירה. לוח כוהני זה, שמניינו מתחיל מיום ד', יום בריאת המאורות בחודש הראשון, חודש האביב, ומספר ימיו וחלוקותיו הרבעוניות והשביעוניות, נודע ממקור שמימי לחנוך בן ירד, על פי המסורת הכהנית, הופך ללוח גנוז במסורת חכמים, וימי המועדים, ראשי הרבעונים וראשי החודש שים בלוח השבתות המקודש, שנקבעו תמיד בימי ד', ו', א' בזיקה לסיפור המבול בנוסח הכהני, הפכו לימים האסורים בלוח של חכמים, שראשיתו בחודש השביעי (לא אד"ו ראש).¹⁰ ככלל, דומה שביטויים ספרותיים אופייניים לספרות הכהנית הקשורים בעולם המלאכים בתודעת כותביהם, כגון היסטוריוגרפיה, גנאלוגיה, לוחות שבתות ומועדים, שמיטות ויובלים, נבואה ושירה, עדות משמים, לוחות השמים וזיכרון היסטורי הקשור בעולם המרכבה, לצד מצוות הקשורות לחיי האבות בספר בראשית, נעלמים בספרות החכמית, וביטוייהם בספרות הכהנית הופכים אחרי הספירה לספרות גנוזה או לספרים חיצוניים. לפולמוסים נוקבים אלה, בין בעלי המסורת המיסטית הכהנית, שבה הכתיבה אינה מייצגת את מה שהעין רואה אלא את מה שנודע משמים או את מה שהנפש רואה ושומעת ממקור אלוהי, ובין האוחזים במסורת האבות הנשענת על ידע אנושי הנמסר בעל פה ואין לו מקור כתוב, יש השלכות מרחיקות לכת בעולם ההלכה בזיקה לצדוקים/בני צדוק שומרי מסורת הכהונה הכתובה, הנשענת על גילוי אלוהי ודעת מלאכים, ופרושים/מפרשים בכוח ריבונות אנושית ומסורת אבות לא כתובה, ביחס ללוח, לזיכרון ההיסטורי הכתוב ולעולם היצירה. מחלוקות אלה באות לידי ביטוי בהקשרים מגוונים במסורות של הצדדים השונים, שלא תמיד ניתנה הדעת על המכנה המשותף העומד מאחריהם – היווצרות הגמוניה חדשה וסדר תרבותי-חברתי חדש כרוכה באופן בלתי נמנע בהדחת ההגמוניה הקודמת ועולם ערכיה, ובמחיקת הסדר הישן. גיבוש עולם ערכים חדש במישור הרוחני והגשמי כרוך באופן בלתי נמנע במאבק, בצנזור, דחיקה לשוליים, השכחה ומחיקה של הסדר הקודם. כך הלוח הירחי והעיבור במסורת חז"ל מחליפים את הלוח השמשי וזיקתו למלאכים במסורת הכהנית, וחנוך, גיבור הלוח של המסורת הכהנית, מנוכס למסורת עיבור של חכמים, או מודח ונענש במסורת זו כמסופר בסיפור חנוך מטטרון בבבלי, חגיגה יד ע"ב-טו ע"א. ההדים למאבקים אלה הנרמזים מבעד לסיפורים, הנודעים במקורות כוהניים בשלבים שונים כמאבק בין בני אור ובני חושך, שהוא המאבק בין בני צדוק, המחזיקים בלוח השמש העתיק בעל מספר הימים הקבוע, לבני חשמונאי, המחזיקים בלוח הירחי הסלווקי בעל מספר הימים המשתנה, נודע מאוחר יותר כמאבק בין פרושים לצדוקים, שאינו אלא

¹⁰ על מאבקים אלה ראו ר' אליאור, מקדש ומרכבה, כוהנים ומלאכים, היכל והיכלות במיסטיקה היהודית הקדומה, ירושלים תשס"ג, עמ' 212–240. על הלוח הכהני ראו שם, עמ' 39–52. על יסודותיו המיתיים של הלוח הקשורים במלאכים ראו שם, עמ' 94–116. על הזיקה בין הלוח השמשי בן 364 הימים והחישוב הקבוע לסיפור המבול שם, עמ' 146–148. על הלוח כנושא לפולמוס אחרי הספירה ראו בפרקי דרבי אליעזר פרק ז, שם המאפיין הבולט של לוח ירחי, סוד העיבור, שנעדר לחלוטין מהמסורת המקראית ונשלל בידי המסורת הכהנית, נמסר מדור לדור דוקא בידי אלה שהעבירו את המסורת הכהנית בספרי חנוך והיובלים: הסוד הועבר בפרד"א מאדם ראשון לחנוך וממנו לנח, שם מלכיצדק, אברהם, יצחק ויעקב. (מהדורת אברהם ברוך, ירושלים תשל"ג, פרק ז עמ' כד) במדרש אגדה, מהדורת ש' בובר, וילנא תרנ"ד, על בראשית פרק ה' ד"ה ויתהלך חנוך, נזכר דוקא חנוך מביא לוח השמש במסורת הכהנית בזיקה לסוד העיבור המאפיין את הלוח הירחי ממסורת חכמים: "ויתהלך חנוך את האלוהים, עם המלאכים הלך שלוש מאות שנה בוגן עדן היה עמם ולמד מהם עיבור תקופות ומזלות וחכמות רבות... שם עמ' כג. בילקוט שמעוני פרק ה' על הפסוק 'זה ספר תולדות אדם' נאמר: הקב"ה עיבר את השנה ואחר כך מסר לאדם הראשון שנאמר זה ספר תולדות אדם. אדם הראשון מסר לחנוך ונכנס בסוד העיבור... חנוך מסר לנוח ועיבר את השנה.

המאבק בין הפרושים והחכמים נושאי הסדר החכמי פרשני החדש, הנשען על ריבונות אנושית יוצרת הלכה ופרשנות, ועל אוטונומיה אנושית על הזמן, על לימוד תורה וזכות היצירה האנושית של התורה שבעל פה, לבין קודמיהם 'הכהנים מבית צדוק ואנשי בריתם' שהחזיקו בהגמוניה הכהנית עד לשליש הראשון של המאה השנייה לפני הספירה (בן סירא נ; סרך היחד 3:6-8). הגמוניה נבחרת זו, על פי הסדר המקראי, נשענת בספרות הכהנית על מסורת אלוהית-מלאכית על קדושת הזמן, שחלוקתו משמים נודעת כ'אלה מועדי ה' מקראי קודש אשר תקראו אותם במועדם' (ויקרא כג, ד) ועל תורה כתובה משמים הנלמדת בהוראה כוהנית ובהשראה מלאכית (מלאכי ב, ד-ז). המאבק התחולל בין בני צדוק ואנשי בריתם שעמדו על זמן משמים שמניינו נפתח על פי הסדר המקראי בחודש הראשון (ניסן) 'החודש הזה לכם ראש חודשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה' (שמות יב, ב) לבין הפרושים והחכמים שעמדו על ריבונות אנושית בקביעת הזמן (משנה ראש השנה ב, ט) ופתחו את מניין השנים ב**תשרי**, החודש השביעי לפי הסדר המקראי, בראש השנה, חג שאינו מצוי בתורה בשם זה. דומה שהשפעת הלוח הסלוקי, הפותח את מניין השנה בסתו, בחודש דיוס המקביל לתשרי, הוא שעומד מאחרי השינוי, שראשיתו בתקופת הכהנים המתיוונים שמונו בידי אנטיוכוס אפיפנס והמשכו בתקופה החשמונאית, שכוהניה ושלטייה מונו בידי המלכים הסלוקים ירשי אנטיוכוס, אלכסנדר באלאס ודמטריוס השני, והיו כפופים לסדרי הלוח האימפריאלי של בית סלוקוס, אם כי גלגוליו מהתקופה החשמונאית לעולמם של חכמים אינם ידועים די הצורך. דומה שהבחירה של חכמים בלוח ירחי במאה הראשונה לפני הספירה ובמאה הראשונה לספירה, קשורה בהכרעה משולשת: בחירת לוח השונה מהלוח האימפריאלי הרומי, שהיה לוח שמש שהוחל מימי יוליוס קיסר משנת 45 לפנה"ס על כל האימפריה, בדחיית הלוח החשמונאי שהיה במקורו הלוח הירחי האימפריאלי של בית סלוקוס, ובהתנגדות ללוח הכהני של בני צדוק שהיה מבוסס על חישוב המופקד ונשמר בידי כוהנים. המאבקים בין הכהנים בני צדוק, הידועים בשם זה במקורות רבים במקרא, במגילות מדבר יהודה, בספר יחזקאל, בברית דמשק, בסרך היחד, במגילת המזמורים, בפשרים ובבן סירא, ומכונים במסורות המצנזרות אותם ומתפלמסות עמם, בשם צדוקים, לבין יריביהם הכהנים המתיוונים, הכהנים חשמונאים, והפרושים – מצויים במרחבים ספרותיים, רעיוניים, היסטוריים שונים.¹¹ בדרך כלל נודע המאבק מזווית ראייתם של המנצחים, הפרושים והחכמים, חותמי התורה, נושאי דגל הריבונות האנושית, החירות הפרשנית, ריבוי הקולות, התורה שבעל פה, מחדשי קידוש החודש, העיבור ולוח הירח המבוסס על תצפית אנושית ועדות של כל אדם, שאין להם אחיזה בתורה. נושאי הסדר ההגמוני החדש אחרי החורבן דחקו לשוליים את הייחוס הכהני עתיק הימים ואת הזיכרון הכהני השבטי וזיקתו למלאכים וצנזרו את ספרותם העתיקה של הכהנים בני צדוק/הצדוקים, נושאי רעיון לוחות וספרים משמים המופקדים בידי יחידי סגולה. חכמים דחו את ההשקפה הכהנית בדבר לוח השבתות המתיחס לשנה שמשית בת 364 ימים, המבוסס על חישוב אלוהי המסור בידי הכהנים מאז שהובא בידי חנוך משמים, שם נלמד מפי מלאך הפנים, ואף דחו את רעיון התורה שבכתב ההולכת ונוצרת בהשראה אלוהית ומלאכית, הכתובה על 'לוחות השמים' ונשמרת בידי 'ידעים', מלאכי פנים ומלאכי קודש, ונשמרת ב'לוחות הברית' בידי כוהנים, בזיקה למקדש ולספרייה של ספרי קודש. עולמם של הכהנים בני צדוק, שנקשר בישויות שמימיות הנודעות בספרים ומכונות אלי טוהר, נועדי צדק, ידעים, קדושים, כוהני קורבן, מלאכי פנים ומלאכי קודש, ובבני אנוש המכונים חנוך, למך, מתור

¹¹ יוסף בן מתתיהו, קדמוניות יה, טז-יז, יח-כב; מלחמות ב 119-161; 164-166 משנה סנהדרין יט, א; תוספתא ידים ב, יג; קוהלת רבה יב, יב. על נושא זה נכתבה ספרות רחבה בהקשרים היסטוריים פולמוסיים. לדיון רחב המביא ביבליוגרפיה ענפה ובוזון את העולה ממצאי מגילות מדבר יהודה ראו 'יוסמן', חקר תולדות ההלכה ומגילות מדבר יהודה: ההורים תלמודיים ראשוניים לאור מגילת מקצת מעשה תורה, תרביץ נט, א-ב (תש"ן) 76-11

שלח, נוח, ניר, מלכיצדק ולוי שהעבירו את הספרים המקודשים ואת המסורת המלאכית של הכהונה משמים לארץ, נגנז בידי ההגמוניה החדשה שפעלה בתוקף שמכות אנושית נטולת שושלת ונטולת חלוקה שבטית, לא כתבה בעצמה והסתייגה מהמשך כתיבה בהשראה שמימית ודחקה את הספרייה ואת הסופרים שנקשרו בשושלת הכהנית ובמוריה המלאכים, לתהום הנשייה.

בראשית המאה השנייה לפני הספירה, מתאר הכהן שמעון בן סירא את הכהונה הגדולה מבית צדוק ואת הנהגתה בלשון תהילה שאין דומה לה, בצביון הרמוני אידיאלי (בן סירא מה ט-נ; ג, א-לו) ומסכם את דבריו בקריאה 'הודו לבוחר בבני צדוק לכהן כי לעולם חסדו' (שם נא, כט). אולם, החל מהשליש השני של המאה השנייה לפני הספירה, בתקופה הסלווקית, בימי הכהונה המתיוונת שתפשה את מקום בית צדוק, עבור בכהונה האזורפטורית בתקופה החשמונאית, שכינה בראשיתיה בחסות בית סלווקוס עד שנות השלושים של המאה הראשונה לפני הספירה, שבתקופתה מתגבשים חוגי הפרושים, המשך בכהנים הזרים שמינה הורדוס (4-37 לפני הספירה) וכלה בדור החורבן, בדור יבנה ובדור כותבי המשנה, נגנז ונדחק לשוליים הסדר הקדום של כהני בית צדוק ואנשי בריתם. עולמם הרוחני שהושגת על ספרים ממקור שמימי ועמד בסימן המימרה 'כל אלה ספר ברית אל עליון, תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב' (בן סירא כד, כה) ובסימן חובת לימוד ספרים אלה המוטלת על בני לוי בצוואת אביהם: 'שמעו למאמר לוי אביכם וציתו לפקודי ידי אל... וכעת ספר מוסר והכמה אלפו לבניכן ותהוה חכמתא עמכן ליקר עולם' (צוואת לוי הארמי, שורות 1-7)¹², עבר כמעט מן העולם והפך לספרים חיצוניים בפי ההגמוניה החדשה, למרות שהכהנים הוסיפו לכתוב בהשראה שמימית אלוהית ומלאכית ולהאבק על דרכם המושתת על זיכרון מקודש, חוק מקודש, פולחן מקודש, זמן מקודש, ומקום מקודש כיסוד לברית של העדה כולה המיוסדת על זיקת גומלין בין שמים וארץ.

בדברים שיובאו להלן אני מבקשת להביא את נקודת מבטם של המנוצחים, של אלה שהנהגתם הודחה, תפישת עולמם נדחקה לתהום הנשייה, ודבריהם נגנזו, צונזרו והוצאו מן הקאנון. הכהונה היא להאיר את אחד ממוקדיה המרכזיים של הזהות הכהנית, הקשורה בראשית הכהונה ובראשית הספרייה של כתבי קודש ממקור שמימי, העומדת ביסוד תביעת הכהונה לסמכות, ספרייה המש' תלשלת בשבעה שלבים מחנוך בן ירד ועד ללוי בן יעקב במסורת הכהונה, וקשורה בהיבטים שונים לספריית המקדש שהיתה מופקדת בידי בני צדוק עד להדחתם במאה השנייה לפני הספירה¹³. ככל

H. Drawnel, "Aramaic Wisdom Poem: Reconstruction of the Text", *Scripta Judaica* ¹² Cracoviensis, 2, (2004) p. 12. הטקסט מבוסס על 4Q213 li-4Q213 lii1-9; 4Q213 2 1-8; 4Q214

¹³ הספריות הקדומות ביותר בעולם העתיק היו במקדשים ובהן נאספו בידי הכהנים כתבי קודש, לוחות אסטרונומיים, מיתוסים ותעודות משפטיות בויקה לבתי מלוכה וכהונה. בישראל מספריית אשורבניפל מלך אשור, מצוין המלך חובב הקריאה שלמד מהאלים במקדש ומחכמים קדמונים מלאכת סופרים וסודות התכונה ואומר שאף מלך לא קדם לו בלימוד מלאכת הסופרים, ואף כותב שכונן את כסא מלכותו בספריית מקדש נבו שם כתב הגיון ובדק את כל שנוצר על לוחות, O Pedersen, *L. Casson, Libraries in the Ancient World*, New Haven 2001; *Archives and Libraries in the Ancient Near East 1500-300 B.C.*, Bethesda MD 1998; *idem. Archives and Libraries in the City of Assur*, Uppsala 1985-6

השביעית: 'ספר מוסר חכמה אלפו לבניכם' מתורגם לאנגלית בביטוי *wisdom teach your children*. השוואת לוי יג, א-ב. על הסופרים בספריית המקדש במונחם של בני צדוק ראו איגרת אנטיוכוס השלישי, אביו של אנטיוכוס אפיפנס, המעניק פטור ל"מועצת הזקנים, הכהנים, סופרי המקדש ומשוררי הקודש פטורים יהיו ממס הגולגולת ממס הכלילה וממס המלח אשר הם מעלים" (קדמוניות יב, 142) המבוארת בספרו של מ' שטרן, התעודות למרד החשמונאים, תל אביב תשל"ג, עמ' 38, 32. פטור ממס לסופרי המקדש נזכר גם בקדמוניות יא 128 בצד פטור לכהנים ללויים ולמשוררים. בתרגום השבעים מופיעה המילה *grammateis* (כתרגום של המילה שוטרים בנוסח העברי בדברי הימים א כג, ד; דה"ב יט, יא. השורה שטר מתייחס בשפות כגון אכדית לכתיבה. דהיינו שוטרים מתפרש מלשון שטר ושוטרים הם המופקדים על כתיבת השטרות. כידוע השוטרים היו משבט לוי (דה"ב ב לז, יג). ספר מקבים ב: ביי-יד מזכיר אוצר ספרים וש' ליברמן בספרו יוניות ויוונית בארץ ישראל, ירושלים תשמ"ד, עמ' 214-215 דן בנוגע הפקדת תפסים מקוריים של ספרים

הנראה ספרייה מקודשת זו מצאה את משכנה הזמני במערות המגילות במדבר יהודה, בתקופה שבני צדוק ואנשי בריתם נטלו עמם את הספרייה המונה מאות מגילות, כשעזבו את המקדש המחולל, שקיוו לשוב אליו ולחדש ימיו כקדם, סמוך לשנת 175 לפני הספירה, ובינתיים המשיכו לספר את ראשיתה של הספרייה המשקפת את מקורות סמכותה של ההגמוניה הכוהנית, את תולדותיהם של כותביה ואת עולם המחשבה שבקשו להנציח ולשמר.

ג.

חנוך בן ירד (בראשית ה, כא-כד) מתואר בספרות הכוהנית העשירה שנכתבה במאות האחרונות לפני הספירה,¹⁴ כאדם שאין דומה לו, המגלם את ראשית התודעה הכרוכה בדעת, בעדות, בזיכרון כתוב, ובידע הגלה בחזון הנפרש מעבר לקיומם של בני חלוף. שמו נקשר בראשית הלימוד ובעדת ממקור שמימי, בראשית התודעה ההיסטורית וברוחב אופקים, בהנחלת ידע כתוב, בעדות ובזיכרון, בתום ובצדק, בכתיבה ובקריאה בספרים (חנוך א פרק יב, ג-ד: טו, א; היובלים ד, טז-כו). חנוך הוא השביעי בדורות האדם הנמנים ב'ספר תולדות אדם' (בראשית ה, ג-לג), כמצויין במפורש במסורת המגילות 'וקינן דור רביעי ומהללאל בנו, ומהללאל דור חמישי וירד בנו, וירד דור ששי וחנוך בנו, חנוך דור שביעי' (4Q369 1, 9–10) הנבחר להיות מייסד הכהונה: 'שביעי באנוש רעותה ויקרה ויתאמר... יתבחר לכהן עלמין' (4Q545 3, 5–6). מספר שנות חייו מקביל למספר ימי שנת השמש (בראשית ה: כג-כד) והוא נלקח לשמים, על פי המסורת הכוהנית, כדי ללמוד ממלאכי הפנים: 'מעט נוצר על הארץ כחנוך וגם הוא נלקח פנים' (בן סירא מט, יד) 'חנוך נמצא תמים והתהלך עם יי ונלקח אות דעת לדור ודור' (שם, מד, טז). בתרגום השומרוני לתורה מתפ-רשת הלקיחה לשמים בזיקה לאלוהים בנוסח אחד: 'ואתהלך חנוך את האלוהים וליתו הלא אנסב יתה אלהים', ובזיקה למלאכים בנוסח השני: 'ואתהלך חנוך עם האלוהים וליתו, הלא נסבתה מלאכיה' (התרגום השומרוני לתורה, מהדורת א' הטל, בראשית ה 24). זיקתו לעולמות עליונים במסורות כוהניות שונות מלפני הספירה קשורה בעובדה שחנוך הוא הראשון מבני אנוש שנוולד בטהרה ללא זיקה לעריות שבנישואי אחים ואחיות שציינו את ראשית דורות האדם משת ועד מהללאל (היובלים ד, א-ט: 11Q12 frags 1–3) ובשל תומתו, צדקתו, טהרתו ואהבת הדעת שלו

מגילות במקדש כנוסח מוסמך. על ספריות במקדשים בעולם העתיק ועל ספריית המקדש בירושלים ראו M. Haran, 'Libraries in Antiquity and their beginnings among Jews', *Mikhamanim* (1996), 10: pp. 57–66; M. Haran, "On archives, libraries and the order of biblical books". *Journal of the Ancient Near Eastern Society*, 22: (1993) pp. 51–61

היהודים בימי בית שני, הנמנית לדעתו בעיקר ביחס לעשרים וארבע ספרי המקרא, מצדיקה את הכינוי ספרייה, לעומת כמויות הספרים בספריות העולם העתיק שנמנו באלפים. אני סבורה ששרידי תשע מאות וחמישים המגילות שנמצאו בקומראן, הכוללות מאות חיבורים שונים ועשרות עותקים, שהם רק חלק מהממצא המקורי שסביר להניח שמקורו בספריית המקדש, לאור זהות מחבריו הכהנים בני צדוק, מצדיקות את הכינוי ספרייה. לדיון מאלף על ספריות בתקופת המקרא ובעת העתיקה ראו נ' נאמן, העבר המכונן את ההווה: עיצובה של ההיסטוריה המקראית בסוף ימי הבית הראשון ולאחר החורבן, יריעות ג, ירושלים תשס"ב.

¹⁴ על הספרות הכוהנית הדנה בחנוך ראו להלן פירוט בסעיף ד הערה 31. ספרות כוהנית זו שהיתה ספרות מקודשת בעיני כותביה ושומריה לפני הספירה, כונתה בפי גונויה ומתנגדיה אחרי הספירה בשם 'ספרים חיצוניים' (השוו אסור חכמים על קריאתה: סנהדרין פ"א א) ונקראה כך בידי מהדירים שלא עמדו על טיבה הכוהני המובלע והמפורש בשנת תרצ"ז, שבה ראו אור הספרים החיצוניים, במהדורת א' כהנא, שכן מגילות מדבר יהודה התגלו רק עשר שנים לאחר מכן משנת 1947 ואילך. הכתבים הנידונים להלן, חנוך א, ספר מהלך המאורות, ספר היובלים, צוואת לוי, וספר בן סירא הנכללים בספרות זו, נמצאו במקורם העברי או הארמי במגילות מדבר יהודה לצד ספרות עשירה ומגוונת הנקשרת במישרין לבני צדוק שנמצאה שם.

הוא הופך ברצון האל לעד נבחר הנלקח לשמים כדי לראות, לשמוע וללמוד קריאה וכתובה מפי המלאכים (היובלים ד, זי-כה). הוא מצווה בידי מוריו השמימיים לשוב לארץ כדי להנחיל בעל פה ובכתב לממשיכי דרכו הכהנים את אשר למד בשמים. מוריו המלאכים מתארים בקצרה את קורות תלמידם בספר היובלים שנמצא בקומראן: 'חנוך אחר אשר למדנוה... ששה יובלי שנים [...] {שב} לארץ אל תוך בני האדם ויעד על כולם... ויכתוב את כול... שמים ואת דרכי צבאם ואת החודש שים... אשר לא ישגו הצדיקים'¹⁵. עדות משמים, הנכרכת בדמותו של חנוך, היא מושג מכריע בתרבות הכהנית, הקושרת עדות שנלמדה ממקור שמימי לתעודות ולמועדים ולביטויים שונים של הברית המקודשת שנכרתה עם עדה השומרת על ייצוגיו הארציים של הקודש: **לוחות העדות**, המעידים על מקורו האלוהי של החוק, **אהל מועד** משכן לוחות העדות ו**ארון העדות** המעידים על המקום המקודש (שמות כה, טז-כב); 'ואנחנו חושבים שהמקדש **משכן אוהל מועד** הוא'¹⁶. **מועדי ה'** המעידים על הזמן המקודש המצווה ממקור שמימי (ויקרא כג; במדבר ט, א-ה; כה, א-לא; כט, א-לט), ו**עדה** הקשורה ב**עדות ותעודה**, בברית ובשבועה המעידה השומרת על מורשת זו. חנוך המכונה **עד וסופר צדק'** (חנוך א יב ג-ד; טו, א; היובלים ד, זי-כד; ז, לט) הוא מייסד מסורת הכהונה המיוסדת על עדות כתובה הקשורה בזמן מקודש ובמקום מקודש החורגים מגבולות הזמן והמקום (היובלים ד, זי-כה). באשר הוא ראשון בעלי התודעה ההיסטורית, הנשענת על עדות ראייה ושמיעה של יחיד סגולה הזוכה לראות ולהבין, לשמוע ולזכור את שנבצר מזולתו, או לבטא את מה שנגלה בהשראה אלוהית או מלאכית, בחזון ובחלום, ומסוגל ללמוד לתרגם זאת לטקסט כתוב בעל משמעות. תודעתו משקפת את המעבר המרתק מחוויית ההתנסות במימד הסתום חסר הגבולות והמופלא אל לידת המודע לעצמו, המאוזן, המחושב, המורכב והשקול, ההופך לעדות כתובה המסתמכת על זיכרון כתוב של הדעת השמימית שמקורה בעולם המלאכים. זיכרון כתוב זה החורג מגבולות הידע הפרטי והניסיון האנושי, הוא התשתית של תודעה כוהנית הנשענת על עולם מושגי של יודעי קרוא, כתוב וספור, הרואה ידע זה כמקודש ונובע ממקור אלוהי ומבקשת לזכור להבין ולפענח את השתלשלות העבר ואת זיקתו הרצופה להווה.

בתודעה הכהנית הזיכרון והעדויות מתייחסים לאישיות הקדושה, התרבות והדעת, הנובעים ממגע עם השראה אלוהית או מלאכית ונדועים בחוק, בתבנית ובחזון. השראה זו יוצרת עולם מושגים חדש המבוסס על יחסי גומלין בין תפישת הזמן בזיקה לתמורות הנצחיות **במחזורי הטבע הרבעוניים הנראים** הנקראים 'מרכבות השמים' (חנוך א, פרקים עב-פכ), הקשורים לצמיחה לפיריון ולמחזורי החיים שאינם שובתים אף פעם וחורגים מרשות האדם וממעשיו, ובין מחזורי הקדושה הנודעים **במחזורי השבתה שביעוניים נשמעים**, המופקדים בידי האדם וקשורים לפרישה, השבתה, שבועה, שמיטה וויתור על ריבונות אנושית, וקשורים למועדי ה' מקראי קודש, 'מועדי דרור' ולתבנית המרכבה'. שמירתו המחזורית של הזמן הקצוב בתקופות רבעוניות המופקדות בידי שמים (ארבע עונות השנה) ובמועדים שביעוניים המופקדים בידי אדם (שבתות, שבעה מועדים, שמיטות, יובלים) בזיקה למחזורי הפולחן המעצבים את הזיכרון והעדויות, והנחלתו

Discoveries in the Judean Desert XIII, (ed. J. Vanderkam) Oxford 1994, p. 173, ¹⁵ 4Q227, frag 2:1-5 (להלן DJD) הציטוט הוא מנוסח ספר היובלים שנמצא בקומראן. בכרכי DJD 1-39 נדפסו בעברית או בארמית ובתרגום לאנגלית או לצרפתית בין השנים 1955-2002 קטעי החיבורים שנתגלו במערות מדבר יהודה וצילומי הטקסטים המקוריים בעברית ובארמית. טקסטים ממערות קומראן מצויינים באות Q, המספר הראשון משמאל לאות מתייחס למספר המערה בה נמצא החיבור והמספר מימין מפנה למספר הסידורי הרציף של קטעי המגילות. סימונים אלה אחידים במהדורות השונות של כתבי מדבר יהודה ומקלים על איתור המובאות במהדורות בהן נדפסו. למובאה המצוטטת מהמגילות השוה היובלים ד, יז-יט ועיינו J. C. Vanderkam, 'The Origins and Purpose of the Book of Jubilees', in: Studies in the Book of Jubilees, (ed. M. Albani) 1997.

¹⁶ מקצת מעשי התורה 4Q394 frag 3-7:16:: (הערה 6 לעיל).

הרצופה בזיקה לברית ומועדי קודש, היא שהיתה מוטלת על שומרי משמרת הקודש. חובות אלה הותנו בשליטה בנוסחו המחושב והכתוב של הזיכרון, 'התורה והתעודה', שנמצא בתשנית השבועה, העדות והברית. על כן, ראשון הזוכרים והמעידים הסופרים והמספרים וראשית הזיכרון הקשור בעדות ובדעת, בשבועה ובברית, בקריאה וכתובה, בספירה, בחישוב ובמחזור מתועדים בהרחבה. דברי מלאך הפנים על חנוך בן ירד הנאמרים למשה על הר סיני, מביעים זאת בקצרה: 'הוא הראשון מבני האדם אשר נולדו בארץ אשר למד **ספר ומדע וחכמה**... הוא החל לכתוב עדות ויעד לבני האדם בתולדות הארץ' (היובלים ד, יז-יח והשוו שם, כד). בנוסח המגילות נאמר: 'ויכתוב בספר אותות השמים כחוק חודשיהמה למען ידעו בני אדם תקופות השנים כחוקות לכול חודשיהמה. ראשון הוא כתב תעודה ויעד בבני אדם בדורות הארץ שבועות היובלים' (DJD XXIII, 213) 11Q12. frag. 4). חנוך החונך מסורת מקודשת על ראשית התרבות הנשענת על לימוד ספרים, חכמה ודעת, כתיבה חישוב וספירה, מתואר בדברי הכהן המשורר המונה את השושלת הכהנית במגילות מדבר יהודה בכיטוי 'חנוך בחרתה מבני אדם' (5Q13). חנוך מתואר בדברי הכהן הירושלמי יהושע בן שמעון בן סירא בראשית המאה השנייה לפני הספירה, בשעה שבני צדוק כיהנו עדיין במקדש (בן סירא נא, כח-כט), כראשון באבות העולם הקשור בדעת ובזיכרון אשר לשמו נקשרו דברי שבה ראויים להיזכר: 'חנוך נמצא תמים והתהלך עם יי ונלקח אות **דעת** לדור ודור' (בן סירא מד, יט).

חנוך, שהתהלך עם אלהים או עם המלאכים, ונלקח למחיצת מלאכי הפנים בעולם המרכבה, הוא עולם המלאכים, הכרובים, האופנים והשרפים, שמרכיביו קשורים לתבנית השמימית של הפולחן המקודש. הזמן המקודש והמקום המקודש, מתואר כאדם הראשון שרכש דעת בדבר הקשר בין הנגלה לנסתר ובין הנראה לנשמע, בשעה שירד לעומק משמעותה של מחזוריות הזמן האלוהית. הוא למד על זיקתה של מחזוריות זו להיסטוריה המקודשת המיוסדת על ברית ושבועה, המכוננות מחזוריות זו ונגזרות ממנה, ועל זיקתן של אלה לפולחן מקודש הכרוך בתודעה על-זמנית הקושרת בין זמן מקודש למקום מקודש. זיקת הגומלין בין מחזורי הטבע למחזורי ההשבתה הנשמרים במקדש ובין תבנית שמימית על זמנית לבין יצוגה הארצי במקום מקודש נגלו לו בחזון שמימי שהבהיר את הזיקה בין הזמן המקודש המכונה '**מרכבות השמים**' ומיוצג בארבעת פניה של המרכבה המתיחסים לארבעה כיווני המרחב וארבע עונות השנה, ובין המקום המקודש השמימי הנגלה לו **בחזון המרכבה** (חנוך א יד, ה-כה) שבמרכזו '**כרובי אש**... מראה כרובים' (שם, יד: יא, יח) המהווה תשתית למקום המקודש הארצי שבמרכזו מרכבת כרובים בקודש הקודשים (מלכים א ו-י; דברי הימים א כח, יח). המרכבה או מרכבת הכרובים, קשורה במסורת הכהנית לתבנית השמימית המיתית והמיסטית המאחדת בייצוגים מספריים וליטורגיים את מחזורי הזמן הנצחיים וממדי המרחב האינסופיים, וקשורה לייצוגיה המטונימיים בכרובים בגן עדן ובכרובים בקודש הקודשים, בשמים ובארץ. ישויות אלוהיות אלה המכוננות בשירות עולת השבת 'רוחות אלוהים חיים' ומיוצגות במקרא בקודש הקודשים, מתוארות בפסוק '**לתבנית המרכבה הכרובים זהב** לפורשים וסוככים על ארון ברית ה' (דברי הימים א כח, יח). שתי המסורות הקשורות במר-כבה ונמסרות כעדות על חזון, מדגישות את מקורן העל אנושי הנמסר במסמך כתוב – תיאור המקום המקודש הקשור בתבנית המרכבה, נסמך על כתב שמימי: 'הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל כל מלאכות התבנית' (דברי הימים א כח, יט) ותיאור הזמן המקודש המתואר בכיטוי 'מרכבות השמים', פותח במשפט '**ספר** מהלך המאורות... אשר הראני אוריאל המלאך' (ספר מהלך המאורות: חנוך א, עב, א). מקורה השמימי של מסורת המרכבה, הנקשר למראות אלהים אשר הוראה משה בהר סיני, מתואר בדברי אלהים למשה: 'ועשית כפרת זהב טהור... ועשית **שנים כרובים זהב** מקשה תעשה אותם משני קצות הכפורת... והיו הכרובים פורשים כנפים למעלה סוככים ככנפיהם על הכפורת... אל הכפורת יהיו פני הכרובים' (שמות כה, יז-כ). מרכבת הכרובים מתוארת

בתיאורי המשכן והמקדש כייצוג פולחני של מוקד המקום המקודש החורג מגבולות הזמן והמקום, הקושר בין שמים וארץ, מקום שהוא מקור החיים ועדות על נצחיותם, הקושר בין גן עדן לקודש הקדשים. בחזון הנביא הכהן, יחזקאל בן בוזי, המרבה לדבר בשבחם של הכהנים בני צדוק בשלהי ימי בית ראשון (יחזקאל, פרקים מ-מח) מתוארת המרכבה כהווייה שמימית חיה מתנועעת ומשמיעה קול, בעלת ארבעה מימדים מרחביים מודגשים השזורים ומורכבים זה בזה ומבדלים זה מזה בעת ובעונה אחת (יחזקאל, פרקים א, ג, י). בנוסח ספר יחזקאל שנמצא במגילות קומראן נאמר: 'המראה אשר ראה יחזקאל [...] **נְגַה מֵרִכְבָּה** וארבע חיות'.¹⁷ הכהן בן סירא אומר בקצרה על חזונו של הנביא הכהן בשלהי ימי בית ראשון: 'יחזקאל ראה מראה ויגד **זני מרכבה**' (בן סירא מט, יא). דומה שאין זו רק יד המקרה שהמילה מרכבה הקשורה למיתוס הכהני של זמן מקודש ומקום מקודש אינה נזכרת בנוסח המסורה של ספרו של הנביא הכהן יחזקאל, בעוד שהיא נזכרת בנוסח קומראן לראשית חזון יחזקאל כמובא לעיל והיא מצויה בתרגום השבעים ליחזקאל מג, ג שם כתוב '**כְּמֵרֵאָה הַמֵּרְכָבָה**' במקום שבנוסח המסורה כתוב 'כְּמֵרֵאָה הַמֵּרְאָה'. המושג מרכבה כהווייה ארבע מימדית, חיה ונצחית הקשורה לדביר קודש בעולם המלאכים וכתבנית מייצגת את מקור החיים בקודש הקדשים, מצוי בצירופים שונים בעלי צביון כוהני מובהק בחיבור הליטורגי הנודע בשם שירות עולת השבת, שנמצא באחד עשר עותקים בקומראן ובמצדה. כך למשל נאמר בסיום שיר השבת השביעיית: 'דביר לדביר בקול המוני קודש וכל מחשביהם... והללו יחד **מרכבות דבירו** וברכו פלא **כְּרֹבֵייהֶם וְאוֹפְנֵיהֶם** ראשי תבנית אלוהים והללוהו בדביר קודש קודשי דבקי פלא'.¹⁸ החיבור המיוסד על חזון יחזקאל, מתאר את שירות המלאכים בעולם המרכבה שהוא התבנית השמימית למקום המקודש, לזמן המקודש ולפולחן המקודש. עולם זה מתאר את החלוקות הרבעות ניות והשבעוניות של המקום המקודש (ארבע פני המרכבה ושבעה היכלות), ואת מחזורי הזמן המקודש התלויים בהם על פי לוח השבתות הכהני, המונה בארבע תקופות מחזוריות ובשביעיות ימים שבתיות מחושבות קבועות וידועות מראש. שלא במפתיע, מסורות כוהניות מיסיות אלה הקשורות ללוח קבוע של החלוקות השביעוניות והרבעוניות של הזמן מקודש (שבתות, שבעה מועדים, שבועות, שמיטות, יובלים; ארבע עונות המכונות קציר, קיץ, זרע ודשא) ולחלוקות שביעוניות ורבעוניות של המקום המקודש (שבעה דברים, שבע מרכבות, שבעה היכלות וארבע פני המרכבה), לא מצאו את מקומן בחוגים שהכריזו אחרי החורבן 'אין דורשין במרכבה' (משנה, חגיגה ב, א) ו'אין מפטירין במרכבה' (משנה, מגילה ד, י) ואף בקשו להוציא את ספר יחזקאל הפותח בחזון המרכבה מן הקאנון (בבלי, שבת יג ע"ב) ולהשכיח את הזיקה רבת המשמעות בין חזון יחזקאל לחג השבועות (מגילה ד, י; חזון יחזקאל הוא הפטרת הקריאה בתורה המתניחסת למעמד סיני) ובין מחזורי הטבע למחזורי הפולחן הקשורים בשבועה ובברית.¹⁹

על פי סדר דורות האדם בהיסטוריוגרפיה המקראית, חנוך בן ירד, השביעי, הוא ראשון העדים על מסורת כוהנית-נבואית על-זמנית זו, הידועה כמסורת המרכבה, הקשורה בתבנית שמימית ובייצוג פולחני של ארבע כנפי הכרובים, ארבע חיות הקודש וארבעת הפנים של המרכבה (יחזקאל

¹⁷ 4Q385, frag. 4:5–6: DJD XXX, (ed.) D. Dimant and J. Strugnell, Oxford 2001, p. 42
 לשירות עולת השבת המכונות באנגלית גם Angelic Liturgy ראו מהדורת Sabbath Songs of the Sabbath
¹⁸ DJD XI; Sacrifice, (ed.) C. Newsom, Atlanta 1985
 Oxford 1998. הציטוט מתחיל ל 279 p. DJD XI, 14–16: 4Q403 frag. Iii, עוד על חיבור זה ראו ב' ניצן,
 תפילת קומראן ושירתה, תל אביב תשנ"ז: אליאור, מקדש ומרכבה, (הערה 10 לעיל), פרק 8; J. Mayer, "Shire,
 Olat hash-Shabbat: Some Observations on their Calendric Implications", in: The Madrid Qumran Congress: Studies on the Desert of Judeah II, (ed. J. Trebole-Barrera), Leiden and Madrid 1992, pp. 542–560; D.K. Falk, Daily Sabbath and Festival Prayers in the Dead Sea
 Scrolls, Leiden 1998.

¹⁹ ראו אליאור, מקדש ומרכבה, עמ' 162–173.

א; י). מסורת המרכבה חונכת תודעה דתית הקושרת בין תבנית שמימית הנגלית בחזון נבואי או בחלום, לתיאור אנושי כתוב של חוויה מיסטית הקשורה לעדות משמים, לייצוג פולחני של תבנית שמימית ולסיפור המתייחס למקורו השמימי של ייצוג זה, לתבניתו הליטורגית ולמשמעותו העל-זמנית.

חנך, הראשון בבני האדם הנלקח לעולמות עליונים, לרקייע ולגן עדן, רואה חזון שמימי של דביר הקודש שבו ישויות החורגות מגבולות עולם החושים ומצויות בתחום הנצחי, אותן הוא מתאר כ'מראה כרובים', 'שרפים, כרובים, אופנים ומלאכים' (חנך א יד, ח-כה; עא, ו-ח). ביטויים אלה קשורים בעת ובעונה אחת למרחב המקודש השמימי ולייצוגו המטונימי במרחב המקודש הארצי, והיינו למסורת המרכבה ולעולם המלאכים הקשורים במקדש ונזכרים בחזון ישעיה (ו, ב-ג), בחזון יחזקאל (פרקים א, י) בשירי דוד (שמואל ב כב, ז-יז; תהילים; דברי הימים א כה, יח) ובתיאור קודש הקודשים בהיכל (מלכים א ו-ז; דברי הימים ב, ג, י-יג). חנך הופך לבן שמים בשעה שהוא חוצה בחזונו את סדרי הזמן והמקום ואת גבולות החיים והמוות, כדי ללמוד מהמלאכים ידע כתוב ורוחב אופקים החורג מהראייה האנושית, התחומה בדרך כלל בגבולות הזמן והמקום. בהתעלותו החזונית הוא צופה במרכבת הכרובים השמימית, שייצוגה הארצי הנבנה בהשראת דגם שמימי, יעמוד לאחר מכן בדביר במשכן (שמות כה, יז-יח) ובמקדש (מלכים א ו כג-כח; דברי הימים ב ג, י-יג). עוד לומד חנך מהמלאכים תבנית שמימית של לוח המכונה 'מרכבות השמים' (חנך א, פרקים עב-פכ; עה, ג, ח) שיוצב בתשתית הלוח הפולחני של הזמן המקודש שמקורו משמים, הנשמר במקדש בידי שומרי משמרת הקודש, הכוהנים שומרי השבתות ושבעת מועדי ה' החלים בשבעת החודשים הראשונים של השנה (ויקרא כג; במדבר ט, א-ח; כח-כט; מגילת מקצת מעשי התורה; מגילת המשמרות; מגילת המקדש). ידע זה בדבר החלוקות השביעוניות של הזמן שמקורן נשמע משמים, נמסר בזיקה לידע אסטרנומי נראה אודות חלוקת הזמן האלוהי לארבע עונות מחזוריות קבועות ורצופות בנות 91 ימים העולות ל-364 ימים בשנה (חנך א עב, לב; עד, יא-יג), הנשמרות בידי ארבעה ראשי המלאכים (חנך א פב, יא-טו). לידע על חלוקת הזמן הרבעונית האסטרנומית המחזורית נסמך ידע קוסמוגרפי על הקשר בין ארבעת חלקי המרחב (מזרח, מערב, צפון, דרום) לארבעת חלקי הזמן (קציר, קיץ, זרע ודשא) וביניהם לארבעה הראשים בגן עדן שהארץ נחלקת על פיהם (בראשית ב, י), מנקודת מבט שמימית הקושרת אותם לארבע הפנים של המרכבה (יחזק' א, ה-יח) ול'ארבעת מוסדי רקייע הפלא' הנזכרים בשירות עולת השבת (11Q17, 8:5-6). עוד לומד חנך ידע היסטורי על משמעות פרישת הזמן מראשית לאחריה, הקשור בעדות ובתעודה, ובתפיסת הברית בין אלוהים לאדם הכרוכה בשמירת המחזוריות השביעונית של שבתה ומועדי דרום, ובשמירת המנין של המחזוריות הרבעונית הנצחית של חוקי הטבע. חנך מנחיל ידע זה הנצפה בחזון, על תבנית הזמן המקודש והמרחב המקודש, ידע הכתוב בספרים שמקורם מלאכי המעידים על העולם הלא נראה, לבניו הכוהנים שומרי משמרת הקודש (חנך א, פרקים צב-צג; חנך ב יג, ק-קי; טז, יט, ד). בניו המופקדים על עבודת הקודש לומדים ממנו שהידע קשור לתודעה היסטורית-מיתית ומיסטית המעוגנת בזיכרון כתוב ובתבניות מספריות זמניות ומרחביות מחזוריות של עולם המרכבה לצד תבניות של כרונולוגיה, גנאלוגיה, קוסמוגרפיה ומיתוגרפיה, ולידע פולחני הנכתב בספרים (חנך א, פרקים צב, צג, קג-קד; חנך ב, י, א-ד; יג, יב-טז, ס-סא). אחרי שחנך העד העל-זמני על העולם הלא נראה, המחולק לחלוקות רבעוניות מרחביות וזמניות הנראות בעין וקשורות למחזורי הטבע, ולחלוקות שביעוניות מחזוריות בלתי נראות ונודעות למשמע אוזן, הקשורות לשבתה ב'מועדי דרום', הכתובות בלוחות וספרים ונלמדות מהאל והמלאכים, מסיים את הנחלת הידע השמימי לבניו הכוהנים, הוא שב לגן עדן וחי שם כסופר צדק ועד נצחי מעבר לגבולות הזמן והמקום. (המגילה החיצונית לבראשית; ספר חנך א פרקים קו-קז; חנך ב, יח, ב; תרגום ירושלמי בראשית ה, כד). על פי המסורות השונות הנזכרות במקורות אלה, הוא

נענה מפעם לפעם לשאלות צאצאיו הכוהנים הקוראים לו מגן עדן, בשעה שהגבולות בין שמים וארץ עדיין פתוחים, או מתגלה בגלגולים חדשים ככוהן גדול שמימי ששמו חנוך-מטטרון מלאך שר הפנים, במסורת המיסטית והמדרשית אחרי הספירה, הקשורה לקודש הקדשים, לפרדס ולגן עדן, למלאכי השרת, לשירת הקודש ולירידה ועליה במרכבה (ספר חנוך השלישי, ספרות ההיכלות והמרכבה, מדרש אגדה על בראשית ה' כד': 'ואיננו כי לקח אותה אלהים. לפי שהיה צדיק הקב"ה לקחו מבני אדם ועשה אותו מלאך והוא מטטרון'). זהות הכוהנית המיסטית נזכרת למשל במדרש במדבר רבה: 'בשעה שאמר הקב"ה לישראל להקים את המשכן רמו למלאכי השרת שיעשו אף הם משכן, ובעת שהוקם למטן הוקם למעלן, והוא משכן הנער ששמו מטטרון שבו מקריב נשמותיהם של צדיקים לכפר על ישראל בימי גלותו' (שם, פרשה יב, ד"ה להקים את המשכן). חנוך מטטרון, שקורותיו מפורטות בהרחבה בספר היכלות²⁰, כבן אנוש שעלה לשמים וזכה לחיי נצח כברייה שמימית היושבת וכותבת עדות וזיכרון, מכוונה נער, משום שהוא הצעיר בבריות העולם השמימי שהרי עלה למרומים שבעה דורות אחרי בריאת המלאכים. מטטרון סגולית זו, מבין מוות לבן אלמוות, (בראשית ה', כא-כד) בזיקה לצדקתו, הופכת אותו במסורות שונות לבן דמותו של מלאך שר הפנים המנחיל ידע שמימי והיסטורי לבני אדם מספרים ולוחות (ספר היובלים א, א), למטטרון מלאך שר הפנים במסורות הקשורות בדעת כתיבה וספרים (ספר חנוך השלישי, סינופסיס לספרות ההיכלות, סעיפים 16-14, 29, 43, 63) ולכוהן גדול שמימי המשרת בהיכלות עליונים. כך למשל נמצא אותו כגיבור מרכזי בהלקים מספרות ההיכלות והמרכבה, שנכתבה אחרי החורבן, ככל הנראה בחוגים כוהניים שהיו קשורים לבית הכנסת, 'מקדש מעט', וחיברו בשפה נשגבת נוסחים שונים של תפילת הקדושה והימנונות מיסטיים הקשורים למלאכי השרת ולשבעה היכלות שמימיים המנציחים את עבודת הקודש בהיכל שחבר (סינופסיס, סעיפים 51-55). בספרות מיסטית ליטורית גית זו, שבה החליפו מלאכי השרת את הכוהנים ששירתו בקודש, ושבעה היכלות ברקיע החליפו את ההיכל שנחבר בארץ, חנוך-מטטרון, המתואר בזיקה למסורות מיסטיות על כתב, אותיות ושמות, משרת ככוהן גדול ביום כיפור בטקס הנערך במשכן השמימי ליד ארבע חיות הקודש הקשורות לארבע פני המרכבה, וקורא בשם המפורש בדומה לבן דמותו הארצי:

'הנער הזה מטטרון, מלאך שר הפנים... עומד למעלה במרום ומשמש לפני אש אוכלה אש... זה מטטרון מלאך שר הפנים שנכתב באות שבה נבראו שמים וארץ וחתום בטבעת אהיה אשר אהיה ונכתב בשבע אותות ובעשרים ושתים אותיות ובשבעים שמות ובשבע קדושות... ונחקק על שנים עשר אבנים ונכתב בשבע קולות... והיה אחת עולה למעלה מן השרפים ויורדת על משכן הנער ששמו מטטרון ואומרת בקול דממה דקה זך כסא הכבוד... והנער הזה ששמו מטטרון מביא אש חרישית ונותן באוזני החיות כדי שלא ישמעו את הקול הדובר של הקדוש ברוך הוא ואת השם המפורש שהנער ששמו מטטרון מזכיר באותה שעה בשבעה קולות'.²¹

²⁰ ספר חנוך ג א חנוך השלישי המכונה בכתיב היד ספר היכלות או ספר שבעה היכלות, מספר את קורותיו של חנוך מטטרון אחרי הספירה. לראשונה נדפס חיבור זה בשם 3 Enoch בידי הוגו אודברג בשנת 1928 (ראו להלן הערה 23) למהדורה המקובלת ראו P. Schäfer, M. Schlüter and H.G. von Mutius, Tübingen 1981, paragraphs 1-80 and Synopse zur Hekhalot-Literatur, (eds.) P. Schäfer, M. Schlüter and H.G. von Mutius, Tübingen 1981, paragraphs 1-80. למספרי הסעיפים. על כינויו נער ראו סינופסיס, סעיפים 4-5. דוגמה לספרות חנוך השלישי המאזינה את מטטרון בהיכלות עליונים ביחס ישר לעוצמת החורבן בהיכל הארצי ומשמרת היבטים שונים של הזהות הכוהנית ראו נספח בסוף מאמר זה. השוה מדרש אגדה בוכר, בראשית ה'.

²¹ סינופסיס לספרות ההיכלות, סעיפים 389-390. על ספרות ההיכלות ועל מקומו של חנוך מטטרון בה ראו להלן הערה 23. להקשרו של הקטע ראו ר' אליאור, ספרות ההיכלות והמרכבה: תורת הסוד הקדומה ומקורותיה, ירושלים תשס"ד, עמ' 82, 181-182. 'בין ההיכל הארצי להיכלות שמימיים: התפילה ושירת הקודש בספרות ההיכלות', תרביץ סד, (תשנ"ה) עמ' 341-380. לקישור חנוך מטטרון ראו למשל מדרש אגדה (בוכר) בראשית ה', ד"ה ויתהלך חנוך: 'ואיננו כי לקח אותה אלהים. לפי שהיה צדיק והקב"ה לקחו מבני אדם ועשה אותו מלאך והוא מטטרון'. השוה מדרש אותיות דרבי עקיבא את א.

חנוך, השביעי באבות העולם, גיבור הספרות הכהנית, שהועלה לשמים בדור המבול, כדי לשמש כעד קורא כותב וסופר, ולמד מן המלאכים קריאה וכתיבה זיכרון ועדות, הופך בספרות ההיכלות, במדריש אגדה ובמסורת התרגום, הקשורות כולן לבית הכנסת, למלאך ששמו מטטרון, מלאך שר הפנים, העד העל זמני הנצחי שיש לו שבעים שמות, החי וכותב בגן עדן ושומר את זכר התובנה העתיקה על הקשר שבין כתיבה, חירות, ספירה, מועד, עדות וברית. היינו חנוך מביא הלוח משמים, הוא הקושר בין עדות כתובה המנחילה את זיכרון העבר ולקחו בזיקה לשבועת מועדי דרור, הנשמרים במחזוריים שביעוניים, לבין נצחיות מחזורי הטבע הרבעוניים, הקשורים בברית. שמו של מטטרון, הנגזר ככל הנראה מהמילה ארבע, טטרה, ביוונית, נקשר לשמו של חנוך במקומות שונים, ביניהם בולטת הפתיחה לספר היכלות המתחילה בפסוק 'ויתהלך חנוך את אלהים ואינו כי לקח אותו אלהים' (בראשית ה, כד) וממשיכה בהצהרת מטטרון, בתשובה לשאלה מדוע הוא נקרא בשבעים שמות, 'מפני שאני הוא חנוך בן ירד' (סינופסיס, סעיף 5). תרגום ירושלמי לבראשית ה כד מלמד אף הוא על זיהוי זה: 'ופלח חנוך בקושטא קדם ה' והא ליתוהי עם דיירי ארעא ארום אתנגיד וסליק לרקיע במימר קדם ה' וקרא שמיא מיטטרון ספרא רבא'. חנוך, המכונה ספרא רבא, הסופר הגדול או איש צדיק וסופר הצדק (חנוך א יב, ג-ד; טו, א), הגיבור היחיד שהוקדשו לו שלושה ספרים ומסורות מפוזרות רבות נוספות, עונה לצאצאיו הכהנים הגדולים, הקוראים לו בשמו, ממקום מושבו בגן עדן, (המגילה החיצונית לבראשית) או מ'פרדס קושטא' (ספר חנוך א), או בקודש הקודשים, שהוא ייצוג הארצי של גן העדן או הפרדס, וקוראים בשמו אכתריאל²², או חוזים בו בירידתם למרכבה או בעלייתם להיכלות עליונים, בשמו מטטרון.²³

מסורת חכמים יוצאת כנגד משזר מסורות מיסטיות ומיתיות אלה ממקורות כוהניים על הגיבור האנושי-מלאכי-אלוהי הקשור במסורת המרכבה ובמסורת הכהונה הגדולה, המעיד, הכותב והזוכר, הנזכר כסופר וכבעל ספרים, הקושר בין תרבות לטבע בשבועה וברית ובין השמימי לארצי בספרים ובזיכרון כתוב. חנוך הוא זה הקושר בין מסורת הבריתות השביעיות של מועדי דרור המשביתים מכל מלאכה, הנשמרים בלוח המשמרות הכהני, ובין המסורת בדבר נצחיות מחזורי ארבע העונות שאינן שובתות לעולם, המשקפות חסד אלוהי, ברכה וברית, המצויות ביסוד חישובו. דהיינו, מסורת חכמים הנאבקת בלוח השבתות והעונות הכהני, המחושב, הקבוע והידוע מראש, הנסמך על הטענה שהזמן אלוהי מקודש ונודע משמים, יוצאת כנגד חנוך מטטרון שהביא לוח זה משמים כמבואר במסורות חנוך השונות בספרי חנוך והיובלים ויוצאת כנגד זהותו כעד וסופר צדק וכבעל מסורת הכתיבה בספרות הכהנית לפני ואחרי הספירה. מסורת חכמים קושרת את הגיבור הכהני-מלאכי מייסד מיתוס הכהונה ומביא לוח השמש משמים, שזכה בחיי נצח, עם סיפור העונש והלקח הנודע בפרק אין דורשין במסכת חגיגה, העוסק באיסור הדרישה במרכבה, סיפור 'ארבעה

²² כך קורא לו ישמעאל כוהן גדול הנכנס לקודש הקודשים (ספר חנוך השלישי, סינופסיס לספרות ההיכלות, סעיף 151); והשוו בבבלי, ברכות ז ע"א. בנוסח מקביל של הסיפור אכתריאל מזוהה עם מטטרון, סינופסיס לספרות ההיכלות סעיף 597.

²³ בבלי, חגיגה יד ע"ב-טו ע"א; סינופסיס סעיף I. על מטטרון ראו, G. Scholem, Jewish Gnosticism, Merkavah Mysticism and Talmudic Tradition, New York 1960, pp. 14–20, 43–55; H. Odeberg, 3 Enoch or the Hebrew Book of Enoch, Cambridge 1928, pp. 79–146; J. T. Milik, The Books of Enoch: Aramaic Fragments of Qumran Cave 4, Oxford 1976, pp. 125–135; S. Lieberman, Metatron, in I. Gruenwald, Apocalyptic and Merkavah Mysticism, Leiden 1980, pp. 235–241; P. Schaffer, The Hidden and Manifest God, Albany 1992, pp. 29–36 and index, p. 193 P. S.; Alexander, 'The Historical Setting of the Hebrew Book of Enoch', JJS, 28–29 (1977–1978), pp. 156–180; י' דן, המיסטיקה העברית הקדומה, ת"א תש"ן, עמ' 81–92; הנ"ל, 'תפיסת הפלירומה בספרות ההיכלות והמרכבה', בתוך קולות רבים: ספר הזיכרון לרבקה ש"ץ אופנהיימר, (עורכים ר' אליאור וי' דן), ירושלים תשנ"א, א, עמ' 61–140 ועיינו שם במפתח, עמ' 627, בערך מטטרון.

נכנסו לפרדס', שבו המפנה הדרמטי קשור בהתבוננות במלאך כותב ובטעות בפירוש המראה.²⁴ דומה שרק בסופו של הסיפור אודות ארבעה חכמים בני חלוף שנכנסו ביוזמתם למתחם השמימי המקודש, השמור לכוהנים ולמלאכים, ולא הועלו לשמים או נלקחו ברצון האל כקודמיהם שזכו לחיי נצח, חנוך ואליהו, נחשפת לעילתו האמיתית הקשורה בחילוף ההגמוניה: הדחת הסופר הכותב, חנוך מטטרון, גיבור המסורת הכוהנית הכתובה, בעל מסורת הלוח של הזמן המקודש ומסורת המרכבה של המקום המקודש. ההדחה ממקום מושבו הנישא בגן עדן בפתח ההיכל השביעי, שם הוא יושב כעד נצחי ב'פרדס קושטא', זוכר ומעיד, קורא וכותב, כרוכה בהעמדתו והלקאתו בששים פולסאות של אש, בשל טעותו של אלישע בן אבויה, שסבר כשראה את מטטרון יושב וכותב, שיש שתי רשויות בשמים (סינופסיס, סעיף 20). לעומת הדחתו והענשתו של מטטרון, רון, 'ספרא רבא' הסופר הגדול, שישב בפתח ההיכל השביעי, המקביל לקודש הקודשים השמימי, בהדר ויופי שאין כדוגמתם (סינופסיס, סעיף 12–15; קטעי גניזה, עמ' 105), הרי שרבי עקיבא, גיבור מסורת חכמים, מתואר כמי שיושב במתיבתא דרקייע וכמי ש'נכנס בשלום ויצא בשלום' מן הפרדס, או מקודש הקודשים השמימי (בבלי, חגיגה טו ע"א). בלשון השמורה במשנה ובתפילת מוסף של יום כיפור לתאור הכהן הגדול ביום הכיפורים היוצא בשלום מן הקודש (משנה יומא ז, ד). עקיבא אף מתואר כמי שקושר כתרים לקונו, הקשר שהיה שמור עד אז רק למטטרון, שהקדוש ברוך שאהבו וחיבבו 'יותר מכל בני מרומים' קשר כתרים לראשו ו'כתב באצבעו בעט שלהבת על כתר שבראשו אותיות שנבראו בהן שמים וארץ' (סינופסיס, סעיפים 16–17) והוא זה המתואר כקושר כתרים לקונו. למרבה האירוניה, ר' עקיבא, שלשמו קושרת המסורת את הפיכת ספרי הכוהנים לספרים חיצוניים ולספרים גנוזים, את החלפת ההגמוניה הכוהנית בהגמוניה חכמית, את החלפת לוח השבתות הכוהני השמשי שראשיתו בניסן (שמות יב, ב). בלוח ימים ירחי שראשיתו בתשרי, (משנה, ראש השנה, פרק ב משנה ט) ואת התורה שבכתב בתורה שבעל פה, הופך לבעל מסורת המרכבה ולנושא הידע השמימי, היוצא ונכנס בשלום בעולמות עליונים, הקשורים במיתוס הכוהני מאז ומקדם, זה הנכנס לפרדס, לגן עדן, למרכבה ולקודש הקדשים, והופך להיות זה הקושר כתרים לקונו (מנחות כט).

אין זה מקרה שחנוך בן ירד – המתואר לפני הספירה ואחריה כמי שהצטיין בתום לב, נלקח לשמים ברצון האל, היה 'אות דעת לדור ודור' ונלקח למחיצת מלאכי הפנים, זכה בחיי נצח כדי שילמד מן המלאכים ויעיד לבניו הכוהנים על הדעת שרכש בדבר קדושת הזמן ומחזוריו וקדושת המקום והפולחן, זה שכתב שלוש מאות ששים וששה ספרים מפי המלאכים והביא את הלוח הכוהני ונקשר במקומות רבים בקריאה ולימוד ובכתיבת ספרי קודש ולוחות, במסורת המרכבה ובשמות, בחלומות וחזיונות, בסגוריה ובכהונה שמימית²⁵ – נזכר לגנאי בדברי חכמים במקומות שונים כמי שנכתב בספרם של רשעים ונהרג בידי האל. חנוך שזכה בחיי נצח במסורת הכוהנית מתואר בתרגום אונקלוס על בראשית ה, כד כמי שנהרג בידי האל, ונזכר בבראשית רבה כד א כמי שהיה חנף ורשע או כמי שנלקח לשמים כדי שלא יחטא. כנגד המסורת הכוהנית המקדשת את הזמן בשל מקורו האלוהי, נצחיותו, קביעותו ומחזוריותו המחושבת וידועה מראש המועדת בטבע, ואומרת שחנוך נלקח לשמים בראש חודשים בלוח הכוהני, בא' ניסן (חנוך ב יט, ב), היום בו נברא העולם

²⁴ על סיפור זה נכתבה ספרות רחבה שהתמקדה בגיבוריו האנושיים ואילו גיבורו המלאכי חנוך מטטרון לא זכה כמעט לתשומת לב בהקשר זה. ראו א' אורבך, 'המסורות על תורת הסוד בתקופת התנאים', מחקרים בקבלה ובתולדות הדתות מוגשים לגרשם שלום במלאת לו שבעים שנה, ירושלים תשכ"ח, עמ' 1–28; י' דן, 'ענפיאל מטטרון היוצר בראשית', תרביץ נב, (תשמ"ג), עמ' 447–457; י' ליבס, חטאו של אלישע: ארבעה שנכנסו לפרדס וטבעו של המיסטיקה התלמודית, ירושלים תש"ן.

²⁵ חנוך א; היובלים ד; בן סירא מט; חנוך ב י, א-ד; המגילה החיצונית לבראשית; צוואות השבטים; חנוך ג; במדבר רבה פ"ב.

בזיקה לזמן אלוהי, יום בריאת המאורות ובריאת המלאכים, היום שבו הועמד המשכן (שמות מ, ב) ונולד לוי בן יעקב (היובלים כח, יד), הרי שבמסורת חכמים, היוצאת נגד אחדות הזמן המקודש, המקום המקודש וזכות שושלתית מקודשת המצוייה במוקד מסורת לוח השמש, חנוך נזכר כמי שנהרג בידי האל בראש השנה, בא' תשרי, מועד שהמציאו חכמים שאינו נזכר בשם זה בלוח הכהני, שבו הראשון לחודש השביעי הוא יום זיכרון המתיחה ליום השיוון של הסתו (היובלים ו כג-כד).²⁶

במסורות כוהניות שונות שנכתבו לפני הספירה, ניכר בעליל שגיבור המסורת עליו נאמר במגילות: 'חנוך בחרתה מבני אדם' (5Q13:5) הוא סופר הצדק, והאב המיסד של שומרי משמרת הקודש האמונים על שמירת הזמן המקודש הקשור בתבנית שממית, המכונה **מרכבות השמים** או לוח השמש, לוח השבתות והמועדים המחויב והקבוע מראש בן 364 הימים. לוח זה מפורט בהרחבה בספר חנוך א (פרקים עב-פב) ובסיפור המבול בספר היובלים (פרק ו), בנוסח המגילות של סיפור המבול (4Q252), בראש מגילת מקצת מעשי התורה, ושימושו הריטואלי מתואר במגילת המקדש ומוזגם במגילת המשמרות, בשירות עולת השבת ובמגילת המזמורים.²⁷

חנוך המעיד על הזמן המקודש הוא גם ראשון העדים על המקום המקודש, המכונה **מרכבה** או קודש הקודשים, מקום מיתי מיסטי החורג מגבולות הזמן והמקום, מקום הקשור במקור החיים שהמוות אינו שולט בו והאלוהי נוכח בו, מקום הנסתר מן העין וקשור בגן עדן ובכרובים, בפרדס ובהיכלות, ב'פרדס קושטא'-ל'גן צדק' ו'גן החיים', ב'מבנית קודש מטעת עולם' וקשור לאוהל מועד, למקדש ולקודש הקודשים מקום מושב הכרובים, למרכבה ולמלאכים. חנוך הוא ראשון העדים על הזיקה בין הנעלם לנגלה, בין מקורם המקודש של החיים לבין ייצוגם המטונימי המילולי, ראשון החולמים מעמיקי הראות שמבטם חודר מעבר לגבולות הנראה וראשון בעלי הזיכרון יודעי קרוא וכתוב, הנזכר בזיקה ל**ספרי קודש**. חנוך הוא גם גיבור המסורת הכוהנית-המיסטית שנכתבה אחרי

²⁶ ראו אונקלוס, בראשית, כד: 'הליך חנוך בדחלתא דיי וליתוהי ארי אמית יתיה י!'; והשוו בראשית רבה, מהדורת י' תאודור וח' אלבק, ירושלים תשכ"ה, עמ' 238–239; בפסיקתא דרב כהנא נאמרים דברים שליליים אודות חנוך סופר הצדק מביא לוח השמש, ומוסיפים לו מועד פטירה חדש, רב משמעות, ביום אותו המציאו חכמים כראש השנה של השנה הירחית, א' תשרי: "[חנוך] אינו נכתב בתוך טימוסן [ספרם] של צדיקים אלא בתוך טימוסן של רשעים... חנף היה פעמים צדיק פעמים רשע אמר הקב"ה עד שהוא בצדקו אסלקנו... אמר ר' איבו **בראש השנה** דנו בשעה שהוא דן כל באי עולם... (פסיקתא דרב כהנא, מהד' מנדלבוים, פרשה כג, כל השביעיין חביבין); בעוד שספר חנוך ב פרק יא אומר במפורש שחנוך נלקח לשמים בראש השנה של שנת החמה הכוהנית והמקראית, א' ניסן. א' אורבך, חז"ל פרקי אמונות ודעות, ירושלים תשכ"ט, עמ' 118–120. הלוח הסלווקי נפתח בראשון לחודש דיוס, הוא חודש תשרי, ומניין זה רווח בבבל מאז הכיבוש הסלווקי ונקשר למניין השטרות משנת 312 לפני הספירה. כאמור, בלוח הכהני המפורט בספר היובלים א' תשרי הוא אחד מארבע ימי הזיכרון של חילופי העונות הקשורים לסיפור המבול (היובלים ו, כג-כד). באשר לזמנם של המדרשים המביאים מסורות בגנות חנוך: חיתום היצירה ומדעית של בית המדרש הארץ ישראלי – התלמוד הירושלמי ומדרשי אגדה קלסיים כבראשית רבה, ויקרא רבה, פסיקתא דרב כהנא, מיוחד בידי י' זוסמן למחצית השנייה של המאה הרביעית וקרוב לודאי שמשותקים ביצירה מדרשית זו הדים למאבק על סמכות קביעת הלוח בקשר לבית הנשיא. רש"י מביא מסורות אלה בפירושו על בראשית ה כד: 'ויתהלך חנוך- צדיק היה וקל בדעתו לשוב להרשע, לפיכך מיהר הקב"ה וסילקו והמיתו קודם זמנו [וזהו ששינה הכתוב במיתתו לכתוב ואינו בעולם למלאות שנותיו: כי לקח אותו – לפני זמנו] כמו [יחזקאל כד, טז] הנני לוקח ממך את מחמד עיניך'. הפועל לקח כבראשית ה כד המתורגם בתרגום השומרוני במילה הארמית נסב, אינו מתורגם אצל אונקלוס כפשוטו אלא במשמע המיתו 'ארי אמית יתיה י' (שם).

²⁷ הלוח במקצת מעשי התורה נדפס ב: MMT 4Q394 1–2i-v: DJD X, Miqsat Maase HaTorah (eds.) E. Qimron and J. Strugnell Oxford 1994, pp. 7–8 col. XXVII, 2–11; The Psalms Scroll of Qumran Cave 11, DJD IV(ed.) J. A. Sanders, Oxford 1965 p. 92, 4Q252: DJD XXII, Parabolic Texts (ed.) G. Brooke et al., לסיפור המבול כלוח ראו, Oxford 1996, pp. 193–194, 198, 235 DJD XXI Qumran Cave 4: Calendrical and other texts of the Dead Sea Scrolls (eds.) J. Ben-Dov and U. Glessmer, Oxford 2001 Texts, (eds.) S. Talmon, J. Ben-Dov and U. Glessmer, Oxford 2001. תאריכו הקבועים של לוח השבתות השמשי, מפורטים בשירות עולת השבת DJD XI (הערה 18 לעיל).

חורבן המקדש, הקשורה בעולם המרכבה, בהיכלות עליונים, במלאכי השרת ובשירת הקודש, המכונה **ספרות ההיכלות והמרכבה**. הוא מתואר במסורות שונות כבעל ספר מיספר וסיפור, כמספר, סופר ומחשב, מעיד ומתעד וכבעל הזיכרון ההיסטורי הכתוב החוצה את גבולות העבר והעתיד. חנוך מכונה בפי המלאכים עד וסופר צדק, ומתואר כבעל הספרייה הראשונה.²⁸ תיאורו בספר היובלים, המובא בפי מלאך הפנים, מיטיב לתמצת את ייחודו כאדם החורג מגבולות הקיום של בני חלוף בכוח הדעת הכתובה, הזיכרון, הידע, המדע והעדות, הקשורים בספר מספר וסיפור. מרכיבי דעת אלה הקשורים בספרים כתובים ממקור שמימי, מגלמים את האידיאל הכוהני, וקשורים בהבנת נצחיות מחזורי הזמן וחלוקתם, מקורם האלוהי, ותבניתם השמימית המחזורית הנשמרת בידי כוהנים ומלאכים המגינים על סוד החיים. תבנית זו מתייחסת ללוח השמש, לזיקתם של מחזורי הזמן הנצחיים לברית ולשבועה בין שמים וארץ, לעדות ולזיכרון הכתוב, ולזיקתם למקום מקודש החורג מגבולות הזמן והמקום, מקום שהמוות אינו שולט בו ולתהום הנשייה אין בו אחיזה והנצח והזיכרון קיימים בו לעד. כל אלה קשורים בכינון זהות תרבותית ייחודית המעוגנת בספרייה, בשבועה, בעדות בקדושה ובברית הכורכים בין הנעלם לנגלה ובין הנצחי לבן החלוף:

'הוא הראשון מבני האדם אשר נולדו בארץ אשר למד **כתיבה** ומדע והכמה ו**יכתוב** את אותות השמים בסדר חודשיהם בספר למען **ידעו** בני האדם את זמן השנים לסדרם לחודשיהם. הוא החל ל**כתוב עדות** וידע לבני האדם בתולדות הארץ ושבועות היובלים אמר ויגד את ימי השנים ויסדר את החודשים ויאמר את שבתות השנה כאשר **הגדנהו**. וירא את אשר היה ואת אשר יהיה בחזות לילה בחלום את אשר יהיה לבני האדם בדורותם עד יום הדין, הכל ראה וידע ו**יכתבו לעדות** וישימהו **לעדות** בארץ על כל בני האדם ולדורותם... ויהי **עם מלאכי יי** ששה יובלות שנים ויראוהו את כל אשר בארץ ובשמים **ממשלת השמש ויכתוב** את הכל... ויעד חנוך על כולם: וילקח מתוך בני האדם ונוליכהו אל **גן עדן** לגדולה ולכבוד והנהו שם **כותב** דין ומשפט לעולם... ארץ עדן כי שם ניתן **לאות** ולמען **יעיד** לכל בני האדם להגיד כל מעשי הדורות עד יום הדין. ויקטר קטורת **בית המקדש** אשר נרצה בעיני יי בהר הדרום' (היובלים ד, יז-כה)

חשיבותו המכרעת של ידע קלנדרי-היסטורי זה החורג מגבולות הזמן והמקום, בדבר חלוקת הזמן לחלוקות שביעוניות ורבעוניות ותיעדו על יסוד דעת ועדות, מצויינת בפתיחת ספר היובלים, שם מתוארת ראשית הדיאלוג בין מלאך הפנים למשה על הר סיני, בשעה שהעד העל זמני פורש את השתלשלות ההיסטוריה בארבעים ותשעה היובלים שקדמו למעמד סיני. ההיסטוריה נפרשת מנקודת מבט מלאכית כוהנית שראשיתה האנושית בחנוך מביא לוח השבתות, השמיטות והיובלים משמים, ואחריתה במעמד סיני שבו ניתנים לוחות הברית ונמסרים לוחות חלוקת השנים ממלאך הפנים למשה: 'ויקח מלאך הפנים ההולך לפני מחנה ישראל את לוחות חלוקת השנים למיום הברא התורה והעדות לשבועתיהן וליובליהם'²⁹. סיום הקטע המצוטט לעיל מספר היובלים בדבר נצחיותו של חנוך, הממשיך לחיות בגן עדן לכתוב ולהעיד, קשור בדברי בן סירא: 'חנוך נמצא

²⁸ על חנוך נכתבה ספרות מחקרית ענפה, ראו J.C. Vanderkam, *Enoch and the Growth of Apocalyptic Tradition*, Catholic Biblical Quarterly Monograph Series, 16, Washington, D.C. 1984; J. C. Vanderkam, *Enoch: A Man for All Generations*, 1995; M. A. Black, 'Bibliography on 1 Enoch in the Eighties', *Journal for the Study of the Pseudepigrapha* 5 (1989), pp. 3-16 אודותיו ראו J. L. Kugel, *Traditions of the Bible*, Cambridge 1988, pp. 176-177 הפניות נוספות: ר' אליאור, מקדש ומרכבה, כוהנים ומלאכים היכל והיכלות במיסטיקה היהודית הקדומה, עמ' 46-48-94-97; עיינו במחקריהם של ג' ט' מליק, ה' אודברג, פ' אלכסנדר, ג' ונדרקם, ג' שלום א' גרינולד ו' דן הנזכרים בהערה 23 לעיל ובמחקריהם של מ' טון, א' גרינפילד, מ' בלק, מ' ניב, פ' שפר ור' אליאור הנזכרים ברשימה הביבליוגרפית, מקדש ומרכבה, עמ' 279-305.

²⁹ יובלים א, כט; השוו נוסח שמות יד, יט על 'מלאך האלוהים ההולך לפני מחנה ישראל' וראו שמות כג, כא; ישעיה סג, ט.

תמים והתהלך עם ייי ונלקח **אות דעת** לדור ודור' (בן סירא מד, טז) המרמז כאמור גם להילקחו של חנוך למחיצת מלאכי הפנים: 'מעט נוצר על הארץ כחנוך וגם הוא נלקח פנים' (בן סירא מט, כ). חייו של חנוך במחיצת המלאכים ונצחיותו מתוארים גם בספר חנוך השני: 'וימהרו המלאכים ויקחו את חנוך ויעלוהו אל הרקיע העליון ושם קבלהו יי ויעמידהו לפניו לעולם' (חנוך ב יח, ב) ובמגילה החיצונית לבראשית מתוארת ישיבתו בגן עדן (GenApoc). לצד הכתיבה, החישוב, העדות והדעת המכוננים את תשתית הזיכרון וקשורים בחנוך היושב בגן עדן ומגשר בין העבר הרחוק להווה נצחי, באמצעות מחזורי הזמן שהביא משמים הקושרים בין מחזורי הטבע למחזורי הפולחן או בין אותות השמים לשבתות ויובלים, מדגישה מסורת זו את זיקתו לעבודה הכוהנית של שירות בקודש, שמירת משמרת הקודש והקטרת קטורת בבית המקדש, שהיתה זכות בלעדית השמורה לכוהנים והיתה קשורה לשמירת מחזורי הלוח ומספר ימיו (בבלי, כריתות ו ע"א), לברכת החיים נצחיותם ורציפותם הקשורה לגן עדן, לעבודת הקרבנות, לטהרה ולכפרה, המגינים על החיים בפני המוות.³⁰

בכל המסורות העוסקות בגורלו, מצויין שחנוך נלקח לשמים ומצוי במחיצת המלאכים, יושב וכותב במקום מקודש הנקרא ארץ עדן או גן עדן, גן צדק או גן חיים, מקום הקשור בראשית הזמן והמקום ובמקור החיים הנצחי, מקום שקורא תגר על גבולות החיים והמוות, ופורץ מעבר לגבולות הזמן והמקום הקבועים בעולמם של בני הלוף. מקום מושבו, המאחד את הדעת ואת החיים, את הזיכרון, העדות והנצח, קרוי גן עדן מלשון עד ועדות, עידן ועידנים עדן ועדנה, קשור לנצח העל זמני, למשך החיים ורציפותם המקודשת, הקשורה בפרייה ועדנה, בזיכרון כתוב ועדות. מקום זה הוא בלתי נראה, מופקד על הנצח והזיכרון, ולעתים קרוי 'פרדס קושטא' שתרגומו הוא גן האמת והצדק, מאז שתרגום השבעים, שנכתב באלכסנדריה במאה השלישית לפני הספירה תרגם את הביטוי גן עדן בספר בראשית במילה פרדס Paradisos שנודעת גם כ Paradise. לעתים מכונה המקום המקודש 'סוד מבנית קודש למטעת עולם', (סרך היחד, 11, 8), שכן הוא תחומם של כרובים ומלאכים, עדים נצחיים כותבים וזוכרים, בעלי לוחות וספרים המכוננים את הזיכרון כמתואר בסרך היחד: "לאשר בחר אל נתנם לאחוזות עולם וינהילם בגורל קדושים ועם בני שמים חבר סודם לעצת יחד וסוד מבנית קודש למטעת עולם עם כל קץ נהיה" (שם, 11, 7-9). יתר על כן המסורת

³⁰ על הקטרת ושבעת סמיניה שהובאו מגן עדן לארץ על פי המסורת הכוהנית ראו ספר חנוך א, פרקים כט-לב; ספר אדם וחוה כט; יובלים ג 27; חנוך ב; בן סירא כד, יז-יח. על בלעדיות עבודת הקטרת לכוהנים ראו שמות ל, ז-ט, לו-לח; במדבר יז, ה; דברים לג, י; שמואל א ב, כח; דברי הימים ב כו, יט היובלים ד, כח. על מהותה המכפרת המעניקה חיים במדבר יז, יא-יג היובלים ג, יב ועל זיקתה למלאכת הקרבנות המלאכה יחידה הנעשית בשבת, היובלים, שם. על זיקתה למקום מקודש (טהור; בית מקדש) ולזמן מקודש (שבת; עולה) ולנצחיות ברית מלח השוו שירי עולת השבת המתארים את עבודת הקודש בהיכלות עליונים 'ברוקמת כבוד צבעי פלא ממולח טהור' הרומז לשמות ל, לה 'ועשית את הקטרת רקח מעשה רוקח ממלח טהור קדש' ובן סירא 'לקטרת סמים הממלח מעשה רוקח' (ט:ט); וראו היובלים ג, א-יג. על מלאכים המביאים ריה ניהוח למנחה וקרבת ראו צוואת לוי ג, א-ו ועל כוהנים המעלים ניהוח צדק ראו סרך היחד ט, 5-6. בספרות הכוהנית חנוך, מתושלח, נוה, ניר ומלכיצדק מעבירים את מסורת הקטרת הכוהנית מאב לבן לצד מסורת הספרים. נוה מעלה קרבן קטורת במגילה החיצונית לבראשית ובספר היובלים ו, ד כחלק מכריתת הברית וכך גם אברהם: ראו אליאור, מקדש ומרכבה, עמ' 101 190, ועיינו צוואת לוי הארמי Dead Sea Scrolls Study Edition, (eds.) F. Garcia Martinez and E. Tigheelaar, Leiden 1997, pp. 52-53, R. H. Charles, The Greek Versions of the Testaments of the Twelve Apostles, Oxford 1908 Appendix III; R. H. Charles and A. Cowley, 'An Early Source of the Testaments of the Patriarchs', JQR 19 (1907) 566-583 and J.C. Greenfield, Aramaic Levi Document, pages 1-72 in Qumran Cave 4: XVII Para Biblical Texts part 3, edited by G. Brooke et al. DJD XXII, Oxford 1996 הקטרת ביום הכיפורים היה שנוי במחלוקת בין בני צדוק/צדוקים לפרושים (משנה, תמיד ו ב, יוא א ה) אולם מעמדה המיתי של הקטרת וזיקתה לגן עדן בספרות הכוהנית ולמסורת הבריתות בספר היובלים לא תמיד נלקחים בחשבון בהבנת היוכח בין כוהנים לחכמים בשאלת הקטרת.

הקוסמוגרפית הכהונית מזהה בין מקום שמימי מקודש זה, שהחיים נובעים בו בזיקה לגן עדן, מטעם עולם ופרדס קושטא והדעת על כל משמעויותיה נקשרת בו לקודש, ובין ייצוגו הארצי החוצה את גבולות הזמן והמקום וכרוך במקומות התגלות האל: 'כי גן עדן קדש קדשים ומשכן ה' הוא והר סיני תוך המדבר והר ציון תוך טבור הארץ, שלשתם זה מול זה לקדושה נבראו' (היובלים ה, יט). בפרק קודם בספר היובלים בסיום תיאור מעשיו של חנוך 'ויקטר קטורת בית המקדש אשר נרצה בעיני יי בהר הדרום' (ד, כה), מציין מלאך הפנים ארבעה מקומות מקודשים הקשורים למסורת זו, אולי כנגד ארבעת פני המרכבה, ארבעה ממדי המרחב והזמן או ארבעה הראשים הנזכרים בגן עדן: 'כי ארבעה מקומות בארץ ליי הם: גן עדן והר הבקר (בו) וההר אשר אתה עומד עליו היום, הר סיני, והר ציון יתקדש בבריאה חדשה לקדושת הארץ...! (היובלים ד, כו). הר ציון בספרות בית ראשון הוא מקום המקדש (ישעיה ח, יח; ח, ז; מיכה ד, ז; תהילים עד כ; יואל ד יז) המכונה גם הר המוריה (מראה יה או הר המור הקשור לקטורת) ובספר היובלים הר ציון הוא ההר עליו נעקד יצחק (יח, יג) בסיפור העקדה, הסיפור המכונן במאבק בין החיים והמוות ובהבטחת נצחיות הזרע, שבו מלאך הפנים מציל בפקודת האל ממות הנגור בידי השר משטמה (היובלים יז, טו-יז; יח, א-ט). מסורת זו בדבר גילוי האל בהרים הקשורים בבריתות ובמקומות סמויים מן העין, בקדושה ובנצחיות נרמזת בדברי יחזקאל בן בוזי הכהן המתנבא בלשון סתומה על הר אלוהים, גן העדן, הכרוב והמקדש: 'בעדן גן אלוהים... בהר קודש אלוהים היית בתוך אבני אש... מהר אלוהים... כרוב הסוכך מתוך אבני אש... מקדשך' (כח: יג-יח).

ד.

קורותיו של חנוך בן ירד – השביעי באבות העולם, ראשון יודעי קרוא וכתוב, העד, הסופר, מביא הלוח הרבעוני-שביעוני מן השמים, בעל מסורת המרכבה וחזוהי החלומות המגלה את הסמוי מן העין, מביא את הכתב ההופך את הנשמע לנראה, ומביא את הכתוב על לוחות השמים בעולם העליון, חושי, לגבול השגתם של בני האדם בעולם המוחשי, באמצעות אותיות ומספרים, קריאה וכתובה, ספרים וסיפורים, בריתות וחוקים, שבאמצעותם משיג האדם את העולם שאינו מושג בחושים, מסופרות בעת העתיקה בפירוט שאין לו אחר. קורותיו מסופרות בחמש מסורות שונות המאוגדות בספר חנוך הראשון שנכתב ככל הנראה בראשית המאה השנייה לפני הספירה ואולי בזו הקודמת לה, ושומר מסורות עתיקות, בספר חנוך השני שנכתב במאה הראשונה לפני הספירה או בראשית המאה הראשונה לספירה בחוגים הקרובים לבית חונוי במצרים, בפרק ד בספר היובלים, שנכתב במחצית המאה השנייה לפני הספירה, בצוואות השבטים שנכתבו סמוך לתקופה זו³¹, בספר בן סירא שנכתב בראשית המאה השנייה לפני הספירה³², בספר הענקים ובמגילה החיצונית לבראשית,

³¹ חנוך א, חנוך ב, ספר היובלים, וצוואות השבטים, כרוכים יחד ברצף בספרים החיצונים, מהדורת א' כהנא, ירושלים תרצ"ז. פרטים ביבליוגרפיים עליהם ראו במבואות לספרים החיצוניים, ועידיכון מחקרי במהדורה האנגלית של הספרים החיצוניים בעריכת ג' צ'ארלסוורת. J.H. Charlesworth, (ed.) *The Old Testament Pseudepigrapha*, 2 vols, Garden City 1983. חלקים רבים מספר חנוך א, מספר היובלים ומצוואות לוי בצוואות השבטים נמצאו בין מגילות מדבר יהודה ונדפסו בסדרה *Discoveries in the Judaean Desert*, vols. *DJD*, פירסום של קטעים אלה, תרגומם לאנגלית וציון המחקר המעודכן בעניינם נמצא גם במהדורה *Dead Sea Scrolls Study Edition*, (eds.) F. Garcia-Martinez, I-XXXIX, Oxford, 1955–2002 and E. Tigheelaar, 2 vols., Leiden 1997–1998 להלן DSSSE. חלקים נוספים המובאים בסדר רציף מתיחסים ל-4Q203 ספר הענקים והשוו גם ספרו של מיליק הנזכר להלן בהערה 34.

³² ספר בן סירא השלם, מהדורת מ"צ גל, ירושלים תשל"ב. חלקים מספר בן סירא נמצאו בין מגילות מדבר יהודה ובהם נזכר חנוך במקבילה לפרק מט, כ. עוד ראו ספר בן סירא, מהדורת האקדמיה ללשון העברית, עם קטעים מגנית קהיר ומצדה, ירושלים תשל"ג.

שנכתבו גם הם ככל הנראה בתקופה זו.³³ אחד עשר קטעי מגילות כתובים בארמית מלפני הספירה שנמצאו במערה הרביעית בקומראן במדבר יהודה, כוללים מסורות שונות בעברית ובארמית על חנוך הסופר הנצחי היודע את הלא נודע, קושר בין הנצח לזמן ובין הקדושה למקום, ומשיג את הלא מושג בכוחם של ספרים ומספרים.³⁴ קורותיו של האדם החולם המתהלך עם המלאכים בחזונו, שהפך לעד נצחי או למלאך המשיג את יחסי הגומלין בין המחזור השביעוני הנשמע המופשט של ההשבתה ומועדי דרוו, לבין המחזור הרבעוני הנראה של ארבע עונות השנה של מחזורי זריחת השמש ואותות השמים, בכוחם של לוחות שמיים וספרים ארציים, ומעיד וזוכר את קורות משפחת האדם, מסופרות בהקשרים רבים נוספים. מסורות אלה מספרות את קורותיו של חנוך סופר הצדק המכונה אות ועד וקשור למעברים בין שמים וארץ, ומתארות את הבאת החוק הכתוב משמים, ואת הבאת הלוח המלמד את המימד המספרי המחזורי והפולחני של המציאות הקשורה בדת, במשפט ובצדק, מן המלאכים. קורותיו של חנוך כותב הספרים, ההופך את הסמיו מן העין לנראה בכוח התבנית, הלוח והמחזור ומעיד על העבר למען העתיד, המקבל לרשותו ידע כתוב מן המלאכים ומנחילו לבניו ולצאצאיהם הכוהנים בספרים, מתועדות גם בספרות ההיכלות והמרכבה, שהתחברה אחרי חורבן המקדש בתקופת המשנה והתלמוד. ספרות זו כוללת מסורות רבות אודות חנוך בן ירד המכונה מטטרון, מלאך שר הפנים, שרבות מהן יכולות להחשב כגלגול של מסורות חנוך מלפני הספירה.³⁵

³³ ספר הענקים נמצא בקומראן במגילה שסימנה 4Q530 ובקטעים המסומנים 4Q206- שם נאמר בארמית: 'ספר פרשגן לוחא תנינא די איגרתא... בככת די חנוך ספר פרשא' (=ענתק מהלוח השני של המכתב שנכתב בידי חנוך הסופר המפרש/פרוש) 4Q206 frag. 8:1-4. הענקים המכונים בארמית גבריא ונפיליא (גיבורים ונפילים) פונים לחנוך בביטוי כבוד ויקר: 'עלין מן קודם הדר יקרך די כול רזיא ידע אנתה... מלכות רבותכה לשני עלמאי' (=לפני הדר כבודך שכל רזים יודע אתה ומאום לא יקשה ממך ומלכות גדולתך לשנות עולם). חנוך מתאר כסופר מפרש [ספר פרשא] ופותר חלומות בפי הענקים: 'לחנוך ספר פרשא ויפשר לנא חלמא' (4Q530) 2:1-3; 'ושלחהי על חנוך ספר פרשא ואמרו לה אזל... ואמר לה די יהוא ויפשר חלמאי' (שם, שורות 21-23). עיינו 1062-1065; DSSSE, pp. 410; עוד ראו שם המגילה החיצונית לבראשית, DSSSE עמ' (QapGen ar) 28-30; 'מ' (מהדירים), המגילה החיצונית לבראשית, ירושלים תש"ל; מ' מורנגשטרן, העמודות שטרם התפרסמו מן המגילה החיצונית לבראשית, ירושלים 1996. שני החיבורים מתיחסים להתקשרות עם חנוך היושב בגן עדן לשם כירור שאלות קשות ופענוח חלומות. במקום נוסף נאמר 'ידע רזי אנשא והוכמתה לכל עממאי תהך וידע כול חייא וכול חשבוניהון עלויה יסופו ומסרת כול חייא שגיא תהוא... חשבוניהי בדי בחיר אלהא הוא מולדה ורוח נשמוהי... חשבוניהי להון עלמין' (IQ Mess Aram 8-10) חנוך הוא מעין אדם/מלאך/ספר/ חזי קבוע ונצחי שניתן להיועץ בו או להיתלות בו כדי להזכיר העבר ולספר על העתיד.

³⁴ J.T. Milik, *The Books of Enoch: Aramaic Fragments of Qumran Cave 4*, Oxford 1976; ³⁵ DJD XXXVI, Qumran Cave 4 XXVI, (eds.) P. Alexander et. al., Oxford 2000, pp. 1-171 H. Odeberg, 3 Enoch, Cambridge 1928; G. Scholem, Jewish Mysticism, Oxford 1965, pp. 43-52. P. Alexander, 3 (Hebrew Apocalypse of) Enoch, Introduction, in: J.H. Charlesworth, (ed.), *The Old Testament Pseudepigrapha*, I, Garden City 1983; P. Schäfer, *Geniza Fragmente zur Hekhalot-Literatur*, Tübingen 1984, pp. 101, 103, 105, 115, 117, 132, 136, 137, 141, 142, 156, 165; D. Halperin, *The Faces of the Chariot: Early Jewish Responses to Ezekiel's Vision*, Tübingen, 1988, pp. 417-426 and index p. 605; P. Schäfer, *The Hidden and Manifest God: Some Major Themes in Early Jewish Mysticism*, Albany 1992, pp. 132-134; 'יש'י, דברי הכנס: המיסטיקה העברית הקדומה, מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ו, (תשמ"ז), עמ' 197-220; הנ"ל, המיסטיקה העברית הקדומה, תל אביב תש"ן, עמ' 81-92; ר' אליאור, 'בין ההיכל הארצי להיכלות השמיים: התפילה ושירת הקודש בספרות ההיכלות וזיקתן למסורות הקשורות במקדש', תרביץ סד (תשנ"ה), עמ' 341-380. הנ"ל, ספרות ההיכלות ומסורת המרכבה: תורת הסוד הקדומה ומקורותיה, תל אביב 2004. חיבורי ספרות ההיכלות והמרכבה ערוכים בשני קבצים: במהדורה סינופטית של כתבי יד מימי הביניים ומחולקים לסעיפים ממוספרים ברצף ללא חלוקה תוכנית: סינופטים לספרות ההיכלות, מהדורת פ' שפר, מ' שלוטר וה' פון מוטוס, טיבינגן 1981; ובמהדורה של קטעים מהגניזה: קטעי גניזה, מהדורת פ' שפר, טיבינגן 1984; שני הכרכים מופחתים לפי מילות מפתח ומספרי הסעיפים בקונקורדנציה לספרות ההיכלות, בעריכת פ' שפר, טיבינגן 1986-1988 ראו שם בערכים

היסוד המשותף לחיבורים שונים אלה מהמאות האחרונות לפני הספירה ומהמאות הראשונות לספירה, הוא זיקתם המובהקת להיסטוריה כוהנית מיתית, מיסטית ופולחנית: למסורת הכהונה הקשורה במלאכים ובדעת שמימית, בלוחות ובספרים, לשבט לוי שנבחר לכהן בחזון הקדשה מלאכי מימי אבי השבט לוי בן יעקב,³⁶ ולאבות אבותיו של השבט המכהנים בכהונה הקודמת למעמד סיני מימי חנוך בן ירד, השביעי באבות העולם, עבור בבנו מתושלח, בנכדו למך, בנינו נוח, בבן נינו שם, באחיו של נוח גיר (ספר חנוך השני כב, ז; כג, א-מ) ובבנו מלכיצדק (כג, מב-סו; תהילים קי, א-ד; 4Q401; 11Q134), המנחילים עדות כתובה בספרים ולוחות, מקטירים קטורת ומעלים קרבנות ושומרים את קדושת מחזורי הזמן האלוהי בלוח שבתות שביעוני בן 364 ימים. מסורת זו עוברת ממלכיצדק (תוך דילוג על הדורות שבין ארפכשד לתרח) לאברהם, בנו יצחק, נכדו יעקב, נינו לוי, בן נינו קהת, נכד נינו עמרם ובנו של עמרם אהרון, במשך שבעה דורות רצופים של מעבר מאב לבן לפי מסורת אחת ובמשך מספרים אחרים של דורות במסורות מקבילות.³⁷ רצף כוהני שושלתי זה, הנמסר בזיקה לעדות מלאכים, לספרים הנלמדים מפי מלאכים ול'לוחות השמים', מתמקד בחלקיו השונים בפרישת ההיסטוריה של הכהונה הגדולה לפני הספירה, מדורו של חנוך בן ירד עד לדורו של אהרון ומדורם של בני אהרון ונכדיו אלעזר ופנחס ועד לדורו של צדוק בן אחיטוב ודור צאצאיו, עד לדורו של יהושוע בן יוצדק בזמן שיבת ציון (עזרא ג; חגי א-ב; זכריה ו; עזרא ה; בן סירא מט, טז). רצף זה של הכהנים לבית צדוק נמשך במישרין עד לשמעון בן יוחנן כוהן גדול, בעשור השני של המאה השנייה לפני הספירה (בן סירא נ, א-לו) ומסתיים ככל הנראה ב'כוהן הצדק' בקומראן במחצית מאה זו, בתקופת המהפכה החשמונאית ששיבשה את הרציפות השושלתית המקראית ונטלה את הכהונה הגדולה מבני צדוק, צאצאיו הישירים של אהרון לפי המסורת המקראית (דברי הימים א, ה, כז-מא). הרצף ההיסטורי המקודש, המסופר מזווית ראייה כוהנית של עדות מלאכית, ברית, בחירה ושושלת, לוחות וספרי קודש, נשמר במסורות ספרותיות ישירות ועקיפות בעלות זיקה כוהנית-מלאכית, במקורות שונים המדגיגים שים את הזיקה לחנוך סופר הצדק ולבית צדוק. כאמור לעיל, מקורות אלה המשקפים היסטוריוג'רפיה של שבט לוי ושל כהונת 'בית צדוק קודש קודשים', אשר נכתבו בחלקם הבתר מקראי לאורך התקופה החשמונאית, שהעמידה כהונה מתחרה נטולת לגיטימציה בשנים 37–152 לפני הספירה,

חנוך, מטטרון ומלאך שר הפנים. על זהותו הכהנית של חנוך מטטרון ראו: 'ראני מטטרון שר הפנים אמר לי: מי אתה? אמרתי לו: אני ישמעאל. אמר לי: אתה הוא ישמעאל שקונך משתבח בך בכל יום ואומר: יש לי עבד אחד בארץ כוהן כמון, זיוו כזיוך ומראהו כמראך אמרתי לו אני הוא ישמעאל' (מעשה עשרת הרוגי מלכות, בית המדרש, א' ילינק, חדר שיש, ליפציג תרל"ח, עמ' 21) על כהנים בארץ ישראל אחרי החורבן ראו ש' קליין, ספר הישוב, ירושלים תרצ"ט, בערכים טבריה עכו ושקמונה. על היות הכהונה בשלהי העת העתיקה יסוד של ממש בהנהגת היהודים כתחליף לנשיאות וכמוקד חברתי קהילתי ראו ע' עיר-ש', 'עטרת ראשו כהוד המלוכה... למקומה של הכהונה בחברה היהודית של שלהי העת העתיקה', רצף ותמורה, יהודים ויהדות בארץ ישראל הביזנטית-נוצרית (עורך) י' לוי, 'ירושלים תשס"ד, עמ' 67–106. עוד על הכהנים ויצירתם ראו י' יהלום, פיוט ומציאות בשלהי הזמן העתיק, ירושלים תש"ס, עמ' 111–116.

³⁶ היובלים לב, א; צוואת לוי, צוואות יב השבטים, מהדורת א' כהנא, תל אביב תרצ"ז. J.L. Kugel, Traditions of the Bible, Cambridge 1998, pp. 431–434 דברי הכהן יוסף בן מתייתו בשנות השמונים של המאה הראשונה לספירה על בחירת שבט לוי מאלפים: 'ומשה הבדיל את שבט לוי מקהל העם להיותו שבט קדוש וטיהרו במי מעין לא אכזב ובקרבנות שמקריבים לפי התורה לאלהים בשעות כאלה. והוא מסר ללוויים את המשכן ואת כלי הקודש... למען ישרתו בקודש בהדרגת הכהנים' קדמוניות ג יא 258 ראו שמות ו טז-כה דברים כא ה השו וולוויזון, אקדמות לדברי ימי ישראל (הערה 2 לעיל) עמ' 96–98 הפוסח על בחירת לוי בספר שמות ו ומתחיל סקירתו מותרת כהנים במדבר ב-ג ומאחר את התגבשות הכהונה והלווייה וראו ביקורתו של י' קויפמאן, כהנים ולוויים, תולדות האמונה הישראלית (הערה 2 לעיל) עמ' 176–184.

³⁷ על פי ספר בראשית נמנים מחנוך עד לוי שבעה עשר דורות. על פי החומש בין דורם של משה ואהרון לדורו של חנוך חלפו עשרים דורות.

לא נכנסו לקאנון, שנערך במאות הראשונות לספירה, בידי חכמים שהתפלמסו עם הצדוקים נושאי ההגמוניה הכהנית העתיקה, והפכו לספרות גנוזה או לספרות חיצונית שנדחקה לשוליים.

הספרייה בת מאות המגילות של המסורת הכהנית הקשורה בבית צדוק, שנתגלתה במדבר יהודה, משקפת מציאות דתית הנסמכת על דבר אלוהים ודברי מלאכים הכתובים בספרים, ומעוגנת בהיסטוריה של בריתות המנחילה דעת, אמת וצדק, חוק, ידע ופולחן המגנינים על קדושת החיים וצניעותם ונצחיותם. מסורת כוהנית זו קשורה בהבטים שונים בחנוך בן ירד, סופר הצדק, הפותח את שושלת הכהונה על פי בחירה שמימית, מנחיל אותה לבנו מתושלח, המעביר אותה לבנו למך, המעביר לבנו נוח ולאחיו ניר, המעביר לבנו מלכיצדק 'כיהן לאל עליון'.³⁸

מסורת הדעת והברית הנמסרת בספרים שמקורם שמימי עוברת דרך שם ומלכיצדק עד לדורו של אברהם שנגלה לו מלאך שר הפנים המלמד אותו שפה שנשכחה בימיו, 'עברית, לשון הבריאיה' (היובלים יב, כה-כו) ומעביר לו את ספרי אבותיו הכתובים עברית ומזכירים שבעה מאבות אבותיו 'שם ונוח וחנוך ומהללאל [אנוש] ושת ואדם'³⁹ ואף מנחה אותו בכריתת הברית בזיקה למלאכים.⁴⁰ הברית עוברת דרך בנו יצחק⁴¹, לנכדו יעקב, המתואר בביטוי המכריע במסורת הכהנית המייחסת קדושה לידיעת קריאה וכתובה: 'וילמד יעקב ספר' (שם, יט, יד). יעקב נקשר בלוחות שמימיים, בספרים, בבחירה אלוהית ובדעת הנודעת בחלום מפי מלאכים (שם, לב, כא-כו). אהבת אברהם לנכדו יעקב ובחירתו בו מודגשות חזר ושנה תוך הטעמה על הורשת הספרים (שם, יט, טו-לא: כא, י). בנו של יעקב, לוי, המבורך בפי סבו יצחק, זוכה במסורת הכהנית בסמכות המיוסדת על בחירה שמימית (היובלים, פרקים ל-לב) ועל קבלת ספרי אבותיו: 'ויתן [יעקב] את כל ספריו וספרי אבותיו ללוי בנו ולחדשם לפניו עד היום הזה' (שם, מה טז).⁴² את הדעת השמימית הקשורה בשבועה ובברית ובחלוקות שביעוניות, המתגלה ללוי בחודש השביעי בבית אל מפי שבעה מלאכים שהוא רואה בחזונו, הוא מנחיל לבנו קהת, המורשה לבנו עמרם, המעבירה לבנו אהרון,⁴³ הנוחל את הכהונה הגדולה במסורת המקראית ומנחילה לבניו הנודעים בביטוי הייחודי 'זרע אהרון קודש קודשים'. שלושת הנושאים המודגשים ושבים ונשנים במסורת הכהנית של השתלשלות הכהונה, מלאכי קודש וספרים מקודשים ולוחות רבעוניים-שביעונים ממקור שמימי המכוננים את הזמן המקודש ואת משמרתו במקום המקודש, שראשיתם בחנוך ואחריתם באהרון המנחילה לבניו, אינם מצויים במסורת המקראית המקבילה.

³⁸ חנוך א יב, ד, סח, א, עט, א, פא, א, פב, א-כ, פג, צב, צג, קו-קז: חנוך ב יא, פב-ק, יג כא, פרקים יט-כג, כ-כד, טז-ע, עא-עג: היובלים ד כג, ז לח-לט: יד, כ-כא. בדמותו של מלכיצדק עוסקות מגילות שונות שנמצאו בקומראן ומסורות רבות אחרות. למקורות השונים השוו J. Kugel, *The Bible as It Was*, Cambridge 2001, pp. 149–162.

³⁹ היובלים יט, כד; השלמה לפי נוסח התרגום האנגלי.

⁴⁰ שם, יב, כב-כח: יד, י-כא: טו, ד-יב, כז-לג.

⁴¹ שם, טז, יג-לא: כא, א-יא.

⁴² השוו לוי הארמי DJD XXII, *Parabiblical texts*, part 3, (ed.) G. Brooke et al. Oxford 1996, pp. 1–70 (Cairo Geniza Testament of Levi, note 24 above), pp. 341ff J. L. Kugel, *Traditions of the Bible*, (ed.) J. L. Kugel, *Levi's Elevation to the Priesthood in Second Temple Writings*, Harvard Theological Review 86 (1993) 1–64; J. C. Vanderkam, 'Jubilees Exegetical Creation of Levi the Priest', *Revue de Qumran* 17 (1996) 155.

⁴³ ראו DJD XXI I, *Parabiblical Texts*, part 3, (note 26 above), p. 155. במסורת המקראית נמצאו שרידים רבים מצוואת עמרם וקהת בקטעים המסומנים 4Q544–4Q548–4Q542 – המצויים ב: DSSSE pp. 1082–1095 על ידיהם ראו: צוואת לוי מהגניזה DSSSE pp. 54–55. רשימות גנאלוגיות של הכהונה הגדולה מצויות גם בשמואל, מלכים, עזרא ונחמיה כנזכר לעיל.

אחיו של אהרון, משה בן עמרם, שומע את פרטי השתלשלות ההיסטוריה על פי המסורת הכור-הנית מפי מלאך הפנים, בספר היובלים, שחמישים פרקיו מספרים מחדש את ספר בראשית ואת ראשית ספר שמות תוך התמקדות על ההיסטוריה של הבריתות והשבועות, לוח המועדים המקודש, הספרים הלוחות ודברי המלאכים, המנחילים ידע לכוהנים וללויים. בספר בולט דגש מובהק על מקור הדעת במלאכים, שירדו בימי ירד אבי חנוך הנקרא על שם: 'כי בימיו ירדו מלאכי ה' אשר עירים יקראו על הארץ ללמד את בני האדם עשות משפט צדק בארץ' (יובלים ד, טו) ועל נוחלי הדעת הכהנים, על הקדושה הקשורה בקריאה וכתובה, ועל מקומם המכריע של חלומות, חזיונות, לוחות וספרים ממקור שמימי, כמקור דעת מקודש. עוד מוטעמות בספר כהונת לוי, ומרכזיות חג השבועות, המתפרש מלשון שבועה וברית הנכרתת עם השושלת הכהנית השומרת את הזמן המקודש במחזוריים של שביעיות. לדברי ספר היובלים חג השבועות נשמר בשמים בידי המלאכים עד למועד הברית הראשונה בימי נוח, שנכרתה במחצית החודש השלישי, מועד חג השבועות במסורת הכהנית. מועד זה הוא ציר לחלוקה שביעונית-מחזורית של הזמן המחולק לשבתות ולשבעת מועדי ה', לשמיטות ויובלים, בשורה של שבועות ובריתות. בריתות אלה, הנכרתות עם נוח, אברהם ומשה במחצית החודש השלישי, סיון, קשורות בספר היובלים בתולדות האבות בספר בראשית, ולא כמקובל בנוסח המסורה ביציאת מצרים ובמסעות בני ישראל בספר שמות וספר במדבר.

דומה שאין זה רק מקרה שהחג המרכזי במסורת הכהנית – החג שנכרתת בו כל הבריתות והשבועות מימי נוח, עבור בברית בין הבתרים וכלה בברית סיני, החג אותו חוגגים המלאכים, בתאריך קבוע, ט"ו לחודש השלישי, החג שבו ניתנו לוחות הברית ולוחות חלוקת העתים כמצויין בפתיחת ספר היובלים, החג המכונה בספר 'משנה חג' הקשור במסורת המרכבה ובהתגלות אלוהית מזה ובברכת היבול במועד קציר הקמה מזה, בעלייה לרגל ובספירה של שבע שבתות – נעדר תאריך בנוסח המסורה, לא נזכר בשמו במשנה ואין מסכת המקודשת לו במשנה. חג השבועות מכונה עצרת בלשון חז"ל, שם המשכיח את הוראתו המקורית הקשורה בשבע ושבועה, בברית ועדות, ומסורת המרכבה הקשורה בו – החג הוא מועד גילוי חזון המרכבה בברית סיני ובחזון יחזקאל – נדחקת לתחום האיסור כעולה מדברי ר' יהודה המתיחסים לחג השבועות "אין מפטירין במרכבה" (משנה מגילה ד, י).⁴⁴ ספר היובלים, הערוך סביב הבריתות שנכרתו בחג השבועות, רושם את העדות על מהלך ההיסטוריה מהבריאה ועד מעמד סיני בחלוקות שביעוניות, חותר להקדים את המצוות והבריתות לארבעים ותשעה היובלים הקודמים למעמד סיני ולקשור אותן בחיי האבות המעבירים את המסורת הכהנית הכתובה. הספר מבקש לעמוד על הזיקה השביעונית המלאכית והכהנית הקשורה ללוח השבתות, לשבעת המועדים הנחוגים בשבעת חודשי השנה הראשונים, לחג השבועות, ולמחזורי השמיטות והיובלים, המחושבים ורשומים במחזוריים שביעורי-ניים בלוחות וספרים המופקדים בידי השושלת הכהנית. שושלת זו רואה במעמד סיני וברית שנכרתה בו שבע שבתות אחרי מעבר ים סוף (שחל ביום א, כו בחודש הראשון, מועד הנפ העומר) פרק שני ולא פרק ראשון, כבמסורת המקובלת, שכן לגבי זידה של השושלת השומרת את משמרת הקודש באמצעות כ"ד משמרות הכהונה המתחלפות מדי שבעה ימים (דברי הימים א כד) ומבטיחות את 'שבועות חוקות קציר' כדברי הנביא הכהן ירמיהו (ה, כד), המצוות והמועדים נקשרו בארועים רבי משמעות בחיי דורות האדם מאדם ועד לוי הנזכרים בספר בראשית ובספר היובלים ולא החלו בספר שמות. בקומראן נמצאו מגילות המפרטות את חילופי עשרים וארבע המשמרות מדי שבעה

⁴⁴ על חג השבועות ומקומו בתורה ובמסורת חז"ל ראו מ' ברויא, פרקי מועדות, ירושלים 1993 ושם בפרק על חג השבועות על תאריך החג החסר בנוסח המסורה, האמור לפי ביקורת הנוסח להיות במחצית החודש השלישי; י' תבור, מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים תשנ"ז, עמ' 146–155; על מקומו של חג השבועות במסורת המרכבה וזיקתו לחזון יחזקאל ראו ר' אליאור, מקדש ומרכבה, כהנים ומלאכים, עמ' 142–173.

ימים במחזורים של שש שנים בין שמיטה לשמיטה על פי לוח השבתות, השמיטות, והיובלים ושבעת מועדי ה', המפורט בספר ויקרא, בספר חנוך הראשון, בספר היובלים, במקצת מעשי התורה, במגילת המזמורים, בשירות עולת השבת ובמגילת המקדש.⁴⁵

בספר היובלים לוי מתואר בהרחבה כמי שזכה להתקדש לכהונה ולרשת את ספרי הקודש של אבותיו (פרקים ל-לב) ובספר צוואות השבטים מתוארת התקדשות לוי לכהונה וכל בני יעקב מורים לבניהם חזון ושנה לציית ללוי שומר המסורת המקודשת. לשאלה מה הוא שמונחל מאב לבן במסורת זו, המדייקת בכרונולוגיה ובגניאלוגיה ומאדירה את שושלת לוי על ששה עשר הדורות הקודמים לו במסורת המקראית או תשעת הדורות הקודמים לו במסורת הכהנית, ראשיתם בחנוך בן ירד, ושלושת הדורות המשתלשלים ממנו המסתיימים באהרון בן עמרם ובמשה אחיו הזוכה לגילוי אלוהי ולגילוי מלאכי, ללוחות וספרים, עונים כל החיבורים הנזכרים שמדובר ב**דעת** שמקורה שמימי, הנמסרת מפי המלאכים המכונים ידעים לנבחרים שבכל דור, דעת הקשורה בצפייה במחזורי הטבע הנצחיים שאינם שובתים לעולם הנשמרים בידי האל, ובשמירת מחזורי ההשבתה המופקדים בידי האדם ובידי המלאכים, הנכתבת לראשונה בידי חנוך מביא הלוח משמים, ההופך לסופר ולעד נצחי. דעת זו נשמרת בידי צאצאיו הכהנים ההופכים לשומרי העדות והברית הנשמרת על **לוחות שמימים וספרים מקודשים** המועברים מדור לדור. תפישה זו מתוארת בקצרה במגילות: 'להבין ישרים **בדעת** עליון וחכמת בני שמים, להשכיל תמימי דרך, כי בם בחר אל לברית עולמים' (סרך היחד ד, 22). דוגמה אחת מני רבות לדעת עליון זו ולהנחלה מלאכית של דעת כתובה בספרים המתיחסת לקוסמוגרפיה ולתמורותיה הנראות, ולחלוקות הזמן הנשמעות, לעבודת המלאכים, לללימוד להיסטוריה ולחוק, נמצא בספר חנוך השני⁴⁶ המתאר את המעבר מספרייה שמימית לספרים ארציים תוך ציון מספר ימי החודש בלוח השמש והדגשת קדושת הכתיבה והספירה:

"ויקרא יי לאחד משרי מלאכיו ושמו אוריאל אשר היה מהיר בחכמה משאר שרי המלאכים ו**כותב** כל מעשי יי. ויאמר אל אוריאל הביאה את **הספרים** מאוצרותי ולקחת קנה [ממהר לכתוב] ונתת לחנוך והגדת לו את **הספרים**: וימהר אוריאל ויבא אלי את **הספרים** הנודפים מור ויתן לי קנה ממהר לכתוב מידו. ויהי מדבר אלי את כל מעשי השמים והארץ וכל היסודות מעברם ומהלכם ורעם המזלות והשמש והירח והכוכבים ומהלכם ושינוייהם ועתים ושנים וימים ושעות... מנין המלאכים ושירת בני החיל... וכל דבר אדם וכל לשון שירה וחי בני אדם... ושירים נעימי הקול וכל אשר משפטו **ללמוד**. ויהי אוריאל מספר לי ימים שלושים ולילות שלושים ופיו אינו פוסק מדבר ואני לא חדלתי **לכתוב** כל האותות לכל בריאה.. ואשב שלושים יום ושלושים לילה ואעתיק הכל כמשפטו ו**אכתוב שלושים מאות וששה וששים ספר**' (חנוך ב י, א-ה, ט)

ה.

סיפור שלבי השתלשלותה של ספרייה זו, הקשורה בבחירה אלוהית, בדעת שמימית הנמסרת ממלאכים לכהנים, ומונחלת בספרים ולוחות, הוא מוקד עניינינו בדיון להלן. אולם לפני שנתאר את

⁴⁵ על מגילות המשמרות ראו S. Talmon, (eds.) *DJD XXI Qumran Cave 4: Calendrical Texts*, J. Ben Dov and U. Glessmer, Oxford 2001.

⁴⁶ צא'רלס מהדיר הפסיודואפיגרפה בראשית המאה העשרים, סבר שספר חנוך השני נכתב בידי יהודי הלניסטי במאה הראשונה לפני הספירה באלכסנדריה. אנדרסן שההדיר הטקסט בשנות השמונים במהדורת ג' צא'רלסורס סבר שהספר נכתב בחלקה הראשון של מאה הראשונה לספירה. למחקר מקיף ומעודכן על חנוך השני ראו C. Böttrich, *Weltweisheit, Menschheitsethik, Urkult*, Tübingen 1992.

הנחלת הכתוב נפתח בתיאור מקוטע שהשתמר במגילות מדבר יהודה, של השושלת הארצית הנבחרת המנחילה ידע זה:

[אלוהי הכול]... ויוסד ע[ ] [ה? כין אוצרות [ ]] בדם כאשר עש[ית]ה
 חנוך בחרתה מבני א[ד]ם ות[ ] [לעד
 ה] ובנוח רציתה מב[ני]
 את יצחק התמותה ו[ ] [אל יעקוב [נו] דעתה בבית אל
 ות[ ] ל להבין במעשיכה [ואת לוי ה[בדל]תה ותתן לו לאגוד
 [ ] ת עבודת [ ] ובאהרון בת[רתה] מ[ן] לוי לצאת
 ולבוא [ ] [להו]דיע נסתר[ות]
 שנה[ ] בשנה ותצוהו להזה[יר?]
 [לכול איש ישראל [ ] שבועת[ו] על [ל עלי
 את⁴⁷

למרות הקיטוע ניכר בעליל ששבעת השמות הנזכרים חנוך, נוח, אברהם, יצחק, יעקב, לוי ואהרון יוצרים רצף שושלתי העומד בסיומן בחירה אלוהית. המלים המתארות את הזיקה האלוהית לבני השושלת מבהירות נקודה זו בבירור: בחרתה, רציתה... התמותה, נודעת, הבדלתה, בחרתה. ההבדל הבולט בין רשימה זו למקבילותיה המפורשות והמרומזות במסורת המקראית, הוא מקומו של לוי. במסורת המקראית שישה מתוך השבעה מצויינים כיוצאי דופן וכבעלי זיקה ייחודית לאלוהים: לחנוך נודע מקום מיוחד בשל העובדה שנאמר אודותיו שלא מת ככל האדם אלא נלקח לשמים (בראשית ה, כד). נוח נודע כצדיק תמים שנבחר לשרוד את המבול ולהמשיך את הקיום האנושי בשבועה ובברית (שם, ח), לאברהם יצחק ויעקב מוקדשות בספר בראשית מסורות שונות הקשורות בהתודעות לאל ובכריתת ברית עימו, ולאהרון מוקדשות בספרים שמות ויקרא ובמדבר, ובדברי הימים מסורות רבות ומפורטות המייחדות אותו מקרב אחיו בבחירה ובפקודה אלוהית בזיקה לכהונה. לעומת זאת לוי בן יעקב נזכר בדרך כלל בספר בראשית בהקשרים שליליים של נקמה, רצח וקללה בעקבות מעשיו בפרשת שכם ודינה (לד, כה-לא; מט ה-ז) ולא נודעת לו שום זיקה, מפורשת או מובלעת, לקדושה ולבחירה. זיקה ייחודית זו של בחירה וקדושה רווחת אמנם במסורת המקראית ביחס לשבט לוי ולעבודת הכהנים והלוויים השמורה לצאצאיו לדורי דורות⁴⁸ אולם כאמור איננה מתייחסת אף פעם במפורש לקדושתו של אבי השבט, אלא מתחילה את הכהונה מאהרון בן עמרם, נכדו של לוי מצד אמו ונינו של לוי מצד אביו, מבלי לייחס חשיבות מפורשת לאבות אבותיו ולמשפחתו.⁴⁹

⁴⁷ הקטע סומן בכותרת 5Q13 ונדפס לראשונה בידי י"ט מיליק שנת 1962: M. Baillet, J.T Milik and R. de Vaux (eds.), *Les 'petites grottes' de Qumran (DJD III: Oxford 1962)*, pp.181–183. ליכט בנספחים למגילת הסרכים, ירושלים תש"ח, עמ' 305–306; כתב היד מספר 13 מהמערה החמישית הכולל 29 קטעים זעירים נדפס בההדרה חדשה עם ביאור חדש בידי מנחם קיסטר בסיועו של אלישע קימרון בשנת 2001 בכתב העת *Dead Sea Discoveries* 8, 2 p. 137. ויש ציונים לתרגומים ודיונים קודמים וההדורות קודמות (הערה 1 לעיל). לדברי המהדירים יתכן שהטקסט המקוטע 5Q13 הוא חלק מסקירה של היסטוריה מקודשת, שהיתה נאמרת בטקס הידוע הברית השנתי, (בחג השבועות) שכן מקבילות שבהן נזכר טקס זה נמצאו בספר היחוד (1QS 19: 2–5; 3: 4–5) המתיחס למעבר בברית. במהדורת ליכט, מגילת הסרכים, עמ' 306 כתוב: '[אל יעקב הודעתה בבית אל [ואת לוי חפצתה ותתן לו לאגוד [.. בחרתה [בני] לוי לצאת [ברוחמה לפניכה' קיסטר מצייין למקבילה בסדר העבודה ליום הכיפורים 'ממנו הוצאת ידיו בטן זה יעקב שקראתו בכור... סגולה הבדלת מבין בניו זה לוי שלישי לבטן (שם, עמ' 146).

⁴⁸ שמות ב, א; כו, כא; כח, א-ל; כט, ל; לב, כו-כט; במדבר ג, ג, ה-י, לב, לח; ד, כא-מט; כה, י-ג; דברים י, ה-ט; דברי הימים א ה, כז-מ, ו, א-ח. על מעמדו הייחודי של לוי השוו בציטויות השבטים, הספרים החיצוניים, מהדורת א' כהנא, תל אביב תרצ"ז: צוואת ראובן ח; צוואת שמעון ז; צוואת יהודה כא; צוואת יששכר ה; צוואת דן ה; צוואת גד ח; צוואת נתנלי ה.

⁴⁹ מתולדות המשפחה בספר שמות ו, טו-כ עולה שבתו של לוי, יוכבד, נישאה לבן אחיה, עמרם, נישואי זוהה ואחינה, האסורים על פי חוקי העריות בתורה (ויקרא יח, יב). מן המסורת המקראית עולה שללוי בן יעקב נולדו

המסורות אודות לוי, אבותיו וצאצאיו בספרות בית שני, במסורות הכהניות במגילות מדבר יהודה, במסורות מבית חוניו במצרים ובספרים החיצוניים שעותקיהם נמצאו בין מגילות קומראן ובגניזת קהיר, משקפות מצב שונה מעיקרו, המחליף את הנוסח שבו לוי, בנו קהת ונכדו עמרם (דברי הימים א ה, כז) נדחקו לשוליים. מסורות אלה המבקשות לגולל את ההיסטוריה של המשפחה הנבחרת, שומרת הספרים ומופקדת על העדות ושמירת הברית, על פי תודעתה שלה, מתריסות כנגד הרעיון שהעבר הוא רכוש של קבוצה אחת המכוננת אותו מנקודת מבט הגמונית ברגע היסטורי מסויים, ויוצאות נגד הטענה שהמספר 'מבחוץ' רשאי לספר את ההיסטוריה של הקבוצה 'מבפנים'. מסורות כוהניות אלה מבקשות להעמיד את לוי וצאצאיו הישירים במוקד מסורת הבחירה הכהנית. סיפורו של לוי מסופר הן מצד אבות אבותיו המשתלשלים ברצף פטרילינארי בן עשרה דורות מימי חנוך, מתולדה, למך נוח, ניר, שם ומלכיצדק, אברהם, יצחק ויעקב, והן מצד ילדיו, נכדו וניניו, קהת, עמרם, אהרון, אלעזר, פנחס ואבישוע, בוקי ועוזי, זרחיה, מריות, אחיטוב וצדוק הכהנים הגדולים, שריה כוהן הראש האחרון בבית ראשון ונכדו יהושוע בן יהוצדק המכהן בראשית בית שני וצאצאיהם (זכריה ו, יא; דברי הימים א ה, כז-מא) הממשיכים את מסורת הכהונה הגדולה העוברת מאב לבן החל מבני אהרון ואילך.⁵⁰ כך למשל נזכר מבנה השושלת הנבחרת בקטע ממגילות מדבר יהודה המכונה פסאודו היובלים המגלה את ההקשר הכהני-מלאכי: 'ונמצא אברהם נאמן לאלוהים... לרצון ויברך יהוה את ישחק כל ימי חייו ויולד את יעקב ויעקב הוליד את לוי דור שלישי ויהיו כל ימי אברהם וישחק ויעקב ולוי... ומלאכי הקדש'.⁵¹ אהרון נזכר במסורת המגילות המצוטטת לעיל בזיקה לסבו במשפט: 'אהרון בחרתה מן לוי', דהיינו הבחירה אינה מתחילה בו אלא בסבו.

כל בני השושלת הכהנית שראשיתה בחנוך קשורים זה לזה במישרין בקשר כפול נגלה ונסתר: של לידה על פי הטבע והאצלת הכהונה על פי ברית: דהיינו כולם מחוברים בקשר תורשתי שבטי נבחר השומר על נצחיות שושלתית, בזיקה של אב ובן (אחד מבין הבנים של האב הנבחר בכל דור, נבחר להמשיך את המסורת הכהנית) ובקשר של הנחלה רוחנית של דעת נצחית כתובה בלוחות וספרים שמקורם בעולם המלאכים, המועברת כברית מאב לבנו. על פי מסורות אלה, לוי הוקדש לכוהן וצאצאיו לכוהנים ולויים ברוח דברי הנביא מלאכי: 'להיות בריתי את לוי אמר ה' צבאות, בריתי היתה אתו החיים והשלום... תורת אמת היתה בפיהו ועוולה לא ימצא בשפתיו... כי שפתי כוהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא' (מלאכי ב, ד-ז). מהפך זה בדמותו של לוי, המנוגד למסורת ספר בראשית, על פי נוסח המסורה, מתחולל באמצעות שורה של מסורות על הקדשה משמים המתרחשת בחלום ובהקיץ, על בחירה שמימית המתנה את הכהונה, מסורות המלוות בהנחלת ספרייה מקודשת ממקור מלאכי.⁵² כאמור, מסורות אלה, המדקדות ברציפות

ארבעה ילדים: גרשון, קהת, מררי ויוכבד (במדבר כו ז-ט; דבה"א א כז). לפי במדבר כו, נח-נט ויוכבד, בתו של לוי בן יעקב, היא אשתו של עמרם בן קהת, נכדו של לוי, כך שבניהם משה ואהרון (דור שביעי לאברהם) הם ניניו של לוי מצד אביהם ונכדיו של לוי מצד אמו. השוו לפירוט מדויק בנוסח גניזת קהיר של צוואת לוי Cambridge Col. D lines 8-15. שם נאמר בארמית משמו של לוי: 'ונסב לה עמרם אנתא ליוכבד ברתה עדי דא אנה חישנת תשעין וארבע לחיי וקיריתיה שמה די עמרם כדי יליד עמרם ארי אמרת כדי יליד דנה [...] עמא מן ארע מצרים [כ]דן יתק[ר]א שמה... ראמא. ביום אחד ילידו הוא ויוכבד ברת' (תרגום אנגלי שם, עמ' 55) מקטע קודם עולה שעמרם ויוכבד נולדו שניהם בראשון לחדש השביעי. ראו DSSSE p. 54 והשוו שם נוסח צוואת לוי מקומראן (4Q213a-b) עמ' 454-446 לוי נולד בראש החדש הראשון (היובלים כח, יד) המועד בו חנוך מלקח לשמים (חנוך ב) על אהרון ראו: J. R. Spencer, Aaron. In: Anchor Bible Dictionary, New York 1992

⁵⁰ שמות כח-ל, מ-יב-טז, ויקרא ח כא-כב; י, יב-יג, במדבר יז-יח, מל"א א, לב-לט: דברי הימים א ה, כז-מא, ו, לד-לה, כג, יג, כח-לב, כד, א-ה עזרא ז, ב-ה נחמיה יא יא: יב, י-יא). ראו L. L. Grabbe, Were the Pre-Maccabean High Priests Zadokites? In: Reading from Right to Left. Sheffield 2003

⁵¹ DJD XIII, p. 157: 4Q226 ז. יצחק מכונה ישחק במסורות שונות ראו עמס ז טז.

⁵² על הקדשת לוי ראו ראו היובלים לב א-ט, צואת לוי א י-יא, ה, א-ט, יד; צוואת בני יעקב, קטע גניזה אוקספורד, הספרים החיצוניים, מהדורת א"ש הרטום, תל אביב 1981, עמ' 136 המתרגם את הנוסח הארמי ב

הכהונה מימי חנוך ועד לסוף המסורת המקראית, נמצאו בין מגילות מדבר יהודה שמחבריהם מייחסים עצמם פעמים רבות לכהנים לבית צדוק, הלא הוא בית הכהונה הגדולה ששרת בריציפות בקודש מימי ראשית בית ראשון בימי דוד ושלמה וצדוק בן אחיטוב ועד למאה השניה לפני הספירה בימי צאצאו הישיר, חנוני השלישי בן שמעון הצדיק, שנרצח בשנת 171 לפני הספירה. בית צדוק מייחס עצמו על פי ההיסטוריוגרפיה המקראית במישרין לשושלת הראשית באהרון בן עמרם ועל פי ההיסטוריוגרפיה הכהנית לשושלת ראשיתה בחנוך ושיאה בלוי וצאצאיו משה ואהרון, ואחרתה בימי בית ראשון בשריה אבי יהוצדק שהוגלה בידי נבוכדנצר עם חורבן המקדש, כמפורט בדברי הימים א ה, כז-מא: ו, לה-לת. הכהונה הגדולה מתחדשת בימי שיבת ציון ובניית המקדש השני בתקופה הפרסית, עם שובו של יהושע בן יהוצדק נכדו של שריה, המכהן בבית שני (חגי א, א; זכריה ג, א-ח; ו, יא). יהושע בן יהוצדק הוא אביהם של כל הכהנים הגדולים ששירתו עד שנת 175 לפני הספירה כבניו נכדיו וניניו. שושלת הכהונה הגדולה הפטריליניארית בבית ראשון ובחלק מימי בית שני מתוארת בספר עזרא (ג, ב; ז, א-ו) ומפורטת בנחמיה (יא א)⁵³.

אין קו ברור התוחם את גבולות הזיכרון המקודש ומפריד במסורות אלה בין מיתוס להיסטוריה או בין היסטוריה מדומינת למציאות טקסטואלית, שכן לגבי זידם של הכהנים הכותבים, יוצרים ונוצרים את העבר, כל השושלת הפטריליניארית המקודשת מראשיתה בימי חנוך, עבור בצאצאיו מתושלה, נוה, ניר, למך ומלכיצדק הנזכרים בספר בראשית, כמו לוי וצאצאיו הישירים הנזכרים בחומש החל בקהת ועמרם עבור באהרון אלעזר ופנחס, המשך בצאצאים הנזכרים בספר שמואל ובדברי הימים מצדוק בן אחיטוב ואילך ועד אחריתה המקראית של השושלת בכהני בית צדוק בבית שני הנזכרים בספרי עזרא, נחמיה, חגי, זכריה, מלאכי ודברי הימים, והמשכה בראשית המאה השניה לפני הספירה בספר בן סירא ובדברי מורה הצדק בקומראן ובכהני בית חנוני, היא הוויה היסטורית-ספרותית רצופה אחת, מתועדת בכתבי קודש, הקשורה ברצף גנטי מדור לדור ובהנחלה רצופה של מורשת כתובה מקודשת לשושלת נבחרת, הקשורה בעולם המלאכים כמקור תוקף והשראה.

כאמור הממצא הספרותי העשיר במערות מדבר יהודה, הכולל חיבורים המתייחסים לגיבורי שושלת כהנית זו החל בספר חנוך, עבור בצאצאיו מתושלה, למך ונוה, ובקטעים על שושלת אבות העולם הנבחרים בבחירה אלוהית, המשך בצוואת לוי ובצוואות עמרם וקהת ובחיבורים המתיחסים לכוהן מלכיצדק ומזכירים את צדוק ואת מגילות משמרות הכהונה, לצד חיבורים המפרטים את לוח השבתות והמועדים בנוסח הכהני, את מזמורי דוד בנוסח המתיחס לעבודת המקדש וללוח הקרבנות, את שירות עולת השבת המיוסדות על לוח השבתות ועבודת כוהני קורבן, את מגילת המקדש ואיגרת מקצת מעשי התורה הכוללות את לוח המועדים, הקבוע הידוע והמחושב מראש, את מגילת ההודיות השומרת שירה כוהנית המתארת את מלאכי הקודש ואת מטעת העולם ומסורות לוי מבית חנוני המיחסות ללוי ידיעת כתיבה וקריאה בהשראה שמימית שידונו להלך, חיבורים המתיחסים לתקופות היסטוריות שונות ולהקשרים שונים, אולם מתייחסים לרצף מקודש המעוגן בלוח שהוא

J. L. Kugel, "Levi's DSSSE I, p. 50 Elevation to the Priesthood in Second Temple Writings", *Harvard Theological Review* 86 (1993), 1-64; R. C. Stallman, "Levi and the Levites in the Dead Sea Scrolls", *Journal for the M. Himmelfarb*, "A Kingdom of Levi: Study of the Pseudepigrapha 10, 1992 Priests": The Democratization of the Priesthood in the Literature of Second Temple Judaism", *The Journal of Jewish Thought and Philosophy*, 6 (1997), pp. 89-104; D.W. Rooke, *The Zadok's Heirs: The Role and Development of the High Priesthood*, Oxford 2000

⁵³ על השתלשלות הכהונה הגדולה המייחסת עצמה מימי בית ראשון לצדוק שהיה הכהן בימי דוד ושלמה ראו יוסף בן מתתיהו קדמוניות היהודים י, ח, ו 151-153 (תרגום א' שליט, ב', עמ' 357). על כוהני בית צדוק שנקראו בתקופה התלמית בית חנוני השוו: מקבים ב-ג.

משמים, הקשור בשושלת הכהונה ובעולם המלאכים, בספרי קודש, במיתוסים על זמן מקודש ועל מקום מקודש, ובהיסטוריה כתובה שנשמרה במאות מגילות שהגיעו לידינו אלפיים שנה אחרי גניזתן, מעוררים הרהורים בדבר קולות הגמוניים וקולות מושתקים ובדבר עדי הזיכרון וסוכני השכחה ומעלים מחשבות בדבר הגבול התוחם בין המיתוס וההיסטוריה או בין סיפור שמספרת קהילה לעצמה אודות מקורותיה הממשיים והמדומיינים ובין ראייה ביקורתית של סבירות ואפשרות קיומן של מסורות אלה במציאות מוחשית, תחומה בגבולות זמן ומקום, הנוצרת בזיקה לממשויות מדומיינות ולערכים נצחיים ונמסרת תמיד בפי מספרים בעלי עמדה ומטרה. ריבויים וגיוונם של החיבורים המייצגים מסורת כוהנית זו של שבט לוי על הקשריה הכרונולוגיים, היסטוריוגרפיים, פולחניים ומיסטיים, מיתיים, ריאליים, ספרותיים ודמיוניים, הקשורים בעבודת הקודש, בכהונה, במקדש ובלוויה, מעלים שאלות מרתקות בדבר משמעות הזיכרון הכתוב בספר בזיקה לזהות המספר והכותב, שאלות הקשורות לסיפור כזירת המאבק על סמכות וזהות ולבעלות השנויה במחלוקת על העבר ועל הזכויות והחובות הגלומות בו הנגזרות מהסיפור ההיסטורי. מן המסורות השונות והמקבילות עולה שהמאבק בין מספרי ההיסטוריה המקראית בנוסח המסורה, לעומת מספרי ההיסטוריה מהזווית כוהנית, הוא המאבק על עיצוב העבר ומשמעותו בין קבוצות שונות בעלות זהות תרבותית משותפת החולקת עבר משותף הזכור מזוויות שונות. האם העובדה שפרקים מרכזיים הדנים בגיבורי המסורת הכוהנית כגון נוה וחנוך, מלכיצדק ולוי, אלעזר, פנחס וצדוק, נשמטו מנוסח המסורה אחרי הספירה⁵⁴, או נוספו עליה בספרות הכוהנית לפני הספירה, או שגיבור המסורת הכוהנית לפני הספירה שהועלה לשמים ביום הפותח את לוח השמש, א' ניסן, היושב ב'פרדס קושטא' בגן עדן, שם הוא קורא כותב זוכר ומעיד לנצח נצחים, לפי ספר חנוך והיובלים, הודח ממקומו אחרי הספירה בסיפור 'ארבעה נכנסו לפרדס' בנוסח התלמוד הבבלי, ונהרג לפי מסורת חכמים ביום הפותח את לוח הירח, א' תשרי, או שהג מרכזי במסורת הכוהנית כמו חג השבועות, חג חידוש הברית המבוסס על שבועת השבועות של מועדי דרור ומסורת הברית הקשורה בלוח השמש, במסורת המרכבה, בהתגלות בסיני ובעלייה לרגל, נותר חסר תאריך בנוסח המסורה, חסר מצווה המייחדת אותו, שכוח שם וחסר מסכת במשנה, יש בה כדי להעיד שלא היתה רק מסורת אחת אלא שמסורות היסטוריוגרפיות שונות התחרו זו בזו בעת העתיקה על עיצוב העבר, בזירת המאבק של הסיפור.

בין אם חג השבועות נקרא בהיסטוריה הכוהנית 'חג המלאכים' 'משנה חג', 'חג השבועים', חג הבריתות (ספר היובלים) ו'מעבר בברית' (סרך היחד), החל תמיד ביום ראשון במחצית החודש השלישי (ברית דמשק), שבע שבתות אחרי מועד יציאת מצרים, (יום ראשון, כו לחודש הראשון) בזיקה למסורת המרכבה, שנגלתה בט"ו בסיון, או לחילופין, בנוסח חכמים, מכונה 'עצרת' וחל ב-ו בסיון, שלעולם לא יחול ביום ראשון, חג שבו נאסר להפטיר במרכבה, בתרבות האומרת 'אין דורשין במרכבה' (משנה חגיגה, ב א) ומבטלת את המעבר בברית, הרי שאין ספק שההיסטוריה המוכרת מנוסח המסורה אינה אלא אחת מההיסטוריות השונות שנאבקו ביניהם בעת העתיקה, בעת

⁵⁴ ראו למשל קטע הקשור להיסטוריה של הנחלת הכהונה שאינו מצוי בנוסח המקרא שבידינו ומצוי בתרגום השבעים בסוף יהושע כד: "ביום ההוא לקחו בני ישראל את ארון האלוהים וישאו בתוכם ויכהן פנחס תחת אלעזר אביו עד מותו ויקברו אותו בגבעה אשר לו וילכו בני ישראל איש למקומו ולעירו. ויעבדו בני ישראל את העשתורת ואת אלוהי העמים אשר סביבותיהם ויתנם ה' ביד עגלון מלך מואב וימשול בהם שמונה עשרה שנה". א' רופא רואה בקטע זה את הקישור בין יהושע ושופטים שהיו כנראה ספר אחד. לדעתו הושמט קטע זה מטעמים אידיאולוגיים. א' רופא, 'תרגומו של ספר יהושע לפי תרגום השבעים', שנתון ב, תשל"ו, 217–227. ריבוי המסורות, שאינן מצויות במקרא בנוסח המסורה, על חנוך, נוה, מלכיצדק ולוי מותעד בכתבי קומראן ובאסופות הספרים החיצוניים במהדורותיהן השונות. עיון באינדקס של מהדורת צ'ארלסוורס של הפסודואפיגרפה המתיחה לשמות אלה ידגים זאת בנקל. עיון דומה ביחס לשמותיהם של ממישיי השושלת, אהרון, אלעזר, פנחס, אבישוע ובניהם, וצדוק ובניו בכתבי קומראן ימחיש את הפער בין מעמדם בנוסח המסורה לבין מקומם בכתבי הכהונה.

שהסדר הכהני המסורתי על מסורת הבריתות, השבועות מועדי הדרור, המרכבה והספרים הוחלף בידי כוחות חדשים.

מוקד זהות הכהנית השושלתית קשור בתודעת בחירה שמימית, בשבועה ובשבוע ובזיקה ההדוקה של הכהונה לעולם המלאכים הסמוי מן העין, הנודע כאמור מאז ימי חנוך בן ירד במסורת השמורה בנוסח כתוב בשמים ובארץ. שני העולמות קשורים בשבועה ובברית, באחריות על הזיכרון הכתוב בזיקה למחזוריות שביעונית של 'מועדי דרוך', בשמירת הצדק והקדושה, הדעת והאמת ביחס למחזורי שבייתה שביעוניים. עוד הם קשורים בברית וברכה, בעדות ובזיכרון, המופקדים בידי לוי וצאצאיו, כפי שעולה מדברי המלאכים בספר היובלים. ספר זה, שהתגלה במקורו העברי בספרייתם של בני צדוק במדבר יהודה, ערוך סביב מרכזיות חג השבועות, החג שכל הבריתות נכרתו בו במחצית החודש השלישי מימי ברית הקשת בענן עבור בברית בין הבתרים ועד לברית סיני. מועד החג, המכונה מעבר בברית בסרך היחוד, היה שנוי במחלוקת בין צדוקים לפרושים כנאמר במשנה וזיקתו למסורת הבריתות ולמסורת המרכבה נעלמה מנוסח המסורה ונשמרה בעי"קרה רק במסורת הכהנית. המלאכים המשרתים בשמים המכונים 'נועדי צדק' ושומרים את השבתות והמועדים המגינים על הצדק, מתארים את בני דמותם הארציים, בני זרע לוי, להם מונחלת משמים הכהונה והלוויה, כקשורים בצדק וצדקה. בני לוי המשרתים בקודש בדומה למלאכי הצדק, הם אלה שיכוננו מאוחר יותר בשם בני צדוק, המופקדים על שמירת מועד הברית בתמורות ההיסטוריה הארצית:

'ותהי להם **צדקה ותכתב** להם **צדקה**; ויבחר זרע לוי לכהנים וללוים לשרת לפני ה' כמונו בכל הימים ויבורך לוי ובניו לעולם כי קנא לעשות צדק ומשפט ונקמה מכל הקמים על ישראל. וכן תכתב לו **כעדות** בלוחות השמים **ברכה וצדק** לפני אלהי הכל.

ואנחנו **נזכור** את **הצדקה** אשר עשה האדם בחייו בכל עתות השנה עד אלף דור ברכה **תכתב** ותבוא עליו ולדורותיו אחריו ו**נכתב** אוהב ו**צדיק** בלוחות השמים' (היובלים ל, יח-כ).

זהות כהנית זו הקשורה בדעת שמימית המונחלת בספרים ובלוחות משמים לארץ, בברית ובעדות, בצדק ומשפט, בחיים וברכה, נקשרת בתקופת האבות בצדקתו של לוי, המבורך על מעשי הקנאות שלו (צוואת לוי, ה א-ג) ונזכר לשבח לאחר מכן בשל קנאותם של צאצאיו (שמות לב, כו-ט; במדבר כה, ז-יד; דברים לג, ח-יא; היובלים ל, יז-יח). זאת בניגוד לקללה המוטלת עליו במסורת המקראית על שפיכות הדמים בפרשת שכם (בראשית לד:כה-לא; מט, ה-ז). המלאכים מספרים מחדש פרשה זו בספר היובלים ובצוואת לוי ומעידים על צדקתו, זוכרים ורושמים אותה ומנחילים לו דעת צדק וברכה וזכות בלעדית לכהונה. **לוי בן יעקב**, אבי הלויים והכהנים, שנוולד על פי המסורת הכהנית בא' בניסן (היובלים כה, ד), ביום ד', יום בריאת המאורות שבו מתחילה השנה בלוח הכהני, בראשית החודש שבו מתחילה השנה בלוח המקראי (שמות יב, ב), היום שבו הוקם המשכן (שמות מ, א), היום שבו נבראו המלאכים (היובלים ב, ב) והיום שבו נלקח חנוך לשמים כדי ללמוד דעת מן המלאכים (חנוך ב, יט). נבחר לכהונה בספר היובלים ובצוואת לוי מארבעה טעמים: בעקבות חייו מלאכי בבית אל ובחירה בו לכהונה בשל קנאותו לצדק, משפט ונקמה ולשמירת טהרת המשפחה וההתבדלות מהגויים הנזכרים בפרשת אונס דינה (היובלים ל, יח; צוואת לוי ה, ג; ח, א-יט); בעקבות חלום שחלם יעקב אביו בבית אל שבעקבותיו נדר להקדיש מעשר מכל אשר לו, ולוי הוא העשירי בבניו בספירה מהסוף להתחלה (היובלים לב, א-י; צוואת לוי ט, ג-ד; לוי הארמי) והשביעי בסדר הדורות של יורשי ומורישי הספרים שראשיתו בחנוך; בעקבות בחירת לוי לכהונה בידי סבו יצחק בהשראת רוח הקודש, בחירה בה יצחק משווה את עבודתו של לוי ובניו בקודש לעבודת המלאכים בשמים (היובלים לא, יב-טז; צוואת לוי ט, א-יד) ובעקבות חלום שחלם לוי על בחירתו לכהונה בידי המלאכים ועל בחירת בניו לכהונה עד עולם (היובלים לב, א; צוואת לוי ב, ה-ז; ד, ב, ה; א-ב; ח, א-יט; לוי הארמי). השראת רוח הקודש גורמת

לכך שיצחק מלמד את תורת הכהונה והקרבנות שלמד מאביו אברהם, לנכדו לוי (צוואת לוי ט, ה-יד). קודם לכן נזכר אף חלום נוסף של יעקב החולם שלוי בנו יהיה לכוהן לפני האלהים (צוואת לוי ט, ג-ה). דהיינו מגע עם העולם הלא נראה באמצעות חלומות והשראת רוח הקודש, הנגלים ליצחק, ליעקב וללוי, ומלאכים הנודעים בחלום ליעקב וללוי בבית אל ומנחילים ידע ולוחות, הם המבססים את הקדשת לוי לכהונה נטולת אחוזה ארצית ואת זיקתו הנצחית למעשרות וקרבנות מכאן, ולדעת אלוהית, לידע כתוב, ללוחות ולספרים, מכאן. במסורות שונות נידונה זיקתו של לוי לספרים ולאותיות ממקור שמימי, ביניהן בולטת מסורת ספר יוסף ואסנת מחוגי מקדש חוניו, ובצוואת לוי מתואר חזונו של לוי המתעלה לשמים, בדומה לסב סבו חנוך, וזוכה בברכה אלוהית בדבר כהונתו. ספר היובלים מטעים את הברכה הנאצלת ללוי ולכל זרעו:

'ואחרי כן פתח לי המלאך את שערי השמים וראא את קדוש עליון יושב על כסא. ויאמר אלי לוי לך נתתי את ברכת הכהונה עד אבוא ואשכון בתוך ישראל' (צוואת לוי ה, א). שמו של לוי בספר היובלים מצביע על קרבתו לאלהים ונדרש במדרש שמות בפסוק: 'לך קראה אמך שמך לוי ובאמת קראה שמך נלווה לה' תהיה' (היובלים לא, טז) בניגוד לביאור שמו בבראשית הקשור למאבק על לבו של יעקב בין שתי נשותיו, הנדרש מלשון 'הפעם ילוה אישי אלי' (כט לד). הברכות הנאצלות ללוי בידי סבו יצחק, המתנבא ומרחיק ראות מבעד לעיוורונו, מונחלות לו ולבניו: 'וירד רוח הנבואה בפיו... ויפן אל לוי ויחל לברכו ראשונה ויאמר אליו יברכך ה' אלהי הכל אדוני כל העולמים אותך ובניך בכל העולמים' (שם לא, יב-יג).⁵⁵

מסורת כוהנית שמוצאה מחוגי מקדש חוניו במצרים, שם כיהן חוניו הרביעי, בנו של חנוך השלישי שהודח ונרצח בשנת 171 לפנה"ס בידי שליחי הכוהן המתיוון מנלאוס, ושם כיהנו בניו ובני בניו עד שנת 74 לספירה, מתארת את לוי במאה השנייה לפני הספירה בלשון ייחודית המתירה חסת לרעיון שהוא נלווה לה' כעולה ממדרש שמו בספר היובלים. לוי במסורת זו מחונן בראייה פורצת גבולות המזכה אותו בתואר נביא אלהים ומתארת אותו כרואה ספרי רזים בשמים:

'Levi ... he was one who attached himself to the Lord and he was a prudent man and a prophet of the most high and sharp-sighted with his eyes, and he used to see letters {books}[grammata] written in heaven by the finger of God and he knew the unspeakable (mysteries) of the most high God'⁵⁶ בן יעקב לנבואה, לרזים, לספרים ולאותיות שמימיות, מובאת בספר יוסף ואוסנת, הקשור למקדש חוניו, שם כיהנו צאצאי שושלת בית צדוק.⁵⁷ הסיפור המתאר את הרקע לעליית יוסף במצרים

⁵⁵ B. Halpern – Amaru, 'The Naming of Levi in the Book of Jubilees', in: E. G. Chazon (ed.) and M. Stone (eds.) *Pseudepigraphic Perspectives: The Apocrypha and Pseudepigrapha in Light of the Dead Sea Scrolls*, Leiden 1999, pp. 59–69. ונדרש מצייני ספר היובלים מייחס חשיבות להתחזקות ראייתו של יצחק וזיהוי שני נכדיו לוי ויהודה, להם הוא מאציל ברכה רבת משמעות הקובעת את עתיד העם, כנגד טעותו בזיהוי שני בניו יעקב ועשיו בשל עיוורונו בספר בראשית ובספר היובלים כו, J. C. Vanderkam, 'Isaac's Blessing of Levi and His Descendants in Jubilees 31', D. W. Parry & E. Ulrich (eds.) *The Provo International Conference on The Dead Sea Scrolls*, pp. 497–519; R. C. Stallman, 'Levi and the Levites in the Dead Sea Scrolls', *Journal for the Study of the Pseudepigrapha* 10, 1992.

⁵⁶ Joseph and Aseneth, 22:13(8–9) in: *The Old Testament Pseudepigrapha*, vol.ii, p. 239 (translated by C. Burchard), pp. 177–247 שהיא אף מתיחסת בספרות זו ללוחות שמימים, כתבים ולספרים. עוד על לוי כנביא וכבעל חרב להט מתפכת הקושרת אותו ברמז לגן עדן ראו שם, עמ' 240–241. על החיבור יוסף ואסנת וזיקתו לבית חוניו ראו מחקרו המאלף של גדעון בוקה G. Bohak, *Joseph and Aseneth and the Jewish Temple in Heliopolis, Atlanta* 1996.

⁵⁷ מקבים ב; כהנא תרצ"ז ב קפה-קצד; קדמוניות יב, ז 387–388; יג ג 73–62.

ולאחיזתם הקדומה של צאצאיו שם כרקע לתביעתם על מקדש חונוי בעיר החרס [שמש], הליופור-ליס, מרחיב על מקומו של לוי אחי יוסף בעלילה.

שבט לוי נבחר בחירה משולשת במקרא, רק בספר שמות, אחרי יציאת מצרים, ואילו בחירה בלוי בן יעקב אבי השבט, המתייחסת לקורותיו בספר בראשית ולסגולותיו יוצאות הדופן, כמתואר בספר היובלים, בלוי הארמי, בצוואת לוי בצוואות השבטים ובספר יוסף ואסנת, אינה נזכרת: במקרא הלויים נבחרו לכהונה בעקבות נאמנותם למשה וקנאותם בפרשת מעשה העגל (שמות לב, ט-כה); בעקבות בחירתם בידי האל להיבדל מהעם למען שירות בקודש (ויקרא ח, א-לג); ובעקבות השתלשלות שושלת הכהונה מאהרון לבניו ולבני עד עולם (ויקרא י, ח). בצוואת לוי נאמר על השבט: 'מהם יהיו כהנים ושוֹפְטִים וסוֹפְרִים ועל פיהם ישמר הקודש' (ח, יח) ובנוסף תרגום השבעים של דברי הימים א כג, ד ודה"ב יט, יא המילה שוטרים מתורגמת כסופרים. לעומת זאת בגירסת לוי הארמי, שנתגלתה בגניזת קהיר בשנת 1896 ונמצאה חמישים שנה לאחר מכן בין מגילות קומראן בנוסחים מקוטעים במערות הראשונה והרביעית, ונחשבת לעתיקה שבין המקורות הכהניים הדנים בלוי,⁵⁸ מצויינים טעמי הבחירה של **לוי בן יעקב** הנקשרים בארבעה נושאים: בפרשת דינה בשכם, שעניינה הצבת גבולות איסורי חיתון בין בני משפחת יעקב לבני עמים אחרים באמצעות שימוש בלשון טומאה וטהרה (לוי הארמי, גניזה, א-ג); בחזיונותיו של לוי הרואה מלאכים, ונלקח לשמים בידי מלאכים בדומה לחונך: 'נטלת לשמיא' (TLepi 4Q213); ונמשה לשרת בקודש בידי המלאכים (צוואת לוי, גניזה, ו-ז); בהקדשה לכהונה כהמשך לחלום יעקב בבית אל, שבעקבותיו החולם שהבטיח לעשר מכל אשר לו, מקדיש את לוי, בנו העשירי, כמעשר לשרת בקודש 'כהן האלוהים לעולמים' 'ברכני אדין כדי הוה יעקוב עשר כל מה דיהיה לה כנדרה' (צוואת לוי, גניזה, 15-16); בעקבות בחירת יצחק סבו המברך אותו, מלמד אותו את עבודת הקודש, מזהירו מן הטומאה ומצווה עליו להנחיל את המסורת המקודשת לבניו: 'וכדי ידע די אנה כהין לאל עליון... ואמר לי אודהר לך ברי מן כל טומאה... לאפלתך דין כהנותא' (ט, א-ב גניזה). לוי בן יעקב נזכר במקומות שונים במגילות ובברית דמשק הוא מצויין כראשון בשושלת של "אנשי הקודש הראשונים אשר כיפר אל בעדם ויצדיקו צדיק וירשיעו רשע" וכמי שהצביע על הפער בין שלושה מיני הצדק לבין שלוש מצודות הבליעל, זנות, הון וטומאת המקדש (ברית דמשק, דף 4 שו' 15).

לעומת זהותו הכהנית המובהקת של לוי בספר היובלים ובצוואת לוי על נוסחיה השונים הקשורה בלוחות וספרים ובזיקה למלאכים, וזהותו הנבואית הקשורה לאותיות וספרים שמיים בספר יוסף ואסנת, הרי שבספר בראשית לוי אינו נזכר כלל בהקשר שבה זה, אלא רק נזכר לגנאי (בראשית מט, ה-ז). הוא זוכה לאיזכור מפורש בהקשר פולחני ייחודי רק בספר שמות, בברכת משה בן שבט לוי, המברך את אחיו הלויים בזיקה מפורשת למושגים מקודשים הקושרים ומקברים בין הנגלה לנעלם (אורים ותומים, קטורת, מזבח, כליל וקרבתות) ולמושגים ספרותיים ומשפטיים הקושרים בין הנעלם לנגלה (אמרה, ברית, משפט, תורה, ברכה, חוק) הקשורים למסורת הכהנית של משמרת הקודש: 'וללוי אמר תמיך ואוריך לאיש חסידיך... כי שמרו את אמרתך ובריתך ינצרו, יורו משפטך ליעקב ותורתך לישראל, ישימו קטורה באפך וכליל על מזבחך: ברך ה' חילו ופעל ידיו תרצה' (דברים לג, ח-יא). במסורת הנבואית הכהנית מצויינת זיקתו הייחודית של לוי לאל ולתורה, לכהונה ולמלאכים, במושגים הקשורים לברכת משה, אולם כאן נעלמת במפתיע הזיקה

J. Kugler, From Patriarch to Priest, Georgia 1996. p. 45; M. De Jonge, 'Levi in Aramaic'⁵⁸ Levi and in the Testament of Levi', E. G. Chazon and M. Stone (eds.) Pseudepigraphic Perspectives, pp. 71-89

הפולחנית ומודגשת חובת ההוראה ושמירת הזיכרון הכרוכה בכרית, בתורה, במשפט וצדק, באמת, בדעת, בשלום, בשם האל ובזיקה למלאכים: 'להיות בריתי את לוי אמר ה' צבאות: בריתי היתה אתו החיים והשלום ואתנם לו מורא וייראני ומפני שמי נחת הוא: תורת אמת היתה בפיהו ועוולה לא נמצא בשפתי, בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעוון: כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא' (מלאכי ב, ד-ז).

מקורה השמימי של הדעת, שנאצלה ללוי בן יעקב, מתואר במקומות שונים במסורת הכהנית בויקה להשראה נבואית ולדעת מלאכים. בצוואת לוי מעיד לוי על ההשראה שנחה עליו בעודו רועה בשדה 'ותבוא עלי רוח דעת אלוהים' (צוואת לוי ב, ג) אולי ברמיזה ל'רוח דעת אמת וצדק בקודש הקדשים' שידונו להלן או לצאצאו הרועה משה ההופך לנביא. דעת זו מתוארת בויקה לעולם המלאכים מנחילי הדעת. אלה נקשרים ללוי לא רק בחלום יעקב אלא גם בכרכת סבו יצחק, שנחה עליו רוח נבואה, המאציל לנכדו את הברכה השושלתית הכרוכה בקירבת אלוהים ובכחירה אלוהית, הבאה לעמעם את קללת אביו יעקב בנוסח המסורה (בראשית מט, ה-ז). עוד מודגשת בכרכת יצחק, זיקתו של לוי למלאכים ולברכה האלוהית המנחילה לו מרות על כל השבטים לדורות עולם. מרות רוחנית זו נובעת ממעמדו הייחודי בעניני הוראה ומשפט והאצלת ברכה, ומן הנצחיות השושלתית של זרע קודש הנבחר מלידה לשמירת הדעת והנחלתה, המקבילה לנצחיות המלאכית של הידעים:

'וירד רוח הנבואה בפיו [של יצחק]... ויפן אל לוי ויחל לברכו ראשונה ויאמר אליו: **יברכך ה'** אלוהי הכל אדוני כל העולמים אותך ובניך בכל העולמים: ויתן ה' לך ולזרעך גדולה וכבוד וקרוב אותך וזרעך אליו מכל הכשר לשרתו במקדשו **כמלאכי הפנים** וכקדושים כן יהיה זרע בניך לכבוד ולגדולה ולקדושה ויגדלם בכל העולמים: והיו נשיאים שופטים ומלאכים לכל זרע בני יעקב, דברי ה' **בצדק** ידברו וכל משפטו **בצדק** ישפטו והגידו דרכי ליעקב והראום לישראל **ברכת ה'** תושם בפיהם **לברך** כל זרע יקיר' (היובלים לא, יג-טו).

הברכה מרמזת לברכת כוהנים (במדבר ו) וקרובה בחלקה האחרון לברכה הנזכרת בדברי הנביא מלאכי המובאים לעיל, והמילה אמת כמו המילה צדק הנזכרת בתכיפות במסורות הכהניות, מתור-גמת בארמית למילה קושטא, מילה הנקשרת כאמור לעיל לגן עדן ולמקום מושבו של חנוך, היושב ב'פרדס קושטא' או בגן הצדק והאמת, בנוסח חנוך הארמי שנמצא בקומראן.⁵⁹ דעת אמת וצדק ממקור אלוהי כראשית המעשים של השושלת הכהנית נזכרים גם בצוואת לוי הארמי בפתיחת דברי לוי לבניו: 'שמעו למאמר לוי אביכם וציתו לפקודי ידיד אל... ראש כל עבדכן להוה קושטא ועד עלמא להוה קאם עמכן צדקתא.⁶⁰ ובתרגום העברי לאחד מנוסחי לוי הארמי: 'שמעו למאמר לוי אביכם ושמעו למצוות ידיד האל. אני מצווה אתכם בני ואני מגיד לכם האמת חביבי: ראש מעשיכם יהיה אמת ועד עולם ישכון עמכם צדק'.⁶¹ הדעת האמת והצדק נזכרים בתיאור קודש הקודשים השמימי בשירות עולת השבת, שבהן בני צדוק הכהנים קוראים לכוהני קורב המלאכים להלל ולשבח עמהם יחדיו: 'רוחי דעת אמת וצדק בקודש קודשים, צורות אלוהים חיים צורי רוחות מאירים'.⁶² הדעת האמת והברכה, ההוראה, המשפט, והנחלת הדעת, שמקורם בעולם הלא

⁵⁹ ראו 4Q209, 23:9 DSSSE vol. 1, p. 436 ומקבילה בספר חנוך א פרק עו יג-עו, ד ופרקים קו, קז. באנגלית מתורגם המושג כ Paradise of Justice להקשר של קשט ראו משלי כב כא. במגילה החיצונית לבראשית מסופר על מתושלח הפונה 'לחנוך אבוהי למנדע מנה כולא **בקושטא**' (שורה 22) ירושלים או ציון נקראת עיר האמת (זכריה ח, ג) ועיר הצדק (ישעיה א כו).

⁶⁰ 4Q213 1i-1ii 1-9; 4Q214 a 2ii : lines 1-3

⁶¹ הרטום, צוואות, (הערה 52 לעיל), עמ' 139-140.

⁶² דעת אמת וצדק. השוו סרך היחד דף 4 שורה 2 המתארת את רוח האמת: 'להאיר בלבב איש ולישר לפניו כול דרכי צדק ואמת' (י' ליכט, מגילת הסרכים, (הערה 47 לעיל) עמ' 95.

נראה, ושמירתם והנחלתם בנוסח כתוב המגן על הצדק, האמת והחירות בזיקה ללוה 'מועדי הדרור' ו'מקראי קודש', מסורה בידי מלאכים וכוהנים, הם המופקדים כאן בידי לוי וזרעו, לצד השירות בקודש הקושר בין הנגלה לנעלם בלוה הקרבנות, התהילות והברכות המפורט במגילת המזמורים (11QPs) ומניצח את ביטויים המחזוריים המקודש של ערכים אלה בעולם הנגלה. השמירה על הדעת האמת והצדק מנוסחת כיעוד בפתחת סרך היחד 'לעשות אמת וצדקה ומשפט בארץ' (דף 1, שורה 6) ושבה ומנוסחת במשפט 'וכוהנים שלושה תמימים ככול הנגלה מכול התורה לעשות אמת וצדקה ומשפט ואהבת חסד... (דף 8, שו' 1-2). הנחלתם של ערכים מופשטים אלה מדור לדור קשורה בבחירת לוי ובניו: 'את לוי הפצתה ותתן לו לאגוד [בחרתה] בניו [לוי לצאת ברוחמה לפניכה': (5Q13, מהדורת ליכט, סרכים, עמ' 306) ומותנית במצוותו של לוי לבניו: 'ועתה בני ספר מוסר חכמה למדו את בניכם ותהיה החכמה עמכם לכבוד עולם'.⁶³ במגילת הסרכים מתוארת ההכשרה לעיסוק בספרים החלה על כלל חברי העדה: 'ומן נעוריו ילמדהו בספר ההגי וכפי יומיו ישכילהו בחוקי הברית ולקחת מוסרו במשפטיהמה' (סרך העדה 1:7-8) בברית דמשק נזכרת זיקת הכהונה לספרים: 'אל ימש איש כוהן מבונין בספר ההגי על פיהו ישקו כולם' (דף XIII) בסרך העדה במגילת הסרכים מתואר המדרג הסמכותי של בני לוי וההנהגה של בני צדוק הכוהנים בזיקה להנהגה המתוארת בספר במדבר כז יז, כא: 'ובני לוי יעמדו איש במעמדו על פי בני אהרון להביא ולהוציא את כל העדה איש בסרכו על יד ראשי אבות [העדה] לשרים ולשופטים ולשוטרים למספר כל צבאותם על פי בני צדוק הכוהנים וכול ראשי אבות העדה' (סרך העדה 1, 22-25). בסרך היחד מפורשת משמעות בחירתם של בני לוי 'לצאת ברוחמה לפניכה' ומתוארת זיקתם לספרים: 'ואל ימש במקום אשר יהיו שם העשרה איש דורש בתורה יומם ולילה... והרבים ישקודו ביחד את שלישיית כול לילות השנה לקראו בספר ולדרוש משפט ולברך ביחד' (שם, 6, 8-6) לצד דימויו של לוי וזרעו למלאכים, בזיקה להאצלת הברכה האלוהית ל'ידי האל' הנלווה לאלוהים' בפי סבו יצחק, מתוארת הנחלת הדעת השמיימת מהמלאכים ליעקב, אביו של לוי: 'וירא במראות הלילה והנה מלאך יורד מן השמים ושבעה לוחות בידיו ויתן ליעקב ויקרא את הכתוב בהם אשר יהיה לו ולבניו בכל העולמים' (היובלים לב: כא). במסורת זו, הקודמת במאות שנים לנוסח המסורה, יעקב שזכה כמה פעמים בחייו לראות מלאכים בחלומותיו ונחל דעת כתובה על לוחות מהמלאכים ואף נחל ספרים מאבותיו, בוחר בלוי ומנחיל לו את ספריו: 'ויתן [יעקב] את כל ספריו וספרי אבותיו ללוי בנו ולחדשם לפניו עד היום הזה' (היובלים מה, טז).

הזיקה העל זמנית בין מלאכי הפנים לבין הכוהנים בני לוי, הקשורה בהנחלת הדעת משמים במסורת כתובה מקודשת ובשמירת מורשת משותפת של זמן מקודש, מקום מקודש, זיכרון ופולחן מקודש, בחוק ובמשפט אלוהיים השומרים על אמת וצדק, ומעוגנים בברכה ובברית, לצד השירות בקודש הקדשים בשמים ובארץ, הכרוך בשירת הקודש ובאמירת הקדושה, בשמירת מחזורי השבתות והמועדים ושמירת התורה, בהעלאת קטורת הקושרת בין המקום המקודש הארצי לבן דמותו השמימי, מתוארת במקורות שונים בספרות הכוהנית. המושג 'יחד' הרווח במגילות, מתייחס לשותפות זו בין מלאכים לכוהנים, המכונים עדת קדושים ואלי צדק. בסרך היחד שנמצא במגילות מדבר יהודה, בספרייתם של הכוהנים בני צדוק, בקטע הקרוי סרך הברכות, מתוארת זיקה זו בברכה לבני צדוק ובברכה המוקדשת לכוהן הגדול, שראשיתה וסופה מתייחסות במרומז לברכת משה ללוי בספר דברים לג,:

דברי ברכה למשכיל לברך את בני צדוק הכוהנים
אשר בחר במ אל לחזק בריתו לעולם
ולבחון כול משפטיו בתוך עמו ולהורותם כאשר צוה

⁶³ הרטום, צוואות, עמ' 140.

ויקימו **באמת בריתו ובצדק** פקדו כל חוקיו ויתהלכו כאשר בחר:
 יברככה אדוני ממעון קודשו
 וישמכה מכלול הדר בתוך **עדת קדושים**
וברית כהונתו יחדש לכה
 ויתנכה מקור **דעת** לעדת קודש...
 ועצת כל בשר בידכה יברך...
 ואתה **כמלאך פנים** במעון קודש
 וכבוד אלוהים לפניכה
 ותפארתו עליך תהיה סביב
 משרת בהיכל מלכות
 ומפיל גורל עם **מלאכי פנים**
 ועצת יחד עם **קדושים** לעת עולם
 ולכול קצי נצה
כי תורה משפטיו
 וישמכה **קודש** בעמו
 ולמאור גדול לתבל **בדעת**
 ולהאיר פני רבים **בתורתכה**
 ויתן בראשכה נזר לקודש קדושים
 כי אתה תקדש לו ותכבד שמו וקודשיו⁶⁴

הזיקה המודגשת לעדת קדושים, לדעת שמימית ולהוראת התורה, החוק והמשפט, האמת והצדק, שמקורם מקודש, כתוב ועל זמני, היא מהות הברית הכהנית המקודשת שתלויה בזיקת גומלין עם עולם המלאכים העל זמני השוכת במחזורים שביעוניים של צדק וחירות כמתואר בשירות עולת השבת:

'רוחי **דעת אמת וצדק** בקודש קדושים,
 צורות אלוהים היים צורי רוחות מאירים...
 וצורות בדניהם **מלאכי קודש** מתחת לדבירי הפלא'.⁶⁵

במגילת ההודיות מתארים הכהנים שיתוף כוהני-מלאכי מקודש זה בשיר:
 'להתיצב במעמד עם צבא קדושים
 ולבוא ביחד עם עדת בני שמים,
 להיחד עם בני **אמתך** ובגורל עם קדושיכה'.⁶⁶

ברית הכהונה תלויה במקור תוקף שמימי מקודש, בדעת מלאכית הקשורה בספר מספר וסיפור, המעידה על ערכים מופשטים כמו אמת, צדק ומשפט, קודש וברית, התלויים בספירה, שביתה ושמיטה, יובל ודרור, בלוח ובספר, בשבועה ובחוק. ערכים אלה המהווים ערבות לרציפות החיים, נצחיותם וקדושתם, צדקתם ואמיתותם, הם המצויים בתשתית החוק והמשפט, והם המעוגנים בזיכרון החורג מגבולות הזמן והמקום, בידיעת קריאה וכתובה בעברית, שפת הבריאה, ובידיעת חישובים מחזוריים של הזמן או בספרייה של לוחות וספרים שמקורה שמימי-מלאכי ומשמרתה ארצית-כוהנית.

⁶⁴ סרך הברכות, 3, 28-22; 4, 28-25, י' ליכט, מהדיר, מגילת הסרכים, (הערה 47 לעיל), עמ' 281-286
 השו"ע על בני צדוק 'בחרי ישראל קריאי השם' ברית דמשק, מהדורת מ' ברושי וא' קימרון, ירושלים 1992, טור -
 IV-III עמ' 15, 16 בעמ' 19 נזכר צדוק.

⁶⁵ 4Q405:19, 4-5 שירות עולת השבת, מהדורת ניוסם, 1985 (הערה 18 לעיל) עמ' 293.

⁶⁶ הודיה ו, 3 מגילת ההודיות, מהדיר י' ליכט, ירושלים תשי"ז, עמ' 84-85.

.1

הקריאה והכתיבה בלוחות ובספרים שמימים וארציים האוצרים את הצדק והמשפט, החוק והברית, היא המייחדת את הכהנים בני שבט לוי והיא קשורה לרעיון הספרייה הכוללת ספרים ולוחות שמקורם בעולם המלאכים הדנים ברעיונות מופשטים כגון צדק תום ויושר, אמת ומשפט, שבת-שביתה, שמיטה ודרור, קדושה, ברית וברכה, מועד, ספירה ומחזור, דעת, עדות, שבועה, חירות וזיכרון. רעיונות אלה הקושרים את הקדושה עם עשיית הישר והטוב ועם ויתור על ריבונות אנושית במחזוריות שביעונית משביתה לשם שמירת צדק, אמת, דעת, חירות ו'מועדי דרור', עוגנו בעולם המלאכים עדי הזיכרון, שומרי חלופות הזמן ותמורותיו, ונתלו בספירה מחזורית מקודשת קבועה וידועה מראש הקושרת בין זמן מקודש למקום מקודש או בין נצחיות לנצח הנוגעים בעולמם של בני חלף. מלאך הפנים מסיים את דבריו בספר היובלים במשפט המגן על מועדי הדרור המקודשים: 'למען ישבתו בני ישראל במצוות שבתות הארץ **ככתוב** בלוחות השמים אשר נתן בידי **לכתוב** לך חוקי עת ועת בחלוקת ימיה (שם, נ, יג). עולם מושגי זה, המתואר בלשון שיר במגילת הברכות תלוי בעדות כתובה מקודשת על ערכים מופשטים היוצרים סינכרוניזציה בין הנראה לנשמע, בין המוחש והמופשט ובין השביתה, הצדק ומועדי הדרור, המשביתים במחזוריות שביעונית לבין הברכה, היובלים ונצחיות מחזורי הטבע, הנמנים במחזוריות רבעונית. סדר זה בשמים ובארץ שעל מחזוריותו השמימית מופקדים המלאכים ועל מחזוריותו הארצית מופקדים הכהנים שומרי משמרת הקודש, תלוי בספירה ממקור נצחי:

ורזי פלאים בהראותמה
 ושבועי קודש בתכונמה
 ודגלי חודשים ראשי שנים בתקופותמה
 ומועדי כבוד בתעודותמה
 ושבחות הארץ במחלקותמה
 ומועדי דרור דרורי נצח...⁶⁷

המילה **צדק** נזכרת עשרים ושלוש פעמים בשירות עולת השבת שהגיעו לידינו בנוסח מקוטע והצורפים דברי צדק, נועדי צדק, מלך אמת וצדק, אמת וצדק עולמים ורוחי דעת אמת וצדק שבים ונשנים. המילה **אמת** נזכרת חמש עשרה פעמים בצורפים שונים והמילה **דעת** נזכרת חמישים וחמש פעמים כשהצירופים אלוהי דעת, דברי דעת, רזי דעת, אלי דעת, מלאכי הדעת וברכו לאלהי הדעת, מיטיבים לשקף את מקומו של ערך מרכזי זה בעולם שעמד כאמור לעיל בסימן 'רוחי דעת אמת וצדק בקודש קודשים' ובסימן קדושת המחזורים השביעוניים של 'מועדי דרור' הנשמרים בשבועה ובברית ונצחיות המחזורים הרבעוניים של 'מרכבות השמים' הנמנים ונשמרים בידי שומרי משמרת הקודש. רק המלים אל/ אלוהים, שבע/שבת קודש/קדוש, פלא, רוח, דביר, טוהר וכבוד, והפעלים הקשורים לברכה תהילה ושירה הנמנים מאות פעמים, עולים עליהן בתכיפות היקרותן. כתיבתם, שמירתם והנחלתם של ספרים ולוחות אלה, הקשורים לבריתות ולמועדים, להשבתה שביעונית וללוח שבתות שמיטות ויובלים שמקורם שמימי בזיקה לדרכי צדק ואמת ושמירתם מושבעת בשבועה ובברית, תלויה ברצף השושלתי הכהני המקראי. הכהנים והלויים הם האחראים להוראת הרעיונות הנזכרים לכלל העדה ולשמירת המחזורים המקודשים העומדים בתשתיתם, המבטיחים לעדה **שבעים** ימים של מקראי קודש, פטורים מעבודה עבדות ושעבוד, ימים המטעימים את טעם הצדק והשוויון משום שנאסרת בהם כל מלאכה, אין בהם עובדים ומעבדים, עבדים ומשעבדים. ימים אלה המכונים 'מועדי ה' מקראי קודש' (ויקרא כג, ב) מאפשרים

לכלל העדה השוכנת הזדמנות שווה להנות מהוראת קריאה והנחלת דעת, המופקדים בידי הכוהנים בני צדוק ואנשי בריתם, 'קריאי השם' המטיבים להגן על החירות, הדעת והצדק.⁶⁸ בשל אחריות זו המותנית ברציפות הספירה לא קיבלו בני שבט לוי ש'ה' הוא נחלתם' (במדבר יח כ, כג-כד; כו, סב; דברים יח, א-ב; יהושע יג, יד, לג; יד, ג; יחזקאל מד, כח) נחלה בארץ ואף היו פטורים משירות בצבא כמו מעבודת האדמה, משום שכל זמנם הפנוי, לפחות באופן אידיאלי, היה אמור להיות מוקדש לעבודת הקודש, לשמירת מחזורי השביתה המקודשים, ולהנחלת הדעת הקשורה במחזורי שביתה 'מקראי קודש', בחירות, אמת, צדק וקדושת החיים, בעדות מועד עד ועדה, ולשימורה של דעת זו, ליצירתה ולהוראתה. הספירה המקודשת, שהיווצרותה היתה תלויה בזמן פנוי מעמל כפיים המוקדש לקריאה וכתובה,⁶⁹ ובשמירת מחזורי השביתה המקודשים המכונים מקראי קודש, מלמדת על התודעה הנשקפת בה הקשורה ללא התר לעולם העד, העדן והעדות הנצחית או לעולם המלאכים שומרי הזיכרון ועדי הבריתות הנתפשים כבני דמותם האידיאליים של הכותבים: "כי יסד בקדושי עד קדושי קדושים

והיה לו לכוהני קורב במקדש מלכותו
משרתי פנים בדביר כבודו...
 כי יסדם לו לקדושי קדושים
 משרתים בקודש קדושים".⁷⁰

גילויהי הכתוב של מסורת כוהנית עשירה זו בספריית כתבי הקודש בת מאות הכתבים שהתגלתה במדבר יהודה, מעוררת תהיות על גלגוליה ההיסטוריים ועל היחסים המורכבים בין מיתוס, מיסטיקה והיסטוריה הקושרים בין הנסתר לנגלה, ובין רעיון מופשט לייצוגיו המוחשיים בעבר ובהווה. אלי דעת, מלאכי דעת, מלאכי קודש, אלי טוהר, מלאכי פנים, מלאכי צדק, מלאכי שרת, קדושים, ידעים, נועדי צדק וכוהני קורב, המבטאים ערכים שאין להם שיעור, שמקורם אלוהי ונחיצותם אנושית, הם כינויים רווחים למלאכים בספרות הכוהנית המתארת מלאכים בויקה לספרים וללוחות, לקריאה וכתובה. המושגים המופשטים הנלווים לשמות המלאכים וללוחות, לספרים ולשירים הקשורים בהם, אחוזים בצורה הדוקה במימדים שונים של עבודת הכוהנים והלויים, המשרתים בקודש, שומרים את מקראי הקודש בשבעים הימים בשנה בהם כולם שובתים מלבד בני שבט לוי, המופקדים על הוראת דעת, על שמירת מחזורי שבעת המועדים בעבודת הקודש, על מניין מחזורי השביתה, השמיטה והדרור בחלוקות שביעוניות המסומנות בשירים בעולות ובקטורת, כנאמר במזמורי דוד שנמצאו בקומראן⁷¹. הכוהנים והלויים שומרים בצורה

⁶⁸ שבעים הימים בשנה המוגדרים כמועדי ה' מקראי קודש עולים ממניין 52 השבתות ו-18 ימי שבעת המועדים שנאסרת בהם מלאכה. ראו אליאור, מקדש ומרכבה, עמ' 48-55.

⁶⁹ σχολή/skhole/scholé, זמן פנוי מעבודת כפיים המכונה ביונית באנגלית free time, spare time, leisure הוא העומד בשורש המלים אסכולה וסכוליון scholar school scholarstics הקשורות באופן מהותי לחירות משעבוד לעבודת כפיים ולפנאי לקראו ספרים, המתנה את הלימוד. עיון במילון יוני-אנגלי המתחס למונה σχολή יעלה זאת בבירור. דומה שמימון הפנאי מעמל כפיים ושחרור מהשעבוד לעבודת אדמה המתנה את זמן הלימוד, הוא העומד מאחרי עבודת הקודש הנתמכת במעשרות ומתנות הכהונה. אולי אין זה מקרה שהמילה הלטינית המתחסת לספר liber (שביאורה נקשר בדרך כלל לחומר הכתיבה) והמילה המתחסת לחירות libertas liber liberty מתחסת לחופש וחירות, דומות זו לזו. המושג העברי העתיק בטלן, שלא כהוראתו כיום, מתחס לאנשים שיש פנאי בידם ללמוד או שיש מי שמשלם להם כדי להתפנות מעבודה ומעניק להם שכר בטלה עבור זמן המוקדש ללימוד (בדומה למעשרות לכוהנים ולוויים או לדמי התפנות לסופרים ומשוררים ולדמ שבתון לחוקרים ומורים) ומכאן ההגדרה של עיר גדולה כעיר שיש בה עשרה בטלנים, דיינו אלה הפנויים מעבודת כפיים ונתמכים בידי הציבור המאפשר להם להקדיש את זמנם ללימוד (משנה מגילה ג).

⁷⁰ שירות עולת השבת, מהדורת ק' ניוסם, אטלנטה 1985, עמ' 89.

⁷¹ על מזמורי דוד שנמצאו בקומראן המסומנים בכותרת 11-2, IQPs col. XXVII, ועל זיקתם למחזורי הזמן וסדרי העולות במקדש ראו: The Psalms Scroll of Qumran Cave 4, ed. J. A. Sanders. DJD IV, Oxford.

מדורגת על טהרת המקום המקודש הקשור לנצחיות החיים ולנוכחות המלאכים (מקדש, 'קודש קודשים', 'מרכבה', 'גן עדן', 'פרדס קושטא', 'גן צדק', 'גן חיים', דביר, כרובים, חיות הקודש, מושב הכרובים, שבעה היכלי קודש) וזוכרים ומזכירים את דרכי הצדק והאמת המתנות במועדי הדרור הקשורים בשביתה וחירות, בשבועה ובברית, בדעת ועדות⁷².

כאמור, ראשון בעלי הספרייה במסורת הכהנית הוא חנוך, השביעי באבות העולם, שנלקח אל המלאכים כדי ללמוד מהם את חלוקת הזמן השמימי האסטרונומי ואת חלוקתו ללוח מקודש המתחלק לארבע תקופות ושנים עשר שערם/חודשים ולכפולותיהם בצבא השמים וגלגל המזלות: 'וארא בצאת כוכבי השמים ואספור את השערים אשר בהם יצאו ו**אכתוב** את כל מוצאיהם כל אחד ואחד למספרם ולשמותיהם מהלכם ומעמדם ומועדיהם וחודשיהם כאשר הראני אוריאל המלאך הקדוש אשר איתי. הוא הראה כל דבר ו**כתבם** לי גם שמותיהם כתב לי וחוקיהם וחברתם' (חנוך א לג, ג-ד). בספר היובלים מלאך הפנים מתאר את תבניתו השמימית של הלוח, הרשומה על ספר: 'כי ידעתי אני ומעתה הנני מגידך ולא מלבי כי **ספר** כתוב לפניי ותינתן **בלוחות השמים** חלוקת הימים.' (היובלים ו, לה). לחלוקה הרבעונית של העונות/תקופות החודשים/השערים הימים/קצים, מצטרפת החלוקה השביעונית, היא החלוקה לשבתות (52 בשנה), מועדים (7 בשנה, שבועת החודשים הראשונים מניסן לתשרי), שנים (בשנה 364 ימים, כל שנה מתחלקת ל-52 שבועות/שבתות), שמיטות (מדי 7 שנים) ויובלים (מדי 7 שבתות שנים) המצטרפים למחזורים משביתים מקודשים. ההתאמה בין החלוקה השביעונית הנשמעת או נודעת ממקור אלוהי כתוב, והחלוקה הרבעונית הנראית לעין, היא בעלת חשיבות מכרעת במסורת הכהנית, המעגנת חלוקות אלה, המצריכות ספירה וסינכרוניזציה, קריאה וכתובה, חישוב ומחשבה, במסורת לוח שונות החל מסיפור הבריאה והמבול, עבור בלוח הקטורת (בבלי, כריתות ו ע"א) וכלה במזמורי דוד שנמצאו בקומראן הכוללים את לוח מחזורי הקרבנות לפי ימים שבתות חודשים ומועדים, ואת שירות עולת השבת המציינות את החלוקות השביעוניות בעולם המלאכים ובמקדש, ומפקידה את שמירתם של מחזורים מקודשים אלה בידי כ"ד משמרות הכהונה שומרי משמרת הקודש המתחלפים מדי שבעה ימים ומהווים לוח חי. במסורת אחרת מתוארת רכישת הידע כקריאה בלוחות השמים: 'ויאמר אלי: חנוך התבונן בלוחות השמים ו**קראת הכתוב** עליהם וידעת את הכל אחד לאחד ואתבונן בלוחות השמים ו**אקרא** את כל **הכתוב** ואבין הכל...' (חנוך א פא, א-ב). יתכן שהביטוי לוחות השמים קשור למסורת הכתובה המצויה בתיאור לוחות הברית 'הלוחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא הרות על הלוחות' (שמות לב, טז) ביטוי שאותו מפרש ספר היובלים כלוחות שהחוק החקוק עליהם, תוקפו נצחי ומחזורי: 'כי חוק עולם הוא חרות על לוחות השמים לבני ישראל לעשותו בכל שנה ושנה פעם בשנה בכל דורותיהם ואין סוף הימים כי לעולם הושם' (היובלים מט, ח). במגילות בכלל ובשירות עולת השבת בפרט רווחים צירופים המתארים את החוק החרות המגן על החירות ומועדי הדרור ואת שומריה המלאכים: '[וחוקי קן] דשים חרת למו, במ יתקדשו כל קדושי עד'; 'אלוהים חרת חוקיו לכול מעשי רוח ומשפטי כבודו לכל מייסדי דעת עם בינות כבודו אלוהים לקרובי דעת'.⁷³ בשירות עולת השבת המלאכים המכונים כוהני קורב וידעים, מתוארים כמלמדים את תורת הכהונה: "דעת ככוהני קורב ומפיהם הורות כל קדושים עם משפטי [כבודו]"⁷⁴.

1965, P.48; ש' טלמון, 'לוח המועדים בשנת החמה של עדת היחוד על פי רשימת שירי דוד במגילת המזמורים ממערה 11', ג' ברין וב' ניצן (עורכים), יובל לחקר מגילות ים המלח, ירושלים תשס"א, עמ' 204-219; אליאור, מקדש ומרכבה, עמ' 48-51.

⁷² ראו ר' אליאור, כוהנים ומלאכים, בני צדוק ו'נועדי צדק' בתוך: הנ"ל, מקדש ומרכבה, עמ' 174-211.

⁷³ 4Q400 I i 5-6, שירות עולת השבת, מהדורת ק' ניוסם, אטלנטה 1985, עמ' 89.

⁷⁴ 4Q 400 II i 1.17-18 שירות עולת השבת, שם, עמ' 89.

.2.

השתלשלות הספרייה במסורת הכהונית, המעידה בעליל כיצד העולם נברא בזיקה לספר מספר וסיפור כלשון ספר יצירה, והנחלת הדעת הגנוזה בה, הכתובה בעברית, ממלאכים לבני אדם, היא בת שבעה שלבים, ונזכרות בה מסורות שביעוניות שונות הקשורות בשבועות, חלמות, חזיונות וספרים או בתודעה החורגת מגבולות הזמן והמקום הקשורה במסורת כתובה בשבועה ובברית, בספר, במיספר ובסיפור. בשלב ה**ראשון** הדעת הקשורה ביחס בין מחזורי הטבע ללוח השבתות, בקריאה ובכתיבה, בעדות ובזיכרון, מונחלת מהמלאכים לחנוך בן ירד, ה**שביעי** בדורות העולם, כמתואר בהרחבה בספר חנוך א, בספר חנוך ב ובספר היובלים. בשלב ה**שני** חנוך מנחיל את הידע על הזמן והפולחן לבניו על פי ציווי מלאכי: 'ושבעת הקדושים ההם הקריבוני וישימוני על הארץ לפני פתח ביתי ויאמרו אלי הודע הכל לבנך מתושלח והראית לכל בניך... שנה אחת נעזבך עם בנך עד צוותך ללמד את בניך וכתבת להם והעידות בכל בניך ובשנה האחרת יקחוך מקרבם' (חנוך א פא, ז-ז). תהליך ההנחלה של הידע המלאכי מחנוך לבניו קשור בארבעה מקורות: בספרים, בחזון שמימי, בדברי מלאכים ובלוחות השמים: 'ואחרי כן הואיל חנוך להגיד מתוך ה**ספרים**. ויאמר חנוך על בני הצדק ועל בחירי העולם ועל נטע היושר אדבר אליכם בני, אני חנוך, ואודיעכם את הדברים האלה כאשר נגלה אלי **במראה השמים** ואשר ידעתי **מדברי מלאכי הקודש** ואשר למדתי מעל **לוחות השמים**' (חנוך א צג, א-ב).

חנוך עומד על חובת הנחלת המסורת הכתובה מדור לדור: 'ועתה מתושלח בני כל אלה אספר לך וכתבתי לך וגיליתי לך הכול ונתתי לך **ספרים** על כל אלה, ואתה בני תשמור את ה**ספרים** מיד אביך למען תמסרם לדורות העולם...'. (שם, פב, א-ג). בשלב ה**שלישי** מונחלת הדעת מהמלאכים לנוח, נינו של חנוך, ובשלב ה**רביעי** מונחלת הדעת מנוח לשם או למלכיצדק: 'אמרנו לנוח... ו**יכתוב** נוח את הכל כאשר לימדנוהו **בספר**... ויתן את כל ה**ספרים** אשר **כתב** לשם בנו הגדול כי אותו אהב מאד מכל בניו' (היובלים י, יב-יד). יש מסורות המזהות את שם עם מלכיצדק (נדרים לב ע"ב; מדרש אגדה ותרגום יונתן על בראשית יד, יח ורש"י על אתר) ורומזות שמלכיצדק כוהן לאל עליון הנחיל את המסורת לאברהם (בראשית יד יח-כ; תהלים קי, ד; חנוך ב כג, כו, מה-ס) ויש מסורות אחרות הקובעות שאחרי שנשתכחו הספרים במהלך הדורות מתחדשת הנחלת הידע בשלב ה**חמישי** ממלאך הפנים לאברהם, שלב הכרוך בהוראת השפה העברית שפת אבות אבותיו שנשתכחה, ככל הידוע זה האיזכור הראשון של השפה העברית כשפת ספרי הקודש:

'ויאמר אלי ה' אלהים: פתח פיו ואוזניו למען ישמע וידבר בשפה אשר תראה כי שבתה מפי כל בני האדם מימי המפולת... ואחל לדבר עמו עברית בלשון הבריאה. ויקח **ספרי אבותיו** והמה **כתובים** עברית ויעתיקם ויחל להגות בהם מאד ואגיד לו אני את כל הקשה ממנו ויהגה בהם בששת ירחי הגשם' (היובלים יב, כה-כז). עיונו של אברהם עולה בידו והוא 'נמצא נאמן ו[אך רוח] ויכתב אוהב ה' בלוחות השמים' (שם, יט, י).⁷⁵ אברהם מלמד את יצחק בנו את חוקי הקרבנות הקשורים למסורת הכהונה, ומצביע על מקור סמכותו: 'כי כן מצאתי כתוב **בספר אבותי** [בתרגום הרטום ובתרגום האנגלי **בספרי אבותי**] הראשונים בדברי חנוך ובדברי נוח' (יובלים כא, י). בשלב ה**ששי** נקשר יעקב לשישלת המקודשת המתייחדת בקריאה בספרים, מצוינת בתום לב ונבדלת מאלה

⁷⁵ מקומה של השפה העברית בספריה הכהונית ומקומו של ה**כתב** העברי העתיק בה היא סוגיה רחבה שאני מקווה לדון בה במקום אחר. זיקתו של אברהם לאותיות השפה העברית ולידע עליון נזכרים גם בספר יצירה, חיבור כוהני מהמאה הראשונה לספירה: 'וכיון שצפה אברהם אבינו ע"ה והביט וראה וחקר והבין וחקק וחצב וצרף ויצר ועלתה בידו נגלה אליו אדון הכל הושיבו בחוק ונשקו בראשו קראו אוהבו ושמו בשמו וכתר לו ברית לו ולזרעו עד עולם שנאמר והאמין בה וישחבה לו לצדקה' (ספר יצירה, פרק ו) ראו י ליבס, תורת היצירה של ספר יצירה, תל אביב תש"ס.

שאינם מסוגלים ללמוד: 'רבקה ילדה ליצחק שני בנים את יעקב ואת עשו ויהי יעקב איש תם וישר ועשו גאה איש שדה שעיר ויעקב יושב אוהלים. ויגדלו הנערים וילמד יעקב ספר ועשו לא למד כי איש שדה הוא וצייד וילמד קרב וכל מעשיו גאווה" (היובלים יט, יג-ד). בשלב השביעי יעקב מוריש את ספרי אבותיו לבנו הנבחר לוי: ויתן את כל ספריו וספרי אבותיו ללוי בנו ולחדשם לפניו עד היום הזה" (היובלים מה, טז; בנוסח הרטום 'למען ישמרם ויחדש אותם'). 'היום הזה' מתייחס בספר היובלים למעמד סיני, החל במחצית החודש השלישי, בחג השבועות, ומציין את המועד שנכרתו בו הבריתות עם נוח ועם אברהם, את מועד לידת יצחק, ואת המועד אשר בו מלמד מלאך הפנים את משה בן עמרם, בן קהת, בן לוי, את השתלשלות המסורת ומכתב לו ספר (א, כט).

במסורת חנוך והיובלים נודעת לכתיבה ולקריאה חשיבות רבה בשל מקורן המקודש: חנוך למד לקרוא ולכתוב מהמלאכים, אברהם למד כתיבה בשפת ארצו בארם נהריים, מאביו (היובלים יא, טז) אולם עברית הוא למד מהמלאכים. גם משה על פי ספר היובלים למד לכתוב מאביו עמרם נכדו של לוי (מז, ח-ט) אולם את הכתוב בלוחות השמים הוא לומד ממלאך הפנים.

הכתיבה והקריאה אינן רק מתנה משמים המרחיבה את אופקיו של האדם מעבר לגבולות זמנו ומקומו, ומנחילה לאדם רעיונות מופשטים, 'רזי פלא', חוקים שמימים, ידע אסטרונומי ופולחני, שירה, סיפורת זיכרון והיסטוריה ודרך להעתיק את הידע החרות על לוחות השמים ואת הדעת הראויה לזיכרון ועדות, אלא הן קשורות גם בחטאים שמימים הנזכרים בסיפור חטא בני אלוהים ובנות האדם (בראשית ו; חנוך א יב ג-ד) הפותחים פתח לכתיבה שאינה מקודשת ולתורות לא רצויות, ורומזים על מאבקים הקשורים בבעלות ובהגמוניה על ידע כתוב ובמאבקי סמכות. ספר חנוך המביא בהרחבה את סיפור חטא העיריים, הוא מיתוס המלאכים החוטאים הנרמז בבראשית פרק ה כרקע לסיפור המבול⁷⁶, מספר על הוראת הכתיבה הקשורה בחטא המלאכים: 'והרביעי היה שמו פנמואה הוא הורה לבני האדם את המר ואת המתוק והוא הורה להם את כל תעלומות חוכמתם והוא לימד את האדם לכתוב בדיו עפצים ובניר ובזה חטאו רבים מן העולם ועד היום הזה, כי בני האדם לא נבראו לשם זה לחזק את אמונתם בעט ובדיו עפצים' (חנוך א טט, ח-י). דומה שנרמז כאן מאבק הקשור לסוציולוגיה של הדעת ולהגמוניה של הידע בין אלה המבקשים לשמור קריאה וכתיבה לתחום הקודש בלבד, השמור בידי ההגמוניה הכהנית, ובין אלה המבקשים להרחיבו גם לתחום החולין או לתחום הידע האסור ולהפקיעו מגבולותיו הבלעדיים של הקודש. ספר חנוך יוצא נגד 'כותבי שקר ודוברי רשע כי יכתבו שקריהם למען ישמעו אליהם אנשים ופועלי רע לשכנם' (חנוך א צח, טו) ונגד 'החוטאים שיטו דברי יושר וידברו דברי רשע וישקרו... ויכתבו ספרים על דבריהם' (שם, קד י). קרוב לודאי שקיימת כתובת מפורשת לדברי התקפה אלה בזמן בו נכתבו הדברים, ויתכן שהיא קשורה למאבק על הלוח ולשיטת חישובו ולשאלות ההגמוניה ובלעדיות סמכות הדעת הקשורות בו. ספר היובלים, המספר את סיפורו של קינן, שלמד לקרוא מאביו וגילה תורות אסורות של העיריים (בראשית ו), ממחיש טענה זו: 'תלד לו בן... ויקרא שמו קינן. ויגדל הבן וילמדו אביו ספר וילך לתור לו מקום אשר יקה לו בו עיר, וימצא כתב אשר חקקו הראשונים בסלע ויקרא בו את אשר בו ויעתיקהו וימצא בתוכו כי היתה בו תורת העיריים אשר בה יראו כשפי השמש והירח והכוכבים וכל אותות השמים...!' (יובלים ח, א-ה)

⁷⁶ ראו ד' דימנט, מלאכים שחטאו במגילות מדבר יהודה ובספרים החיצוניים הקרובים להן, עבודת דוקטור, ירושלים תשל"ד; ר' אליאור, חטא העיריים ולוח הירח, מקדש ומרכבה, עמ' 117-141 וביבליוגרפיה שם.

ח.

ספריות בעת העתיקה היו קשורות בהתגבשותה ובהנצחתה של הגמוניה אם באמצעות הנצחת שמות כותבי החיבורים הנאספים בהם, אם על ידי כינון מוקד סמכות בהקשר תרבותי מסוים הטוען למקורה האלוהי של העלית השלטת, אם בעיצוב הזיכרון ובשאיפת ההנצחה בזיקה למיתוס מכונן, אם בשימור סוג דעת ייחודי של מסורת ספרותית או בצבירת הון תרבותי ובביסוס הלגיטימציה של דפוסי ידע ממקורות מקודשים ובאישור של סמכות היוצרים אותם ומחזיקים בהם.⁷⁷ ספריות היו קשורות תמיד בהגמוניה, בבחירה ובקאנוניזציה, שכן היו קשורות לזהותם של הקובעים למי שמורה זכות ההכרעה מה הוא שראוי שישמר בספרייה ומדוע, ובאופן בלתי נמנע היו קשורות בהדרה ובצנזורה, במובן המתייחס לקביעה – קולו של מי אינו ראוי להישמר, ומה אין ראוי לשמור בספרייה ועל שום מה. ספריות קשורות בפיתוח דת של ספר, באיסוף כתבים המשקפים אידיאלים מקודשים ומיתוסים מכוננים בדבר זיכרון תקפות ולגיטימציה, בעידוד כתיבה ויצירה ורכישת דעת, ובהקרה ושימור של כתבים המייצגים תמונת מציאות לאורן של מסורות מקודשות, ורעיונות מנחים המעניקים תוקף וגיבוי למסורות, תפישות ואידיאלים של אליטה שלטת. אין ספק שמניעים פוליטיים, מאבקי כוח ואינטרסים חברתיים ודתיים מנוגדים אינם נעדרים ממפעלי כינוס, תיעוד ושימור מעין אלה ומההכרעות הקשורות בהם, הכרוכות במישרין ובעקיפין בקאנוניזציה ובצנזורה, אולם בשעה שאנו נותנים דעתנו על ספריית המגילות כמשקפת מציאות ומיתוס בעת ובעונה אחת, במקרה של הספרייה הנידונה בדברים לעיל, ומהרהרים על מערכת היחסים המורכבת בין שינויים היסטוריים לתוקף אלוהי ובין חזון פוליטי לחזון מקודש הקשורה בה, אנו עדים לדיאלקטיקה מעניינת. באסופה המקראית שנערכה אחרי הספירה בידי חכמים אין נזכרת במפורש ספרייה של כתיבי קודש אם כי נזכרים סופרים, ואילו ספריית המגילות אדירת המימדים שנמצאה במערות מדבר יהודה, המייצגת שרידים של קרוב לאלף מגילות מהמאות האחרונות לפני הספירה, שכולן ללא יוצא מן הכלל כתיבי קודש, ורובן המכריע קשור לכהונה ומקדש, לבית צדוק וזרע אהרון, אינה מתועדת כמציאות היסטורית מוחשית במקרא בנוסח המסורה, או במשנה. לעומת זאת שורשיה המיתיים/היסטוריים הקושרים אותה לבית צדוק, ללוי בן יעקב, לאבות אבותיו משושלת חנוך ומלכיצדק ולצאצאיו הנושאים בכהונה, בלווייה ובכהונה הגדולה, וקשורים למקדש ולעבודת הקודש, ולזיקתם לעולם הנגלה ונסתר, מפורטים בהרחבה במגילות כפי שהעלינו בדיוננו לעיל. אין זה מפתיע שבדת של ספר המבססת את החוק המקודש ואת דבר האל על טקסט כתוב, ומפקידה את הנחלתו בידי שומרי משמרת הקודש האמונים על קריאה כתיבה והוראה, תפתח מסורת עשירה סביב הנחלת הספרים שהם מקור הסמכות לפולחן ולחוק, ולתודעה ההיסטורית המושתתת על ברית, עדות וזיכרון. גם אין זה מפתיע שלאורך תקופה ארוכה בת מאות שנים לפי ההיסטוריוגרפיה המקראית, המתארכת את הקמת המקדש למאה העשירית לפני הספירה, התפתחה מסורת מקודשת סביב שומרי הספרייה ויוצריה: קרוב לאלף מגילות כתובות ברובן בעברית ומקצתן בארמית משקפות מציאות זו הכורכת בין כוהנים ומלאכים ובין שומרי כתבים מקודשים למנחיליהם. ההפתעה טמונה בעובדת השכחתן, גניזתן ודחיקתן של מסורות כוהניות אלה הקשורות בכהונה שהיתה קשורה למקדש ולקורות העתים בתקופה המקראית, מהציר המרכזי של התודעה ההיסטורית.

יתכן שבמציאות של חילופי משמרות, ראשיתה בשנת 175 לפני הספירה, מימי אנטיוכוס אפיפאנס שהחל למנות כוהנים מטעם השלטון הסלווקי, יאזון מנלאוס ואלקימוס, במקומם של הכוהנים לבית צדוק, שהיו הגמוניה כוהנית הנשענת על תורה כתובה וספריית כתבים רחבה,

⁷⁷ על ספריות בעולם העתיק ראו הערה 13 לעיל.

יורשיו אלכסנדר באלאס ודמטריוס השני שמינו את הכוהנים החשמונאיים יונתן ושמעון, לבין הגמוניה חדשה שהעלתה על נס את רעיון התורה שבעל פה ולא כתבה שום חיבור בין סיום תקופת המקרא בשנת 165 לפני הספירה, זמן חיבורו של ספר דניאל, לבין עריכת המשנה במאה השלישית לספירה, היה צורך להשכיח ולדחוק לשוליים את העדות ההיסטורית המוחשית הקשורה למקור תוקפה וסמכותה של ההגמוניה העתיקה הקשורה במציאות הספרייה הכוהנית. יתכן שבשנות כהונתה של השושלת החשמונאית האוורופאטורית ממודיעין – ששלטה בתוקפו של הכוח הארצי הצבאי והפוליטי, ולא בכוחם של הדעת, האמת והצדק או בכוח הבחירה משמים והסמכות המקודשת, והרבתה ברדיפות, בשפיכות דמים, בכפייה ובניצול יחסי כוח משתנים בין מלכויות – בית צדוק המקראי בחר להסתיר את העובדה שספריית המקדש היתה מצויה ברשותו, ובשנים שחש איום על קיומה ועל קיומו בחר להסתירה. ודאי אין זה מקרה שגיבורו הארצי-שמימי-כוהני-מלאכי של בית צדוק, חנוך, מטטרון בגלגוליו השונים לפני הספירה ואחריה, כחנוך בן ירד או כמטטרון מלאך שר הפנים, ככוהן גדול שמימי או כעד צדיק סופר צדק, מתואר תמיד בזיקה לקריאה וכתביה, ללימוד ולדעת, לספירה וסיפור, ולנצחיותם של העדות והידע המצויים בספרים ובלוחות כתובים, התלויים באותיות ובמספרים, בשמות ובמחזורים. בין גיבורי בית צדוק אין אף לא אחד הקשור לידע הנמסר בעל פה אלא כל גיבוריו קשורים לידע כתוב, או לידע שמקורו בחזיון אלוהי או מלאכי, הנשמר על ספר. גיבוריהם הארציים של בעלי המגילות, הקשורים לדמויות בספר בראשית, מתוארים בגירסת המגילות בזיקה לספרים ולמלאכים, לידעת קריאה וכתביה, לידע שמימי וארצי הקשור בבברית בין ידעים, בלוחות, בעדות ובהנחלת ספרייה המבטיחה ברכה, צדק, חירות, דעת ואמת.

ספרייה בהיקף שנמצא במערות קומראן, הכוללת שרידים של קרוב לאלף עותקים של מאות חיבורים מקודשים, אינה יוזמה של יחיד, אינה משקפת צריכה של יחיד או אוריינות אינדיבידואלית, ואינה משקפת כתיבה, תיעוד או מדיניות שימור של יחידים. למרבה הצער אין בידינו נתונים חיצוניים על מימסד תרבותי-דתי יוזם שנטל על עצמו את חובת ההעתקה של ספרי הקודש, את הכשרת הכותבים, את הכנת חומרי הכתיבה היקרים או מימן את הפקתם של כתבי היד, את קיבוצם ושימורם באוסף מסודר של מגילות, אולם כאמור לעיל יש עדות על סופרי המקדש שנוכרו באיגרת אנטיוכוס השלישי בתקופה שבני צדוק כיהנו בקודש. תרגום השבעים מדבר על סופרים כעל נושאי תפקידים משבט לוי, ובמקרא נזכרים סופרים המישים והמש פעמים בדרך כלל בסמיכות לכוהנים⁷⁸ או בחיבורים של כוהנים נביאים כגון יחזקאל, ירמיהו, עזרא ומלאכי⁷⁹ או בחיבורים בעלי צביון כוהני כדברי הימים א' וב'.⁸⁰ בספר מקבים ב שנכתב ביוונית בסוף המאה השנייה לפני הספירה, באיגרת ששולחים המקבים לאלכסנדריה ומבקשים שהקהילה היהודית שם תשתתף בהג טהרת המקדש (למעלה מארבעים שנה אחרי טיהור המקדש בימי יהודה המקבי), נזכר אוצר ספרים שאסף נחמיה ונאמר שיהודה כונן מחדש את ספריית המקדש: 'הדברים האלה נאמרו גם בכתבי נחמיה ובזכרונותיו וגם [מסופר] אשר בערכו אוצר ספרים אסף ספרים על המלכים והנביאים וספרי דוד ואגרות המלכים על מתנות קודש: וכן גם יהודה את הספרים אשר נפזרו מפני המלחמה אסף לנו כולם והם אצלנו'.⁸¹ אין לדעת אם דברים אלה הם תיעוד של מציאות היסטורית או של מציאות מדומיינת לצרכי תעמולה, שכן שליטי בית חשמונאי היו אנשי מלחמה, כובשים, מגיירים בכוח הזרוע, פורעים שופכי דם ומרחיבי גבולות, ולא אנשי ספר או אנשי דעת, כעולה מתולדותיהם הידועות לנו מספרי המקבים ומדברי יוסף בן מתתיהו, אולם על פי פשטם הם

⁷⁸ שמואל ב ח, יז; שמואל ב כ, כה; מלכים ב יב, יא; נחמיה ח, א, ד, ט; יב, כו, לו.

⁷⁹ יחזקאל ט, ג; ירמיהו לו, יב; לו, כו, לב; לו, טו; עזרא ז, ז; ז, יא מלאכי ב, ז, טז.

⁸⁰ דברי הימים א ב, נה; יח, טז; כז, לב; כד, ו; דברי הימים ב' לד, יג, טו.

⁸¹ מקבים ב, ב, יג-יד הספרים החיצוניים ב.

מצביעים על כך שספריית המקדש נפזרה מפני המלחמה ואולי מניחים מקום לסברה שנלקחה בידי בני צדוק ואנשי בריתם, שהיו מופקדים עליה במשך מאות שנים. במגילות יש אינספור עדויות על ספרים מקודשים על נוחליהם ומנחיליהם ועל זהותם התרבותית של בעלי הספרייה, יוצריה, כותביה ושומריה הקושרים עצמם לכהונה, למקדש, למשמרות הכהנים ולשושלת אורייתית הנוחלת ומנחילה ספרים ולוחות בזיקה לדעת, אמת וצדק, חוק ומשפט, תורת אמת ומועדי דרו, ואף קושרים עצמם להווה נצחי נטול זמן בעולם המלאכים, השומרים את מחזורי הפולחן ולוחות השמים, את העדות והזיכרון ומעידים על המיתוס מעבר לעולמם של בני חלוף. לשושלת הכהנית יש ספרייה שכן היא רואה בספרים אמצעי יחיד לכינון חוק אלוהי ודעת ממקור מלאכי, המיוסדים על רעיונות מופשטים ועל זיכרון היסטורי ועל התערבות אלוהית לטובת העדה כולה, מאורעות שהעדות עליהם שמורה בנוסח כתוב המגשר בין השמימי לארצי. השושלת הכהנית רואה בספרים נתיב בלעדי ללימודה מנסיון דורות העבר ותשתית לסיפור מכונן של קהילה ארצית, המעגנת את תודעתה בסמכות שמימית שבמרכזה 'רוחי דעת אמת וצדק בקודש קודשים' ומסמיכה את חוקיה ומשפטיה על עדות משמים. הכהונה משמרת את האמיתות האלוהיות הנצחיות בזיקה לטקסטים מקודשים מכונני מסגרת חוקית-נורמטיבית המעוגנת במחזורי הזמן המקודש המחולק לשביעיות ולרביעיות. זמן זה נשמר בבריתות מקודשות הקשורות בשבועות השביעיות של מחזורי שביטה חירות ודרור, ובספירה נצחית מחזורית של ארבע תקופות השנה ומחזורי היבול של שבעת המינים, ובעדויות מיתיות ומיסטיות על מקום מקודש המחולק למימדים רבעוניים ושביעוניים, שייצגו הפולחניים מצויים במקדש. חיבורים אלה קושרים כולם בעולם ערכים משותף הכורך בין נצחיות החיים וברכת מחזורי הטבע על חילופי העונתיים, הקשורים למקום המקודש שהמוות אינו שולט בו וגבולות טהרה חמורים מתנים את קדושתו, לבין המחויבות למחזורי הקדושה וההשבתה, השמיטה והפרישה שנצחיותם נשמרת בעולם המלאכים ובחוקי האל בעולם האדם, וספירה קפדנית של מועדי ה' המשביתים ומבטיחים צדק, מתנה את קדושתם ומחזוריותם. הפולחן המקודש המופקד בידי שומרי משמרת הקודש, שומר בגבולות טהרה על המקום המקודש המייצג את הנצחיות, הפיריון והמשכיות החיים (גן עדן, מרכבות השמים, קודש קודשים, פרדס, גן הצדק, גן חיים, מושב הכרובים, דביר, מבנית קודש, מטעת עולם) ועל הזמן המקודש של מחזורי השביטה והפרישה והיותור על ריבונות אנושית במחזוריות שביעונית הנשמרת במחזוריות ליטורגית ופולחנית (שבעה בשבעה; שבע מרכבות; שבועה; שבת; שבעת מועדי ה' מקראי קודש החלים בשבעת חודשי השנה הראשונים, שמיטה ויובל, שירי עולת השבת השומרים על תאריכי השבתות, תהילי דוד של מחזורי הקרבנות) המבטיחים חירות, דעת, צדק ואמת.

כאמור ראשיתה של שושלת אורייתית זו המעניקה את הבכורה לנושאי הדעת הנוחלים ידע שמימי, בחנוך בן ירד, המשכה בצאצאיו מתושלח נוח וניר המתחברים למשפחת אברהם דרך מלכיצדק בן ניר, כוהן לאל עליון, והמשכה בלוי בנו הנבחר של יעקב ובבני הכהנים והלויים קהת ועמרם, אביהם של משה ואהרן. השושלת ממשיכה בבני אהרון ההופכים בתקופת המלוכה לבני צדוק הכהנים המכהנים עד לימי שריה בתום בית ראשון וחוזרים בימי יהושע בן יהוצדק בזמן שיבת ציון וצאצאיו, אלישיב, יוחנן, ידוע, שמעון וחוני כוהני בית שני המכהנים בתקופה שאין בה מלך, והופכים לראשי היישוב השומרים על ייחוסם הבכיר בזיקה למקום הנבחר המופקד בידיהם, המקדש, ומסתיימת בספרות זו בכוהני בית חוניו המכהנים עד לשנת 175 לפני הספירה, כשאחד מהם ככל הנראה הוא מורה הצדק מקומראן הפועל לאחר ההדחה של חוניו השלישי ובריחת חוניו הרביעי למצרים בשנת 171 לפנה"ס. מן המגילות עולה בבירור שהכהונה ראתה בדעת כתובה את מקור סמכותה ועל כן ראתה דעת מקודשת זו, המצויה בתעודות ספרותיות מגוונות על שלל גירסאותיהן העוסקות בזמן מקודש, במקום מקודש, בזיכרון מקודש ובפולחן מקודש, בגניאלוגיה ובכרונולוגיה, בנבואה, והיסטוריה, בחוק ושירה, כיעד להנחלה ושימור. הכהונה ראתה עצמה

שומרת הדעת הכתובה ומנחלתה לכלל העדה באמצעות שמירת הרציפות השושלתית המעוגנת בעלילה כרונולוגית רציפה ובספרים מקודשים, המייצגים דעת אלוהית מעולם המלאכים. דברי הכהנים בני צדוק, הכותבים את איגרת מקצת מעשי התורה, שמטרתה 'להוכיח **דעת אמת ומשפט צדק**', בשעה שאינם נמצאים במקדש, לאלה המשרתים שלא כדין במקומם, ומסמיכים את דבריהם על ספרים, כנגד אלה הנוהגים שלא על פי הסדר המקודש הכתוב ורשום, מטיבים להמחיש עמדה זו:

"אתם יודעים שפרשנו מרוב הע[ם] ומכל טומאתם ומהתערב בדברים האלה ומלבוא עמהם... ואתם יודעים שלא ימצא בידינו מעל ושקר ורעה כי על כל אלה אנחנו נותנים א[...]. אף **כתבנו** אליה שבתין **בספר** מושה [ב] **בספר** [י] הנ[ב]יאים ובדו[י]ן [ד] במעשי דור ודור **ובספר כתוב**... **ו** **כתוב בספר** מושה **ובספרי** הנביאים... ואף אנחנו **כתבנו** אליך מקצת מעשי **התורה** שחשבנו לטוב לך ולעמך"⁸²

אם תולדות מסורת חכמים אחרי הספירה הן תולדות הפרשנות והשתלשלות התורה שבעל פה והרחבת גבולות הריבונות האנושית, האינדיבידואליות, וגבולות השיח הפרשני, הביקורתית וההילכתי הנקבע בידי אדם בעולם הנגלה ביחס לתורה משמים שנתקבעה ונחתמה, על פי הכללים של 'מסורת אבותינו בידינו' (בדברים שבעל פה) ו'אחרי רבים להטות', הרי שתולדות מסורת הכהונה הן תולדות הסיפור והשיר, התורה, הנבואה והחזון, ההולכים ונוצרים בכתבים הנובעים מהשראה שמקורה בעולם היצירה הנעלם ובדעת כתובה ממקור מקודש. תולדות המסורת הכהנית בדבר השתלשלות התורה והמשפט, הדעת והקודש הכתובים בספרים שמקורם שמימי, קשורים בתולדות הכתיבה והקריאה שמקורן מעולם המלאכים, ובתולדות רישום דברי הימים וקורות העתים במגילות וספרים. כתבים אלה מבטאים כפיפות אנושית בפני ידע שמימי ודעת אלוהים, הנגלים ונכתבים בהשראה נבואית הולכת ונמשכת, שאופקיה חורגים מגבולות הזמן והמקום. תולדות הכהונה קשורות בעיגון ההווה האנושית בחוק אלוהי, בעבודת אלוהים בדעת מלאכים ובברית, ביחס למרחב מופשט הקשור בדעת, בקודש, בלוח, בספר מיספר וסיפור, בשיר ובפולחן. הצפייה בתמורות הבריאה בזיקה לחוקי הטבע הנצחיים הקשורים במחזור ומספר, בסודות ורזים, בלוח ובברית, מהווה עדות על הסדר האלוהי וזיקתו להמשכיות הקיום האנושי. ברכת הזמן בדברי המשורר האנונימי בפרשה השיעית בסרך היחד המתחילה בזיקה למחזורי הטבע הנצחיים הנתפשים בחושים ומתפרשים כחסד אלוהי: 'אברכנו עם קצים אשר חקק בראשית ממשלת אור עם תקופתו' וממשיכה במחזורי הפולחן הנשמעים: 'מועדי שנים לשבועיהם ובראש שבועיהם למועד דרור ובכל היותי חוק חרות בלשוני', ומקבילה בין חוקי הטבע הנראים בעולם הנגלה, שמשמרתם בעולם המלאכים, לחוקי הפולחן הנשמעים ממקור נעלם, ומופקדים בידי כוהנים ולויים, מטיבים להביע תודעה זו של משורר כוהן או לוי, החי לנוכח היפעה האלוהית המתגלה במחזורי הטבע ובמחזורי הדרור ובחוקיותם הנצחית:

'אזמרה בדעת

וכל נגינתי לכבוד אל

וכנור נבלי לתכון **קודשו**

וחליל שפתי אשא בקו **משפטו**

⁸² מקצת מעשי התורה – 4Q397–398, DJD X (eds.) E. Qimron and J. Strugnell, Oxford 1994, pp. 21–38. ראוי להשוות משפט זה עם המשפט בסרך היחד "ואשר לוא להוכיח ולהתרוב [להתערב?] עם אנשי השחת ולסתר את עצת התורה בתוך אנשי העול להוכיח **דעת אמת ומשפט צדק** לבחורי דרך איש כרוחו כתכון העת להנחתם בדעה וכן להשכילים ברזי פלא ואמת" (סרך היחד 17: 18–17) 'י ליכט, מגילת הסרכים, עמ' 196–197. כנגד ההדגשה הכהנית על כתיבה מעניין לציין שהמשנה שומרת תרעומת של חכמים על שמירת הכתיבה המקודשת כידע בלעדי של כוהנים ולויים במסגרת מסורות הקשורות לפולחן המקדש שכוהנים ולויים לא רצו ללמד לזולתם: 'בן למצור לא רצה ללמד על מעשה הכתב' (משנה, יומא ג יא; בבלי, יומא לח ע"א).

עם מבוא יום ולילה אבואה **בברית** אל
ועם מוצא ערב ובוקר אומר **חוקיו**...
ולאל אומר צדקי
ולעליון מכין טובי
מקור **דעת** ומעין **קודש**
רום כבוד וגבורת כול לתפארת עולם
אבחרה באשר יורני וארצה כאשר ישופטני⁸³
כי אני לאל **משפטי**
ובידו **תום** דרכי עם ישור לבבי...
כי ממקור **דעתו** פתח אורי
ובנפלאותיו הביטה עיני
ואורת לבבי ברז נהיה.⁸⁴

החיבור הסמוך לשירה זו, המבטאת את ההתפעמות האנושית מחסדי הטבע האלוהי ומחסדי הדעת האלוהית בלשון השראה פלא ורוז, פותח במשפט המתאר את מקום הקריאה והספרים בעולמם של הכהנים שומרי החוק והחוקק בספר המופקדים על **ההקראה** במועדי ה' 'מקראי הקודש'. החוק שמשמעותו נצחית הן בהיותו כתוב, חרות וחוקק על ספר לוח או מגילה, ההופכים את הנשמע הנעלם לנראה כתוב, ומאפשרים לקרוא בהם כבהווה נצחי נטול זמן ולהנכיח את הנעלם מעבר לגבולות הזמן והמקום, מעבר לגבולות הגוף ומעבר לעולם החושים, והן בהיותו משקף את חוקי השמים הנשמרים בברית מימי בראשית וחוקים על לוחות השמים וקובעים את גבולות הזמן והמקום: עונות השנה, מהלך המאורות, ומחזורי הימים ומועדי ה', הוא מושא ההקראה: 'וזה הסרך לכול עדת ישראל באחרית הימים בהאספם ליחד להתהלך על פי **משפט בני צדוק הכהנים ואנשי ברייתם**.. בבואם יקהילו את כל הבאים מטף ועד נשים וקראו באזניהמה את כול חוקי הברית ולהבינם בכול **משפטיהמה**..' ⁸⁵

קהילה המבקשת לחרוג מגבולות הזמן והמקום הנגלים בהווה, המבקשת לשמור את רישומה של נפש האדם המשתאה למראה פלאי הטבע והיפעה האלוהית, הרואה חזונו וחלומות ויוצרת ברוחה עולמות אחרים וקהילה הרוצה להפקיע עצמה מתחומי שרירות המקרה של ההווה ומגבולות חייהם והשגתם של בני חלופ, חייבת לכונן ספרייה המגלה את קורות העבר ואת כיסופי העתיד, את ראשית הדברים ואת עקרונות התשתית של התרבות, את המיתוסים המכוננים ואת האידיאלים הנכספים, את הרעיונות המעצבים את מעפלי רוח האדם, ואת נגיעתם בהשראה אלוהית ובדעת מלאכים, ואף את קורות כשלונותיהם של מעשי ידי אדם ומפלתם הבלתי נמנעת במבחן האידיאלים המקודשים, כדי שכל אלה לא יצללו לתהום הנשייה. רק הכתיבה והקריאה, השפה והשיר, הספר והספרייה, הזיכרון הכתוב וביטוייו הריטואליים, העדות על עולמות נעלמים הנגלים בחלום ובחזון, המשמרים את הדעת החורגת מגבולות הזמן והמקום, מחלצים את העבר מתהום הנשייה ומנכיחים את הנעלם בגבולותיו של הנגלה בספר בסיפור ובשיר. אלה שידעו בימים משכבר ש'היודעים לקרוא ייטיבו כפליים לראות' ושהדעת מטיבה להגן על החירות, על השוויון ועל החיים, הקדישו את זמנם לרישומם של דברי חזון ונבואה, חוקים מקודשים, דברי שיר וספרים ושקדו על גילוייהם בדברי הימים ותמורות ההיסטוריה. אלה שהתפללו ב'דברי ברכה למשכיל' על צדק ואמת וברכו

⁸³ סרך היחד פרשה שביעית 10: 9-13 מגילת הסרכים, מהדורת י' ליכט, עמ' 215-216 וראשית הציטוט מברכת הזמן שם, עמ' 208-211.

⁸⁴ שם, עמ' 228-229 על הדעת והצדק ראו שם, עמ' 221-222.

⁸⁵ שם, סרך העדה, עמ' 251-252.

בברכת כוהנים 'יברככה אדוני ממעון קודשו... יחונכה ברוח קודש וחסד וברית עולם יחונכה... ויחונכה במשפט צדק ויחונכה ככול מעשיך [ ] אמת עולם' (סרך הברכות, דף 1 שורות 4–28)⁸⁶ – הוכשרו מנעוריהם לקריאה וכתובה והיו אלה שעסקו בכתבת עדות, זיכרון, נבואה חזון ושיר, ובפיענוח זיקתם של עדי הזיכרון, הספר הסיפור והמספר, לעולם הנעלם ולחוק האלוהי, לחוקי הטבע ומחזורי הפולחן. כל אלה עולים בספרייה של הכהנים בני צדוק סופרי הצדק שנוצרה ונשמרה לאורך האלף הראשון שלפני הספירה, ועלתה כבמטה פלא מבאר העבר ומתהום הנשייה, אלפיים שנה לאחר שנטמנה, ואף עולים בספרייה המכונה ספרות ההיכלות והמרכבה שנוצרה באלף הראשון שאחרי הספירה, השבה ומוכיחה שהרוח בביטייה הכתובים אינה נכנעת לגבולות הזמן והמקום, ובשעה שהיכלות של אבן ושיש נחרבים בצוק העתים וטובעים בתהום הנשייה, היכלות שברוח, בחזון ובשיר שבים ונוצרים מתוך מעמקי באר העבר של השפה הכתובה האצורה במגילות ספר, בשירים, בספריות ובספרים.

נספח: מסורת חנוך מטטרון בספר חנוך השלישי הוא ספר היכלות: שמות, מרכבה ותורה.

אלו **שמותיו** של הקדוש ברוך הוא שהן יוצאין בכמה כתרים של אש בכמה כתרים של להבה בכמה כתרים של בזק בכמה כתרים של חשמל בכמה כתרים של ברק מלפני כסא הכבוד ועמהם אלף מחנות של שכינה וריבי רבבות צבאות גבורה נוהגין אותן כמלך ברעד ברתת באימה וזיעה בהוד והדר ויראה בפחד בגודל וכבוד ביקר בחוסן וברב רנה ורנן בעמודי אש ובעמודי להבה בברקי אור ובמראה חשמל נותנין להן כבוד ועוז וקוראין לפניהם קדוש קדוש קדוש שנאמר (ישעיה ו ג) וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש גוללין אותן בכל רקיע ורקיע שבמרום כמבני מלכים אדירים ונכבדים וכשמהזירים אותם אל מקום כסא הכבוד כל היות שבמרכבה פותחין את פיהם בשבח כבוד **שמו** של הקדוש ברוך הוא ואומרים ברוך כבוד יי ממקומו. אל"ף אמר הקדוש ברוך הוא אברתי לקחתי פקדתי **למטטרון** עבדי שהוא אחד מכל בני מרומים כולן אברתי בדורו של אדם הראשון וכיון שהסתכלתי בבני דור המבול שהן מקולקלין ובאין סילקתי שכינתי מביניהן ועליתי בקול שופר ובתרועה למרום שנאמר (תהלים מז ו) עלה אלקים בתרועה יי בקול שופר ולקחתי **לחנוך** **בן ירד** מביניהם והעליתיו בקול שופר ובתרועה למרום להיות לי **לעד** עם ארבע חיות שבמרכבה לעולם הבא, פקדתי על כל גנזים ואוצרות שיש לי בכל רקיע ורקיע ומפתחי של כל אחד ואחד מסרתים בידו ושמתיו שר על כל השמים ועשיתיו משרת לכסא כבודי היכלי ערבות לפתוח לי דלתותיהן וכסא הכבוד לסלסל ולסדר חיות הקדוש לקשור בראשם כתרים ואופני הדר לכתור להם עוז וכבוד כרובי הוד להליבשם הדר ובזיקי זוהר להזכירם זיו זוהר שרפי להבה להתעטפם גאווה וחשמלי אורה להתאזרם נהורא בכל שחר ושחר להכין לי מושב בשבתי על כסאי בכבוד ויקר לרבות כבודי במרום ועוזי ברזי עליונים וברזי תחתונים רוממתי על כל רום קומתו בתוך כל רמי הקומות שבעים אלפים פרסאות גידלתי כסאו מהוד כסאי והרבתי כבודו מהדר כבודי הפכתי בשרו ללפדי אש וכל עצמות גופו לגחלי אור שמתו מראיו כמראה בזק ואור עפעפיו כאור הבהקתי פניו כאור זיו השמש וזוהר עיניו כזיו כסא הכבוד שמתו לבושו כבוד הוד והדר וכסות מעילו פאר גאווה ועוז כליל כתר מלכות של חמש מאות על חמש מאות פרסאות ונתתי עליו מהודי ומהדרי ומזוי כבודי שעל כסא הכבוד קראתיו בשמי יו"י הקטן **שר הפנים ויודע רזים** וכל רז ורז גליתי לו באהב וכל סוד וסוד הודעתיו ביושר קבעתי כסאו בפתח היכלי מבחוץ לישוב ולעשות דין בכל פמליא שלי שבמרום וכל שר ושר העמדותי לנגדו ליטול ממנו רשות לעשות לו רצוני **שבעים שמות** נטלתי **משמותי** וקראתיו בהם לרבות לו כבוד, שבעים שרים נתתי לידו לפקוד להם בכל לשון פיקודי דברי, להשפיל בדברי גאים עדי ארץ ולהגביה בשיח שפתי שפלים עד מרום, להכות מלכים באמרתו ולהכניע רוזנים וזדים בדברותו, להסיר מלכים ממלכותם ולהקים רוזנים על ממשלתם שנאמר (דניאל ב כא) והוא מהשנא עדניא וזמניא מהעדה מלכין ומהקים מלכין ייב חממתא לחכימין ומנדעא נאדעי בינה; ליתן חממה לכל חכימי עולם ובינה ומנדע לנבוני בינה שנאמר (שם)

יהב חכמתא לחכימין ומנדעא לידעי בינה לגלות להם רזי דברי ולהורות להם גזירת דין משפטי שנאמר (ישעיה נה יא) כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם כי אם עשה את אשר הפצתי וגו' כי אם אעשה לא נאמר אלא כי אם עשה מלמד שכל דבר דובר וכל שיח ושיח שהוא יוצא מפי הקדוש ברוך הוא עומד **מטטרון** ועושה הוא בעצמו ומקיים גזירתו של הקדוש ברוך הוא שנאמר והצליח את אשר שלחתיו ומצליח לא נאמר אלא והצליח מלמד שכל גזירה וגזירה שהוא יוצא מלפני הקדוש ברוך הוא על אדם כיון שאדם עושה תשובה אין משלחין אותו לפורענות אלא משלחין אותו לאדם אחר שנאמר (משלי יא ח) צדיק מצרה נחליץ ויבא רשע תחתיו ולא עוד אלא שבכל יום ויום יושב **מטטרון** שלש שעות בשמי מרום וכונס את כל הנשמות של עוברין שמתו במעי אמן ושל יונקי שדים שמתו על שדי אמן ושל תינוקות של בית רבן שמתו על חומשי תורה ומביא אותן תחת כסא הכבוד ומושיבן כתות כתות וחבורות חבורות ואגודות אגודות סביבות פניו **ומלמדן תורה וחכמה הגדה ושמועה ומסיים להן ספר תורה** שנאמר (ישעיה כח ט) את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה גמולי מחלב עתיקי משדים: